

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

**GÜNÜMÜZÜN SOSYAL VE POLİTİK
KONTEKSTİNDE ADEM-İ MERKEZİYET VE PRENS
SABAHAHTİN**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hakan ATEŞ

BURSA - 2016

U.Ü. S.B.E.
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

GÜNÜMÜZÜN SOSYAL VE POLİTİK KONTEKSTİNDE ADEM-İ
MERKEZİYET VE PRENS SABAHAHTİN
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hakan ATEŞ

BURSA
2016

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

**GÜNÜMÜZÜN SOSYAL VE POLİTİK KONTEKSTİNDE ADEM-İ
MERKEZİYET VE PRENS SABAHATTİN**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hakan ATEŞ

Danışman:

Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN

BURSA - 2016

T. C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ/PROJE YAZIM KILAVUZU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05 /01 /2017

Tez Başlığı / Konusu: GÜNÜMÜZÜN SOSYAL VE POLİTİK KONTESTİNDE ADEM-İ MERKEZİYET VE PRENS SABAHATTİN

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 141 sayfalık kısmına ilişkin, 05/01/2017 tarihinde şahsım tarafından TURNİTİN adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

05/01/2017

imza

ADI SOYADI : HAKAN ATEŞ

ÖĞRENCİ NO : 701344004

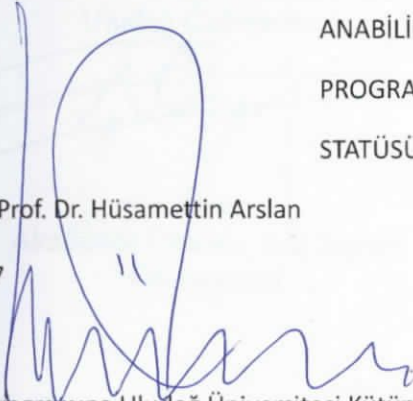
ANABİLİM DALI : SOSYOLOJİ

PROGRAMI : SOSYOLOJİ

STATÜSÜ : YÜKSEK LİSANS

Danışman: Prof. Dr. Hüsamettin Arslan

05/01/2017

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sosyoloji Anabilim/Anasanat Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı'nda 701344004 numaralı Hakan ATEŞ 'in hazırladığı "Günümüzün Sosyal ve Politik Kontekstinde Adem-i Merkeziyet ve Prens Sabahattin " konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta-Yeterlik-Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 04.04/2017-günü 10.00 - 11.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsamettin Arslan
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Doç. Dr. Bengül Güngörmez
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Zeki Ünal
Bursa Teknik Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

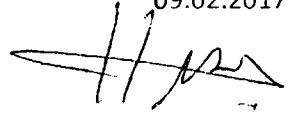
04.04/2017

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "GÜNÜMÜZÜN SOSYAL VE POLİTİK KONTEKSTİNDE ADEM-İ MERKEZİYET VE PRENS SABAHATTİN " Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

09.02.2017

ADI SOYADI: HAKAN ATEŞ

ÖĞRENCİ NO: 701344004

ANABİLİMDALI: SOSYOLOJİ

PROGRAM: SOSYOLOJİ

STATÜSÜ: YÜKSEK LİSANS

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hakan ATEŞ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Sosyoloji
Bilim Dalı : Sosyoloji
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII + 141
Mezuniyet Tarihi : ... / ... / 20.....
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN

GÜNÜMÜZÜN SOSYAL VE POLİTİK KONTEKSTİNDE ADEM-İ MERKEZİYET VE PRENS SABAHATTİN

Bu tezde, ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yolları ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında sosyolog olarak yaşamış, Prens Sabahattin olarak bilinen Mehmet Sabahattin'in hayatı anlatılacaktır. Ardından bu kişinin Le Play Ekolü'nden örnek aldığı "adem-i merkeziyet" kavramı açıklanacaktır. Bu tezde son olarak "adem-i merkeziyetçilik" kavramının günümüz sosyal ve politik kontekstinde Türkiye Cumhuriyeti'nde nasıl bir yere sahip olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler:

Adem-i Merkeziyetçilik, Liberalizm, Osmanlı İmparatorluğunda Liberalizm, Yerinen Yönetim, Prens Sabahattin, Devletçilik

ABSTRACT

Name and Surname : Hakan ATEŞ
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Sociology
Branch : Sociology
Degree Awarded : Master
Page Number : VIII + 141
Degree Date : .../.../ 20.....
Supervisor (s) : Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN

DECENTRALIZATION AND PRINCE SABAHATTIN IN THE CONTEMPORARY SOCIO-POLITICAL CONTEXT

In this thesis, firstly, known as Prince Sabahattin, Mehmet Sabahattin's life that lived in last period of Ottoman Empire and early years of Republic of Turkey as a sociologist will be explained. Then, Prince Sabahattin took a sample of the school influenced by Le Play; "decentralization" concept will be explained. In this thesis, as the last "decentralization" concept in today's social and political context in the Republic of Turkey to have to determine what will be studied.

Keywords:

Decentralization, Liberalism, Liberalism in Ottoman Empire, Local Management, Prince Sabahattin, Stateism

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerini yaşadığı bir dönemde doğup büyüyen, içinde bulunduğu toplumu tanımayı hedefleyen, tanıdıktan sonra o toplumu bulunduğu vahim durumdan kurtarmak için çaba gösteren bir hanedan üyesi Prens Sabahattin ve O'nun “adem-i merkeziyet” kavramının detaylı bir şekilde açıklanması ve günümüz sosyo-politik kontekstinde Türkiye'deki yansımalarını incelemek olacaktır. Bu incelemede ilkin Prens Sabahattin'i kişi ve entelektüel olarak tanımayı deneyecek, fikirlerine nüfuz etmeye çalışılacak ve düşüncelerini kontekstinde anlamaya çalışacak; sonra da düşüncelerinin günümüz Türkiye'sine yansımaları üzerinde duracağız.

Bu tezin amacı gücümün yettiği ölçüde Prens Sabahattin'i kendi kontekstinde anlamak, bir araştırmacı olarak içinde yer aldığım noktadan Prens Sabahattin'in fikirleri ile özenle diyalog kurmak ve fikirlerinin günümüz dünyası ve Türkiye koşullarındaki önemine ışık tutmaktır. Aradan neredeyse bir yüzyıl geçmiş olmasına rağmen Prens Sabahattin ve fikirleri neden hâlâ önemlidir?, Bu minvalde Türk sosyolojisi için Prens Sabahattin ve fikirleri neden hâlâ önemlerini koruyor? veya bir sosyolog olarak Prens Sabahattin'i Türk sosyolojisi için önemli kılan nedir? gibi sorulara cevap aramaktır.

Prens Sabahattin, Türkiye'de siyaset ve sosyoloji alanlarında ikinci plana atılmış bir şahsiyettir. Hiçbir düşünürü kendi çağının insanları nihai şekilde anlayarak tüketemez. Fikirleri kendi çağının takdirini kazanmış pek az düşünür vardır. Bu sebeple çoğu düşünürün fikirleri genellikle düşünürün ölümünden sonra idrak edilir. Prens Sabahattin de yaşadığı dönemde pek dikkate alınmamış, fakat vefatından sonra fikirleri değer kazanmış bir kişidir. Osmanlı'nın yıkılış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde devletin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal konulara odaklanmıştır. Böylelikle Prens Sabahattin, Türkiye'de toplumun sosyolojiyle tanışmasına ve ülkede liberalizm akımının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Prens Sabahattin'in siyasi ve sosyolojik kontekstteki en önemli katkısının “adem-i merkeziyet”, “teşebbüs-i şahsi” kavramlarına yaptığı vurgu olduğu su götürmez. Fakat düşünce sahasında birçok selefi ve halefi gibi Prens Sabahattin'in bu fikirleri birkaç kitap, broşür ve gazete yazısında sıkışık kalmıştır. Prens Sabahattin'in fikirlerinin ülke yönetiminde pek uygulama bulmamış, sosyoloji literatüründe de pek karşılık bulmamıştır.

Farklı konular üzerinde değerlendirmeler yapan ve düşüncelerini yazılarıyla ifade eden Prens Sabahattin çevresine çok az insan toplayabilmiştir. Bu sebeple siyasal alanda büyük bir hegemonya kurmayı başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri karşısında etkili olamamıştır. Bu etkisizliğin bazı sebepleri vardır. Bunların ilki Prens Sabahattin'in ülkeden uzakta olmasıdır. İkincisi ise Prens Sabahattin'in "adem-i merkeziyet" kavramının azınlıklar tarafından bölünme ve ayrılma politikalarında kendi menfaatleri uğruna bir araç olarak kullanılmasıdır. Prens Sabahattin'in "adem-i merkeziyet"ten kastı, insanların buldukları reel ortamda ve küçük bir alanda kendi kendilerini yönetmeleridir. Buradan Prens Sabahattin'in bir "merkez" in var olmasına itiraz ettiği anlaşılmasın. Burada kastedilen şey bir merkezin varlığı ve bu merkezin ülkenin her karışındaki insanlar üzerindeki egemenliğinin reddi değil; liberalizmin önerdiği sınırlı devlet anlayışının fiiliyata geçirilmesidir. Bütün kararların merkezden çıkması yerine her kent, eyalet, şehir, vb. kendi kararlarını kendi mensupları vasıtasıyla kendi içinde verebilmelidir. Bunun sonucu liberal akımın öne sürdüğü ve Prens Sabahattin'in tavsiye ettiğini anladığımız bir sınırlı devlet ve özgür toplum yapısı vaadidir.

Prens Sabahattin çağının önünde bir düşündürüdür. Onu okuyup anlamak yalnızca o dönemin siyasal ve toplumsal konularını anlamak demek değil, aynı zamanda günümüzün siyasi ve sosyal sorunlarını da anlamaktır. Çünkü Prens Sabahattin, yaşadığı dönemin diğer düşünürlerinden farklı olarak, günümüz düşünce hayatı ve siyasal düzeni üzerinde etkili olan bir fikir adamıdır. O dönemden şu içinde bulunduğumuz döneme kadar olan ve gelecekte olması muhtemel tüm siyasi ve toplumsal sorunlara çözüm aramıştır. Çözüm olarak önerdiği fikirlerin önemi ve etkileri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra peyderpey artmıştır. Bu gecikmenin nedeni, Prens Sabahattin'in fikirlerini parçalanmış bir imparatorlukta inşa etmesidir. Bu parçalanma döneminde Türkiye'de her şey <<merkeziyetçiliğe>> açık, <<adem-i merkeziyetçiliğe>> kapalıydı.

Bu tezin oluşumunda çoğu zaman kendimi yalnız hissetsem de aslında hiçbir zaman yalnız değildim. Bu tez bana verilen bir şansın sonucu oraya çıkmıştır. Bu şans vermeye benim bu alanda yetişmeme ön ayak olan ve benim akademiye ilk adımımı attıran hocalarım olmadan tek bir cümle dahi kuramayacağımı adım gibi biliyorum.

Çünkü onlar olmasaydı ne bir yüksek lisans öğrencisi olarak “ben” olurum ne de bu tez ortaya çıkardı. Bu tez Türkiye’de bana göre entelektüel tarzları ve eğitimleriyle önde gelen bir sosyoloji bölümünde kendilerini bildiklerini nakletmeye adanmış uzmanlar grubuyla geçen uzun saatlerin ve fikir alışverişlerinin bir ürünü olduğu gibi, tüm öğrenim sürem boyunca akademik tecrübelerini çekinmeden aktaran, teze başlarken – ki en zor kısmı burasıydı- ve daha sonra tezin yazım süresinde karşılaştığım problemlere yorulmadan benimle birlikte çözüm arayan ve hocamın oluşturduğu bir üründür.

İçinde bulunduğum bu denizde bana çırpınma şansı veren, bu tezin oluşmasında bana fikri tohumlarını aktaran saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hüsamettin Arslan’a teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunmayı boynumun borcu bilirim. Ayrıca tezin gerek teorik, gerek pratik yönünün gelişmesinde katkısı bulunan ve karşılaştığım tüm konularda daima bana tecrübelerini aktaran ve hiçbir karşılık beklemeden yardım eden, destek ve düşüncelerini daima benden esirgemeyen Doç. Dr. Bengül Güngörmez’e, Bursa’daki tek kişilik ailem ve içinde bulunduğum bu azgın denizde boğulmak üzereyken sığınabileceğim sakin bir liman olduğu için ne kadar teşekkür etsem azdır. Her yeni tez oluşurken birtakım doğum sancıları ile ortaya çıkar. Benim bu sancılarımı hafifleten ve bu dünyadaki tek varlıklarım olan, hiçbir zaman benden desteklerini esirgemeyen ve eğer bir başkasında görsem kıskanacağım insanlar olan annem, babam ve biricik kız kardeşime en temiz duygularla sonsuz teşekkür ederim.

Hakan Ateş

Manisa,2016

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMA	ix
1. PRENS SABAHATTİN'İN HAYATI VE ESERLERİ	1
1.1. Prens Sabahattin'in Hayatı	1
1.2. Prens Sabahattin'in Eserleri	33
a. Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza	34
b. Teşebbüs-İ Şahsi Ve Tevsi-İ Mezuniyet Hakkında Bir İzah	36
c. Teşebbüs-İ Şahsi Ve Adem-İ Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah	40
d. Mesleğimiz Hakkında Üçüncü Ve Son Bir İzah	42
e. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar Birinci Mektup	43
f. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar İkinci Mektup	44
g. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar Üçüncü Mektup	45
h. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar Dördüncü Mektup	46
i. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar Beşinci Mektup	47
j. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar Altıncı Mektup	48
k. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar Yedinci Mektup	49
l. İttihat Ve Terakkiye Açık Mektuplar Sekizinci Mektup	50
m. 27 Teşrini Evvel 1329 Tarihinde Huzur-U Muallâ-Yı Padişahîye Takdim Edilen Açık Bir Arıza	54
n. Türkiye Nasıl Kurtarılabilir	55
o. Prens Sabahattin'in Eserlerinde Tematik Konular	74
2. SOSYOLOJİK VE TARİHSEL KONTEKSTTE PRENS SABAHATTİN	76
2.1. Prens Sabahattin'in Fikirlerinin Anlaşılma Sebepleri	81
2.2. Abdülhamit Hanı Ve Prens Sabahattin İlişkisi	83
2.3. Jön Türkler Ve Prens Sabahattin	88
3. PRENS SABAHATTİN'İN ADEM-İ MERKEZİYET KAVRAMI	100
4. PRENS SABAHATTİN'İN VE ADEM-İ MERKEZİYET FİKRİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDEKİ YANSIMALARI	124
KAYNAKÇA	137

KISALTMA

<i>A.g.e</i>	: Adı geçen eser
<i>A.g.m</i>	: Adı geçen makale
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>C</i>	: Cilt
<i>ev.</i>	: Çeviren
<i>Der.</i>	: Derleyen
<i>Ed.</i>	: Editör
<i>s</i>	: Sayfa
<i>p</i>	: page (sayfa)
<i>S</i>	: Sayı

1. PRENS SABAHATTİN'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.Prens Sabahattin'in Hayatı

Mehmet Sabahattin nam-ı değer Prens Sabahattin, 1879 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Halil Rifat Paşa'nın oğlu Damat Mahmut Celalettin Paşa, annesi Abdülmecit'in kızı, II. Abdülhamit'in kardeşi olan, Seniha Sultan'dır. Sabahattin Bey'in dört dayısı padişah olmuş, dedesi ve babası da padişah damadı olmuşlardır. Anne tarafından Osmanlı Hanedanlığı mensubiyeti dolayısıyla "sultanzade" unvanına sahip olan Sabahattin Bey "sultanzade" unvanını kullanmaz. Onun yerine "prens" unvanını tercih eder. Bazı kişilere göre ise bu unvanı ona Avrupalılar tarafından verilmiştir. Prens unvanı hakkında bir diğer fikir ise Avrupa'da namını kolay duyurmak için Sabahattin Bey tarafından seçildiğidir.

Kardeşi Ahmet Lütfullah ile Sabahattin Bey dönemin önde gelen ilim adamları tarafından evlerinde özel eğitilerek batılı gibi yetiştirilirler. Bu eğitim sırasında Prens Sabahattin, bir batılı gibi doğa bilimlerine büyük ilgi gösterir ve Fransızca'yı ana dili gibi öğrenir. Daha yirmi yaşında iken Lamartine'den *Joceky*'i Türkçeye tercüme etmiş, İbn-i Haldun'un Arapça metinlerinden tercüme yapmıştır.¹ Yine bu eğitim sırasında, Prens Sabahattin'in biyoloji, kimya, tıp alanlarıyla ilgili dersler, pozitivist bir bakış açısı geliştirmesinde etkili olmuştur.² Prens Sabahattin, çok küçük yaşlardayken Fransa'dan tam bir biyoloji modelleri koleksiyonu getirmiş, zamanın en modern aletleri olan bu ekipmanlar ile bir kimya ve fizik laboratuvarı kurmuştur.³ Sabahattin Bey'in çocukluk ve ergenlik dönemlerine Osmanlı entelektüel hayatında etkili olan Materyalizm, Sosyal Darwinizm ve Pozitivizm akımları onu yakından etkilemiştir. Çünkü bir düşünür yaşadığı çağın mayasından kendine katmadan var olamaz. Prens Sabahattin de Pozitivizm akımını destekleyen ve toplumda bireyin rolünü öne çıkaran bir literatür

¹ Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, Buruc Yayınları, İstanbul, 1999, s.10, Dr. Ahmet Zeki İzgöer'in sunuşundan alınmıştır.

² Fındıkoğlu Z. Fahri, "Türklerde İçtimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp", *İş Mecmuası*, Yıl:1 Sayı:3-4, 1934, s.159

³ Ege Nezahet Nurettin, *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, Güneş Neşriyatı, İstanbul, 1977, s.8

izlemiştir.⁴ Doğa bilimlerine olan bu ilgisi ileride Pozitivizm ile olan bağına da oluşturacaktır. Aldığı dersler ise bu etkilendiği külliyata uygun olarak seçilmiştir. Ders aldığı öğretmenler grubuna Kadınhanlı Emin ve Hoca Hayret Efendi, İsmail Safa, Sadık Belig, Öğretmen Fevzi ve Hüseyin Danış Bey sayılabilir. Bunların yanında musiki çevresinde nam salmış Çeza Heke'den de piyano dersi almıştır.⁵

Aldığı eğitim vasıtasıyla kazandığı edinimlerin yanında, Prens Sabahattin'in en çok dikkat çeken hususiyeti, zekâsının yanı sıra vicdani, ahlaki ve ruhani kudretidir. Çünkü Prens Sabahattin ırk, milliyet, din, dil farkı gözetmeksizin dünyanın tümüne ilgi ve alaka ile herkese karşı son derece derin bir şefkat hissi besler. Öyle ki hayvanlara merhameti sınırsızdır; bu yüzden bütün hayatı boyunca ağzına bir lokma et koymamış, tamamen bitkisel gıdalarla beslenmiştir; çok hassas bir kalbi vardır.⁶

Babası Mahmut Celalettin Paşa'nın en büyük hayali Mehmet Sabahattin'in ve Ahmet Lütfullah'ın eğitimlerine Avrupa'da devam etmelerini sağlamaktı. Fakat II. Abdülhamit'in buna izin vermeyeceğini bildiği için bu hayalinden kimseye söz etmemiş, ama bu uğurda fırsat kollamaktan da geri kalmamıştır. Beklediği fırsat da ileriki bir tarihte ortaya çıkacak gelişmelerle yaşanacaktır. Sarayın damadı ve padişah II. Abdülhamit'in yakın arkadaşı olan Mahmut Celalettin Paşa Çırağan Baskını'na adı karıştığı gerekçesiyle Adliye Nazırlığı görevinden alınınca yalısında gözaltında bulunduğu süre boyunca oğulları Mehmet Sabahattin'in ve Ahmet Lütfullah'ın eğitimleri ile ilgilenmiştir. Damat Mahmut Celalettin Paşa, Adliye Nazırlığından azlinden dolayı kendini kötü hissetmiş; bundan bir süre sonra kendisine teklif edilen Evkaf Nazırlığını çocukları ile fırsat geçirmek için kabul etmemiştir.⁷

Prens Sabahattin'i tam anlamıyla anlamak için üzerinde derin etkileri olan Mahmut Celalettin Paşa'yı biraz tanımak gerekmektedir. "Asaf" mahlasıyla şiirler de yazan Damat Mahmut Celalettin Paşa (1853-1903) yirmi dördünde vezir, yirmi beşinde Adliye Nazırı olmuştur. Son görevinden azlinden sonra oluşan kendisinin ve ailesinin de dahil olduğu gözetim ve istibdat altında tutulduğu dönemde dahi halkın çektiği sıkıntıları çekmemesine rağmen II. Abdülhamit'in rejiminden memnun değildi.

⁴Hanioğlu M. Şükrü, "Osmanlı Devletinde Meslek-i İçtimaiyat Akımı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, Cilt 2, s.382

⁵Tütengil Cavit Orhan, *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954, s.19

⁶Ege, a.g.e, s.9

⁷Ege, a.g.e. s.19

II. Abdülhamit'in "baskıcı" rejimiyle esaslı bir şekilde mücadele edebilmek için Avrupa'ya kaçmaktan çekinmedi. Oğulları Mehmet Sabahattin ve Ahmet Lütfullah Beylerle birlikte, 14 Aralık 1899'da, deniz yolu ile Fransa'ya kaçmıştır.⁸ Mahmut Celalettin Paşa, ölümüne kadar geçen zamanda gayet hareketli bir hayat yaşamıştır. Paris'ten Cenevre'ye, Cenevre'den Kahire'ye, Kahire'den Korfu'ya, Korfu'dan tekrar Paris'e ve nihayet vefat ettiği Brüksel yakınlarındaki Uccles'e gitmiştir. Ancak aklı daima arkada, vatanında kalmıştır. Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın bu vatandan uzak, dolambaçlı ve bir hayli hareketli bir yaşamı seçmesinin sebebi vatanında devam eden kötü gidişatı durdurmaktır. Çünkü İstanbul'da yaşadığı yıllarda merkezden olaylara müdahil olmak istibdat yönetimi dolayısıyla çok zordur. Ahmet Bedevi Kuran *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler* adlı kitabında Mahmut Celalettin Paşa'nın muhaliflerine göre Paşa ile oğullarının Avrupa'ya kaçmasını II. Abdülhamit'in Bağdat Demiryolu imtiyazını İngilizlere vermemesi üzerine İngiltere'nin elini II. Abdülhamit'e karşı güçlendirmek için bir şantaj aracı olarak kullanılması amacıyla olduğu söylentilerinin aktarır ve bu söylentilerin doğruyu yansıtmadığını savunur.⁹

Prens Sabahattin ve ailesinin cemiyette sahip oldukları konum itibariyle, Avrupalılarla sıkı ve derin ilişkileri dolayısıyla dönemin Avrupalı dünya görüşünün ve edebi zevklerinin ailede ve özellikle Sabahattin Bey'de önemli tesirleri görülür. Bu tesirler Prens Sabahattin'in ileriki yaşlarında daha belirgin olarak karşımıza çıkacaktır. Prens Sabahattin'in en çok etkilendiği isim hiç şüphesiz babası Damat Mahmut Celalettin Paşa'dır. Babası hem konumu hem de padişaha olan yakınlığından dolayı kısmen rejimin baskısından uzaktır. Bu sultana yakınlığı sayesinde rahat rahat düşüncelerinin bir kısmını –tamamını değil- dile getirmekle birlikte sık sık Avrupa'ya olan ziyaretleri ve Avrupa'dan getirttiği dergiler aracılığıyla yeni edebi ve siyasi fikirler elde eder. Fakat bu fikirlerini II. Abdülhamit'e söylediği zaman Abdülhamit Han bunlara itiraz eder ve eniştesine güveni gittikçe azalır. Eniştesinin kendisine karşı isyan çıkartacağı hüsnü kuruntusu ile yaşamaya çalışır. Bu da ikilinin arasını açar. Aralarının açılmasını sağlayan son nokta da Bağdat Demiryolu ihalesinin kime verilmesi

⁸Denais J., *La Turquie Nouvelle Et L'ancien Régime*, Paris, 1909, s.42 ve Kuran Ahmet B., *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.67-68. Aktaran : Cavit Orhan Tütengil, a.g.e., s. 17 ve Ernest E. Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, Çev: Hacasan Yüncü, Etkin Kitaplar, 2009 ,s.68

⁹ Kuran, a.g.e., s88

gerektiğinin tayin edilmesi konusudur. Bardağı taşıran bu son damlanın nedenini Nezahet Nurettin Ege şöyle anlatır:

Genç prenslerin hocası vasıtasıyla kendilerine iletilen İngilizlerin teklifini Paşa, uzun uzun mukayese etikten sonra memleketin harici siyasetinde İngiliz Hükümeti'nin müzaheretini temine medar olacağını ümit ettiği bu teşebbüsü muvafık görmüş ve bu nedenle de Sultan Abdülhamit'e müracaatta bulunmağa karar vermişti.¹⁰

Ancak müracaatı sonucunda çok sert bir tepki ile karşılaşır. Damat Mahmut Celalettin Paşa için memleketi kurtarmak adına tek bir seçenek kalmıştır o da içinde bulunduğu dönemde entelektüel ve siyasi çevrede çok sık görülen olaya uzaktan bakmaktır. Bunun için de memleketin iyiliğini düşünen insanlar sürgüne gönderilip sürgün edildikleri yerlerden gazetelere, dergilere verdikleri demeçler, yazdıkları yazılar ile padişaha baskı kurmaktır. Fakat padişah damadı olan bir şahsiyetin sürgün edilemeyeceğini bildiği için Damat Mahmut Celalettin Paşa da kendi rızası ile Avrupa'ya kaçmak istemiştir. Bunun için de İsviçreli Mösyö Charlier'den yardım istemiştir. Mösyö Charlier'in aracılığıyla Beyoğlu'nda piyano ticareti yapan Mösyö Komvendinger de bu konuda kendilerine yardım etmiştir. II. Meşrutiyet inkılâbında önemli rol üstlenen Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğulları İstanbul'dan 14 Aralık 1899 günü ayrılarak 21 Aralık 1899 günü Marsilya'ya ulaşır.¹¹ Bu yolculukta Prens Sabahattin henüz yirmi iki yaşındadır. Orada kendilerini padişah'tan aldığı emir ile başkonsolos karşılar. Başkonsolos Celalettin Paşa'ya bazı tekliflerde bulunmakla beraber; çocuklarını kaçırmak, eşinin ziynet eşyalarını çalmak gibi suçlarla itham edildiğini Fransa hükümetine bildirdiğini beyan eder. Padişahın eniştesinin ve yeğenlerinin özgürlüklerinin olmadığını ima ederek ülkeden kaçmaları Avrupa'da gazete başlıklarını bir süre işgal etmiştir. Sina Akşin'e göre II. Abdülhamit yeğenlerinin kaçırıldığını iddia etmiştir, çünkü II. Abdülhamit böyle bir olayın gerçekleşeceğini tahmin dahi etmemiştir.¹²

¹⁰ Ege, a.g.e., s.21

¹¹ Tütengil, a.g.e., s.21

¹² Akşin Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1. Cilt*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s.58

Bu olay Avrupa'daki Osmanlı özgürlükçü hareketini biraz da olsa canlandırmaya yetti. Çünkü özgürlükçülerin baş düşmanı olan padişah hazretlerinin öz eniştesi de padişaha karşı gelmiş, kendi canını ve oğullarının canlarını bu uğurda hiç çekinmeden feda edeceklerini göstermiştir. Bu olay hareket için tam anlamıyla can suyu niteliğindedir. Tunalı Hilmi Bey ise bu durumu Prens Sabahattin açısından şöyle izah eder:

Pederi ile birlikte her türlü refah ve saadeti feda ederek ve her felaketi göze alarak terk-i vatan eyleyen Prens Sabahattin ve Lütfullah Beyler ise, Abdülhamid istibdadını hürriyet ve insanlık için bir tehlike saymaktadırlar, o istibdat ki bir toprak yığınının altında kalan insanlığı yine insanların ayaklarıyla çiğnemek arzusundadır. Osmanlı İmparatorluğu “zulm hastalığına tutulmuş” bir kütledir.¹³

Prens Sabahattin, Ahmet Lütfullah ve Mahmut Celalettin Paşa memleketi kurtarmak için çıktıkları bu yolda birçok ülke gezerler. Fakat tüm bu ülkelerin arasında en önemlileri Fransa ve Mısır'dır. Ülkesine geri dönmeyen Paşa ve oğulları Mısır hıdivi Abbas Hilmi Paşa tarafından Mısır'a davet edilir ve Mısır'a ulaştıklarında masraflarının karşılanması için hidiv tarafından her ay 1000 lira verileceğini taahhüt edilir. Paşa ve oğulları Mısır'da kaldıkları süre içerisinde, II. Abdülhamit muhalifi gazetelere bu aldıkları aylık ile yardımcı olurlar. Bu yardımlar vasıtasıyla bir süre daha ayakta kalan dergiler olan *Hak Dergisi*'nin 24 Zilkade 1318 (15 Mart 1901) tarihli 38. sayısında ve 9 Zilhicce 1318 (01 Ocak 1901) tarihli *Osmanlı Dergisi*'nin 81. sayısında “Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza”^{*} başlıklı, Sabahattin Bey ve Lütfullah Bey imzalı iki bildiri yayınladılar. 1901'de yayınlanan bu bildirimlerde, Prens Sabahattin, Osmanlı yönetiminin zorbalıkları nedeniyle azınlıkların devlete karşı başkaldırımlarında haklı olduklarını inanmakla birlikte bütün reyanın bu zorbalıklara karşı birleşmeleri gerektiğini söylemektedir. Bu söylemi kendi cümleleri ile aktarmak gerekirse:

¹³ Tunalı Hilmi, “Onuncu Hutbe”, Kahire, 1316(1898),s.32, “Mahkeme-i Kübra”, Mısır, 1908; Abdülharar Tahir, “Malumu İlam”, Mısır, 1908. Aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler[1876-1938] Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.86

^{*} Bu bildirinin bir kısmına ulaşmak için Ahmet Bedevi Kuran'ın *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* adlı eserinin 134- 135. sayfalarına veya tam metin için Mehmet Ö. Alkan'ın *Prens Sabahattin Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne* adlı kitabın 23-28. sayfalarına bakınız.

Maksadımız esasen menfaatleri bir olduğu halde müteferrik ve tefrika yüzünden telafisi gayr-i kabil bir felakete maruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürk, Musevi ilh... vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarınki hükümet-i adilenin temel taşlarını ârâ-yı umumiye-i Osmaniye'nin inzimamıyla vaz'a çalışmaktır. Bu ittihadın tesis edeceği bina-yı muallâ-yı medeniyet yirminci asr-ı terakkinin bir tac-ı ibtihâc-ı zî-şevketi olacak ve beşeriyet-i müstakbelenin bütün mütefekkir evlatları bu eser-i sa'yi takdis eyleyecektir.¹⁴

Baykan Sezer bu bildiriden yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dış güçlerin isteklerini yerine getirerek, gücünü bu tür iç mücadelelerde tüketmemesi gerektiğini öne sürmektedir.¹⁵ Dr. Ahmet Zeki İzgöer ise bu bildiri hakkındaki fikirlerini şöyle aktarır:

Yaptığı seyahatler, Fransızcaya vukufu sebebiyle okuduğu sosyal eserler ve bunlardan edindiği yeni bilgiler, esasen iyi yetişmiş bulunan Prens Sabahaddin'i bir kat daha olgunlaştırmış ve ilmi görüşlerini zenginleştirmiştir. Bu gelişmelerin verdiği güvenle 1901 tarihinde inkılap sahasındaki görüşlerini açıklamak için Mısır'da "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" hitabıyla iki bildiri nakşetmiştir. Bu bildirilerde din ve ırk farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların birleşmesini tavsiye ve bir kongre akdini teklif ediyordu.¹⁶

Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğullarının Mısır'da neşreden *Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza* adlı bildirinin yanı sıra yaptıkları birtakım siyasi faaliyetler, Abbas Hilmi Paşa'yı da rahatsız etmeye başlamış ve verdiği aylığı kesmiştir. Paşa ve oğulları parasız ve zor durumda kaldıkları bir anda Osmanlı Bankası'ndan gelen bir mektup, cari hesapta bir yanlışlık olduğunu ve halen bankada 1000 altın liralарının bulunduğunu, bu parayı istedikleri an kullanabilecekleri bildirilmektedir. Mahmut Paşa kendisi rahatsız olduğu için bu parayla ilk olarak oğullarını Paris'e gönderir ve burada I. Jön Türk Kongresi'ni toplamak üzere hazırlıklar yapmaya başlatır.¹⁷ Sabahattin Bey Paris'te gerekli mali meseleleri hallettikten sonra Jön Türkler içinden bazı kişilere seyahat

¹⁴Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah, "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" *Osmanlı*, S.81, s.25 aktaran: Mehmet Ö. Alkan, *Prens Sabahattin Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, YKY, İstanbul, 2007, s.28

¹⁵ Sezer Baykan, "Türk Sosyologları ve eserleri I: Sabahaddin Bey" *Sosyoloji dergisi*, 3. Dizi S.1, İstanbul, 1989, s.58-59

¹⁶ Prens Sabahattin, a.g.e, s.10 . Dr. Ahmet Zeki İzgöer'in sunumundan alınmıştır.

¹⁷ Sezer Baykan, a.g.e., s.25

masraflarını karşılayacak mali destekle birlikte kongre davetiyesini göndermiştir. Bu sayede Prens Sabahattin henüz yirmi üç yaşında iken mutlakiyet idaresine karşı girişmiş olduğu amansız mücadelede sadece siyasi bir üstlenmekle kalmamış aynı zamanda koskoca bir imparatorluğun özgürlüğünü amaçlayan bu mücadeleyi kendisi için son derece ağır bir mali külfetle temin ve idame fedakârlığını göstermiştir.¹⁸

Prens Sabahattin için hayatının en önemli dönüm noktası özgürlük yolunda attığı adımlar ve tanıştığı dönemin önemli entelektüel şahsiyetleri bakımından Paris olmuştur. Paris'te Prens Sabahattin, Jön Türkler ile bu yolla tanışmış ve onlarla iyi ya da kötü ilişkiler kurarak siyasi faaliyetlerinde fiili olarak rol almaya başlamıştır. Bu etkileşim faaliyetlerinin başlangıcı olan kongrenin hazırlık evresini Emre Kongar'ın *Türk Toplum Bilimcileri* kitabında şöyle anlatılır:

Prensler Paris'e gelir gelmez, bir kongre toplanmanın hazırlıklarına başladıklarını görüyoruz. İlk iş olarak, bir "genel çağrı" yayımlarlar. Bu çağrıda (Tevfik Çavdar'ın Ülke Dergisinde yayınlanan " Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler" adlı makalesinde dile getirdiği gibi) << ülkenin içinde bulunduğu genel durumun sergilenmesinden ve despotizmin yerilmesinden sonra tüm Osmanlıları bu saltçı düzene karşı savaşmaları isteniyordu>>. Genel çağrının yayınlanmasından sonra, Abdülhamit'in baskı düzenine karşı savaşım verene ve Meşrutiyet yönetiminin tekrar getirilmesini isteyen herkesin, etnik kökenine bakılmaksızın katılacakları bir kongrenin toplanması için gerekli girişimler yapıldı.¹⁹

Prens Sabahattin'in sonsuz gayret ve fedakârlıklarıyla hazırlanan kongre günününun kararlaştırılıp bütün seyahat biletleri ve davetiyeler, en uzak memleketlerdeki dönemin önde gelen şahsiyetlerine – Sabahattin Bey'e göre- gönderilir. Kongrenin yapılacağı tarihte Paris polis müdürü olan Mr. Lepine, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris sefiri Münir Paşa'nın ısrarlarıyla kongrenin toplanmasına mani olmaya çalışır. Çünkü Mr. Lepine böyle bir kongrenin Paris asayişini ihlal edeceğini, Fransız hükümetine karşı bir nevi düşmanlık havası yaratabileceğini bahane ederek kongrenin toplanmasına karşı çıkmıştır. Bu büyük sıkıntı karşısında Prens Sabahattin, Fransa'nın en önemli

¹⁸ Ege Nezahet Nurettin , a.g.e., s.25

¹⁹ Kongar Emre, *Türk Toplum Bilimcileri*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012, s.86

şahsiyetleri arasında yer alan ve aynı zamanda en değerli kalemlerinden biri olan Mr. Clemenceau'nun bu konu için neler yapabileceği hakkında fikrini almak için kardeşi Ahmet Lütfullah Bey'i Mr. Clemenceau'yu ziyarete gönderir. Mr. Clemenceau, Ahmet Lütfullah Bey'in ziyaretini büyük bir nezaket ve memnuniyetle kabul etmiş, bu vatansever kişilere gereken ölçüde yardım etmekle büyük şeref ve bahtiyarlık duyacağını söylemiştir. Bu yardım maksadıyla da ertesi gün fevkalade kıymetli bir makale ile Jön Türklerin kıymet ve ehemmiyetini belirtmiştir.²⁰Mr. Clemenceau, böyle bir kongrenin gerçekleşmesine engel olmak isteyen polis müdürünün bu hareketini tasvip ettiğinden dolayı Fransız hükümetini de şiddetle eleştirmiştir. Bu cesur ve herkes için özgürlük isteğiyle yanıp tutuşan fikir adamının müdafaası karşısında Fransa hükümeti de Jön Türk Kongresi'nin yapılmasına müsaade etmiştir.

I.Jön Türk Kongresi 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te yapılmıştır. Bu kongre öncesinde Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Jön Türk hareketi II. Abdülhamit'e karşı sadece yazdıkları yazılar ile hareket ediyorlardı. Osmanlı topraklarında ise durum oldukça vahimdi. Çünkü bir şeyler öğrenmek için başkente gelen öğrenciler ya öğrenim hayatları içinde ya da çalışma hayatına atıldıklarında Avrupa'daki siyasi görüşmelerinden öğrendikleri bilgilerin farkındalığı ile hareket ettiklerinde mutlaka ülkenin ücra köşelerine sürülüyorlardı. Sansür ile tercüme ve edebi eserlere müdahale edilirken; tarihi, felsefi, sosyolojik ve iktisadi kitapların çıkması engelleniyordu. Böylelikle gençlerin yetişmesi daha da zorlaşıyordu.

Kongreye katılan temsilciler arasında Ermeni, Arap, Arnavut, Çerkez, halklarının "davet edilmiş" –halk tarafından seçilmiş değil- sözcüleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hemen her şubesinden bir temsilci ve Jön Türk hareketi içindeki cemiyetlere üye olmasa da en tanınmış muhalif isimler vardı.²¹Başlıca katılanlar saymak gerekirse: Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı Paşa, Hoca Kadri, Halil Ganem, Mahir Sait, Yusuf Akçura, Ferit Bey, Ali Haydar, Hüseyin Siret, İbrahim Temo, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat'ın yanı sıra Ermeniler ve Rumlar adına bazı kişiler toplantıya iştirak etmiştir.²² Jön Türk Kongresi'nin toplanma amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu içinde bulunduğu vahim durumdan kurtarmak için

²⁰ Ege, a.g.e., s.25-26

²¹ Akkaya Rukiye, *Prens Sabahaddin, Liberte*, Ankara,2005, s.25-26

²² Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1983,s.521

nelerin yapılması gerektiğini tartışmaktır. Eğer mümkün olacak bir düşünce varsa – ki Prens Sabahattin'in ve diğer delegelerin kendilerine ait bir takım kurtarma reçeteleri vardır- bunun hemen icraata geçmesini sağlamaktır.

Prens Sabahattin her şeyden önce kendi fikirlerini kongreye katılan diğer delegelerle paylaşmıştır. II. Abdülhamit rejimine karşı nasıl bir tavır alacağı konusundaki tartışmalar, siyasi ilke ve düşünce ayrılıklarını iyice ortaya çıkarmıştır. Sabahattin Bey konuşmasında gerçekleşmesi için çalışılan reformların Osmanlı tebaasını oluşturan tüm din, dil, ırk, düşünce gruplarının hiçbirini ayrı tutmaksızın, bütün insanlar için reform istediğini belirterek, başarı için güç birliğinin şart olduğunu söylemiştir.²³ Kongrenin açılışında ilk sözü alan Sabahattin Bey'in sözlerinden bir kısmı olarak Emre Kongar'ın derlediği kitaptan şu kısım aktarılabilir:

...Yurdumuzda özgürlük ve adaletin kesin olarak yerleşmesini sağlamak zorunluluğu karşısında, bu toplantıyı yapmış bulunuyoruz. Böylesine yüksek amaçlı bir toplantıya canınızı ortaya koyarak katılmanız, yüksek ve ulusal çıkarlarımızın bir kanıtıdır. Soy ve din ayrıcalıkları gözetmeksizin, ortak hedefimiz olan konuda, ulusumuzun uygar haklarını, yurt içinde yaşamı pahasına savunduktan sonra, yurt dışında da her türlü elemli yaşantıya göğüs geren sizler gibi özgür düşünceliler, ulusumuzun karşı karşıya kaldığı siyasi afete, ulusal onurumuzun gerektirdiği çare bulacağına ve selamet yolunu göstereceğine yürekten inanıyoruz. Bu amaçla topluluğunuzu en derin ve içten gelen duygularla kutlarız.²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nu tekrar ayağa kaldırmak için Prens Sabahattin'in sahip olduğu fikirlerin ana teması imparatorluğu düşüğü durumdan kurtarmak ve ivedilikle muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaktır. Bunun sağlanması için ise Prens Sabahattin'e göre yapılması gereken bir bilim adamı gibi hareket ederek evvela imparatorluğu tehlikeye sokan amilleri, bütün sebep ve neticeleriyle, ortaya çıkarmaktır. Bu yolda iki tez öne sürer:

- a) Zamanın yeni siyasi konjonktürüne uygun olan yönetim şeklini imparatorlukta yürürlüğe sokarak devletin ömrünü olabildiğince uzatmak

²³ Akkaya, a.g.e., s.26

²⁴ Kongar, a.g.e., s.88

b) Tebaa arasında kemik yapıyı oluşturan Türk toplumunun yapısında bir inkılâp yapmak²⁵

Prens Sabahattin'e göre sadece yönetim biçiminde yapılacak şekilsel bir inkılâp yeterli olmayacaktır. Çünkü şekil değişse bile yönetenlerin zihin yapısı aynı olacağından değişiklik sadece görünürde kalacaktır. Bunun yerine sosyal yapıda bir inkılâp yapmak gerekmektedir. Sosyal yapı inkılâbından kastettiği ise toplumun fikri ve fiili olarak değişmesidir. Bunun için de toplumun zihniyetinin farklı kanala yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu aktarılabilecek kanal ise cemaatçi toplumun hakim olduğu kanaldan bireyci toplumun hakim olacağı kanal olmalıdır. İleriki dönemlerde “*Teşebbüs-i Şahsi*” kavramıyla ortaya atılacak olan düşünce, işte bu tür inkılâp ihtiyacının bir ifadesi olarak görülür.²⁶

Kongre verimli geçmesine rağmen delegeler ortak bir çözüm yolu üzerinde anlaşmaya varamadılar. Birçok delege gibi Prens Sabahattin de bir devrim olacağını düşünmekteydi. Fakat öyle bir devrim gerçekleşmedi. Jön Türklerin devrimci olmamalarının ana nedeni, devrim gibi bir hareketin tebaa içindeki kargaşayı arttıracığı ve bu durumun da Avrupa'nın, Rusya'nın, Ermeni ve Hristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamalarına yarayacağı korkusudur.²⁷

Kongre toplantılarında iki farklı tez ortaya çıkmıştır. Bu tezlerden ilki yalnız propaganda ve yayın yolu ile devrim yapılamaz; devrime askerlerin de katılması sağlanmalıdır. İkinci tez ise, ülkedeki reformların yabancı devletlerinde katılımı ile gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu ayrım, Türk siyasal tarihinin şekillenmesini sağlayan iki farklı siyasal bloklaşmanın da temellerini atmış oldu. Bir tarafta yabancı müdahalesini reddeden merkeziyetçi kanat, diğer tarafta yabancı müdahaleyi makul ölçülerde olmak şartıyla kabul eden, adem-i merkeziyetçi kanat.²⁸ Bu ayrımın altındaki temel sebep ise hükümetin değişmesinde silah kullananların güçlerini nereden alması gerektiğidir. Yani yabancı/dış güçlerin müdahalesi konusunda yabancı müdahaleyi reddeden kanat, sadece kendi askerlerinin ve kendi fikirlerinin silah kullanmasını isterken; yabancı müdahaleyi kabul eden taraf ise propaganda, yayın ve

²⁵ Kongar, a.g.e., s.89-90

²⁶ Kongar, a.g.e., s.90

²⁷ Berkes Niyazi, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, YKY, 2002, s.399

²⁸ Kaçmazoğlu H. Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi- II*, Doğu Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, s.179

diğer devletlerin padişaha yapacağı baskıya ve dış güçlerden gelecek yardımlarla ülkenin kendi askeri gücünü birleştirerek ortaya çıkacak güce güvenmektedir. Yabancı güçlerin müdahalesi Kurtuluş Savaşı yıllarında da Amerikan mandası konusundaki tartışmalarda da varlığını sürdürmüştür. Bu konu öyle önemlidir ki, demokratik bir Türkiye adına AB'den medet uman çağdaş yazar ve elitlerin duruşlarında da varlığını koruyor. Bu adem-i merkezîyetçi Osmanlı aydınları da ülkenin kurtuluşu ve daha “çağdaş” bir çizgiye ulaşması adına dış müdahaleye sıcak bakmışlardır.²⁹ O dönemde aydın ve bürokrat kimseler, hangi Batılı ülkeye yakınlık gösteriyorsa, o ülkenin müdahalesini olumlu, sempaticam olduğu ülke ile çatıştığı ülkenin müdahalesini olumsuz, o ülkeye yakın duran aydınları da “satılmış” kişiler olarak değerlendirir. Bu kontekste Osmanlı'da yabancı müdahalesine sıcak bakan aydınlar olduğu gibi, bunu kesinlikle reddeden aydınlar da bulunmaktadır.³⁰

Ermeniler, Rumlar ve Arnavutlar, Ahmet Rıza'nın başını çektiği merkezîyetçi gruba karşılık, dış güçlerden gelecek yardım ve bir müdahale eylemine sıcak bakan Prens Sabahattin'i destekledi.³¹ Bu durum, Sabahattin Bey'i, Ahmet Rıza'ya karşı azınlıkların – özellikle Ermenilerin- safında görünmesine neden olmuştur. Sabahattin Bey'in bu muhalif tavrı, II. Meşrutîyet'in ilanını takip eden gelişmeler dolayısıyla da, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti önünde vatani parçalamak iddiasına temel oluşturacaktır. İşte bu temel neden, Sabahattin Bey ölene kadar da değişmeyecektir.³² Prens Sabahattin yabancı/dış müdahaleye sıcak bakan tarafın; Ahmet Rıza Bey ise merkezîyetçi tarafın lideri sıfatına gayri resmi olarak bu kongre sonrasında yerleştirilmiştir. Bu kongre sayesinde Prens Sabahattin, II. Abdülhamit'e karşı Avrupa'da büyük bir muhalif güç olarak ortaya çıkmıştır. Prens Sabahattin'in yaptığı bu muhalefetin arkasında ise II. Abdülhamit ve babası arasında cereyan eden husumetlerin yattığı gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü Prens Sabahattin'in siyasi selefi daha önce de söylediğimizi gibi babasıdır. Çünkü Prens Sabahattin de babası gibi daha özgür bir toplum hayali kurmaktadır. Fakat ne yazık ki Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın isteği, Prens Sabahattin'in girişimci ruhu ile 1902 yılında toplanan I. Jön Türk Kongresi,

²⁹Kaçmazoğlu, a.g.e., s.180

³⁰Hanioğlu M. Şükrü, “ Prens Sabahattin'in Katolik Kilisesi İle Olan İlişkileri”, *Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan II*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul, 1982, s. 100-101

³¹Karal, a.g.e, s. 534-536

³²Akkaya, a.g.e., s.28-29

II. Abdülhamit'e muhalif hareketi, bir amaç etrafında birleştireceği yerde bölmüş, anlaşmazlıkları iyice ortaya çıkarmıştır.³³

Sabahattin Bey I. Jön Türk Kongresi'nden sonra Paris'te bulunduğu yıllarda siyasi çalışmalarına ek olarak tanıştığı Le Play'nin öncülüğünü yaptığı sosyoloji çevresinin önde gelen temsilcileri ile yakın ilişkiler içinde oldu, Edmond Demolins ile tanıştı, O'nun Anglo-Sakson toplumu ve siyaseti hakkındaki görüşlerinden aşırı derecede etkilendi. Prens Sabahattin'in üzerinde çok büyük etkisi görülen Le Play Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden Edmond Demolins, Anglo-Sakson ülkelerinde eğitimin her şeyden önce bireysel yetenekleri geliştirmeye yöneldiğini savunmaktadır. Bu tutumun devlet yönetimindeki tezahürü ise, bir yetki genişliği olanağını sağlayan adem-i merkeziyettir. Aksi özellikteki, kamu iktidarının genişliği ve merkezi bir yönetime sahip olan toplumlar, merkeziyetçi yönetimlerini sürdürerek bir eğitim düzenine dayanıyorlardı.³⁴ Bu etkilenme sonucunda ise Prens Sabahattin Osmanlı İmparatorluğu'na gerçek anlamda bir ıslahat yapabilmek için "Science Sociale" (Toplumun Bilimi) akımını tanıtan "*Terakki Gazetesi*"ni çıkarmaya başladı.

Prens Sabahattin'in Terakki Gazetesi'ni çıkartırken etkisi altında kaldığı Le Play Ekolü, sosyal olayların bilimsel metotlarla incelenmesi, buradan çıkarılan verilerle bir sosyal sistemin kurulabileceğini, hatta geleceğe ilişkin olarak sosyal sorunların incelenebilmesi için, fen bilimlerinde atomun veya hücrenin yalın birim olarak incelenmesi gibi sosyal olaylarda da böyle basit ve küçük bir ölçünün veya hareket noktasının alınması gerektiğini vurgular. Le Play Ekolü toplumda en küçük birim olarak aileyi ele alır ve aile ile birlikte çevre ve çalışma koşullarının, sosyal olayın incelemesinde izlenecek metodolojinin hareket noktası olan ölçütler olduğunu öne sürer. Le Play Ekolü, incelemelerinde nicel verilerle hareket etmeye özen gösterip bu koşullardaki değişimin birey ve toplumu değiştirebileceğini ileri sürer.³⁵ Prens Sabahattin de bu akımdan örnek olarak öncelikle aile kurumunun yeni nesillerde farklı bir şekilde ortaya çıkması gerektiğini söylemiştir. Prens Sabahattin'e göre, Osmanlı toplumunun özelliği Edmond Demolins'in araştırmalarında belirttiği "cemaat toplum"

³³ Akkaya, a.g.e., s.30

³⁴ Mardin Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1964, s.219

³⁵ Doğan Atilla- Alkan Haluk, *Osmanlı Liberal Düşüncesi Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.8

ve “bireyci toplum” tiplerinden “cemaat toplum” tipine has özellikler barındırmaktadır. Bu “cemaat toplum” tipinin devlet yönetimindeki görüntüsü ise memurların çok, girişimcilerin az olması olarak belirtilebilir. Memurların çok olması ise memuriyete girmek için insanların bir başkasına bel bağlamaları ve bunun nihayetinde de insanların kendi fikirleri yerine bel bağladıkları üst düzey kişilerin fikirlerine önem vermeleri olarak gösterilebilir. Yani Osmanlı imparatorluğu bir memurlar ağından oluşmuş hantal işlevselliği olan, bireylerin kendi fikirleri yerine başlarında bulunan amirlerin altlarındaki memurların kendi fikirlerini yok edip, onlara üst yönetimden/akıldan aktarılan fikirlerini taşıdığı bir doğu devletidir. Prens Sabahattin’in kendi ifadeleriyle “Kuvve-i ulviyesine hayvanca saldırıyorlar, ta ki darabat-ı istibdat altında hiçbir baş kalmasın, seviye-i millete herkes hemayar olsun.”³⁶

Sabahattin Bey’in Paris’te bulunduğu sıralarda, Le Play çoktan ölmüş ve Science Sociale’i temsil eden kişi Henri de Tourville’di. Araştırma yöntemlerine sonradan bazı eklemeler yapılsa da Le Play’in fikirleri önemini hala muhafaza etmektedir. Bu fikirlerin Prens Sabahattin’deki yansımaları, iç siyaset meselelerinde, başlıca şu iki nokta etrafında toplanmaktadır: adem-i merkezîyet, memurların mesuliyeti.³⁷ Prens Sabahattin’in siyasal anlamdaki düşünceleri Le Play Ekolü düşünceleri ile örtüşmektedir.³⁸

Prens Sabahattin’in Le Play’den mülhemlerine karşı çıkan Ahmet Rıza Bey ise Prens Sabahattin’in ve dolayısıyla Le Play’in görüşlerini eleştirmiştir. Jön Türk hareketinin içinde Ali Şefkati Bey’in ölümünden sonra lider olarak benimsenen Ahmet Rıza Bey³⁹ eleştirisini yaparken de “adem-i merkezîyet” kavramına değil de yabancı devletlerden yardım alma konusunda yaptığı yorumlarıyla karşı çıkmıştır.

Peki, Ahmet Rıza Bey kimdir? İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantısı nedir? bu soruların cevabını almak için Edward F. Knight’in *1908 İhtilalin Hikayesi Jön Türkler ve II. Abdülhamit* adlı kitabına atıfta bulunabiliriz.

³⁶ Prens Sabahattin, “Terbiye-i Milliye”, Terakki, Haziran 1908, s.3. Aktaran: Şerif Mardin, a.g.e, s.219

³⁷ Fındıkoğlu Z. Fahri, *İçtimaiyat*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947, s.167

³⁸ Kongar, a.g.e., s.108

³⁹ Hanioglu M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s.31

Ahmet Rıza Bey, birkaç yıldan beri tüm dünyada ismi ünlenen Paris'teki Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bu ismi vermek için, on sekiz yıllık sürgün hayatı boyunca çalışmış ve söz konusu teşkilatı iyi idare etmiş bir kişiliktir. Bu kişi, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yurt dışında yaşamış ve II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yurda dönebilmiş ve Meclisi Mebusan başkanlığı ve sözcülüğü yapmıştır.⁴⁰

Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza etrafında meydana gelen gruplaşmalar ve fikri ayrılıklar sebebiyle I. Jön Türk Kongresi arzu edilen neticeye varamadan dağılmıştır. Jön Türkler arasında “müdahalenin kaynağı ve şekli” meselelerinden doğan bir ayrılık baş göstermiştir. 1902 Birinci Jön Türk Kongresinin en önemli sonucu bu ayrılığın ortaya çıkmasıdır. Dış güç müdahalesini savunan delegeler, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuracaklar; dış güç mücadelesi karşıtları ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ana kadrosunu oluşturacaklardır. Ahmet Rıza Bey'in önderliğini yaptığı İttihat ve Terakki grubu, İmparatorluğun içinde bulunduğu sorunların temel nedeni olarak, Abdülhamit'in istibdat düzenini göstermektedirler. Bu durumun düzelmesi için de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında yer alan maddelerin uygulanması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu programın bazı maddeleri şöyledir:

1. Osmanlı Devleti'nin siyasi istiklalini ve toprak bütünlüğünü her türlü yabancı müdahalelere karşı korunmalıdır.
2. İstibdat yıkılmalıdır. Yerine meşrutiyet kurulup 1876 Kanun-i Esasi'si yürürlüğe konmalıdır.
3. Bütün Osmanlıların ittihadı sağlanmalıdır.
4. Hükümet başında bulunanlar zamanın ihtiyaç ve terakkilerden haberdar edilmeli ve vazifeye davet edilmelidir.
5. Osmanlı hanedanı ve hilafet makamını vatana ve millete faydalı olacak şekilde güçlendirmek gerekir.

⁴⁰ Knight Eward F., *1908 İhtilalinin Hikayesi Jön Türkler ve II. ABDÜLHAMİT*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.73

6. İslahat fikrini Osmanlı topraklarında yaşayan birey ve topluluklar arasında yaygın hale getirip, bu sayede Osmanlıların en ileri milletlerle aynı seviyede olabileceklerini diğer ülkelere kanıtlamak gerekmektedir.⁴¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin açıkladığı bu maddelerden anlaşıldığı üzere eğer meşrutiyet ve 1876 Kanun-i Esasi'si tekrar yürürlüğe konursa ortada sorun teşkil eden bir durum kalmayacaktır. Böylelikle II. Abdülhamit'in uyguladığı sıkıyönetim rejimi ve istibdat politikaları ortadan kalkacaktır. Ahmet Rıza'nın liderliğini yaptığı grup dışındaki diğer delegeler ise II. Abdülhamit'in tek kişilik hükümdarlığının son bulmasını istiyorlardı. Görülüyor ki toplantılarda hazır ve nazır olan delegeler arasında tek ortak nokta II. Abdülhamit'e karşı olan siyasi fikirleridir.⁴² Bu fikirlerin sonucunda da mevcut olan tüm sorunların yalnız siyasal yönüne bakan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ekonomik ve sosyal yönlerini görememektedir.⁴³

Prens Sabahattin, Ahmet Rıza Bey'in görüşlerine karşıt olarak, yönetimin "merkezi" olmaktan çıkarılması, bireysel girişkenliğin teşvikini ve aydınların hükümet görevlerine talip olmak yerine, üretici işlerde uğraşmaya yöneltilmesi yoluyla imparatorluk için köklü bir yapı değişikliği önermektedir. Aynı zamanda da bu önerisinin de katı savunuculuğunu yapmaktadır. Esasında Prens Sabahattin'e göre, istibdadın bütün sorumluluğunu bir kişiye yüklemek isteyen İttihat ve Terakki anlayışı 'mutlakiyet' yerine 'meşrutiyet'in yani yönetim erkinin şu veya bu türünün savunulmasını her sorunun çözüm yolu sanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri yaşadıkları dönemin sosyal yapısı durumundaki temeli kavramak gereğini, siyasal baskının doğrudan doğruya sosyal hayatımızın güçsüzlüğünden ileri geldiğini anlayamamışlardır.

Bir toplumu ve yöneticilerini 'ıslah' edebilmek için, o toplumun sosyal yapısını tanımak ilkesinden hareket eden Prens Sabahattin, E. Demolins'in ve Le Play'in öne sürdüğü ayrıma dayanarak Türkiye'nin yönetim hayatını, özel hayat ve etkin bir üretime üstün tutan "cemaatçi" bir toplum olduğu kanısındadır. Cemaatçi yapılarda, yönetim biçimi ne olursa olsun, sonuç daima aynıdır; siyasal zorbalık ve sosyal geçim sıkıntıları. O halde Türkiye'nin kurtuluşu ve muasır medeniyetler seviyesine çıkışı, bilinçli bir

⁴¹Karal, a.g.e. , s.521-522

⁴²Hanioğlu, a.g.e., s. 33, s.274

⁴³Kongar, a.g.e., s.94

yolda yapılacak bir yapı değişimiyle, yani özel girişimciliğin gelişmesiyle ve yönetim hayatı alanında da bu girişimciliğin desteklenmesiyle mümkündür.⁴⁴

Karşıt görüş olarak ortaya çıkan Ahmet Rıza Bey'in liderliğini yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyeti A. Comte'un etkisiyle merkezietçi bir meşrutiyet idaresinin savunuculuğunu üstlenmiştir. Bu görüşe göre tüm girişimler devlet tarafından yapılmalıdır. Sabahattin Bey'in liderliğini yaptığı örgüt ise 'Science Sociale' akımının görüşlerine paralel olarak adem-i merkezietçiliği önererek bölgesel yönetim özerkliği ve şahsi girişimciliğin geliştirilmesi anlamına gelen "teşebbüs-i şahsi" tezini ileri sürüyordu.

I. Jön Türk Kongresi sonrası kurulan Teşebbüs-i şahsi ve Adem-i Merkeziet Cemiyeti'nin isminden de anlaşılacağı gibi, Prens Sabahattin'de iki kavram önemlidir. Bu kavramlar "Teşebbüs-i şahsi" (özel girişimcilik) ve 'Adem-i Merkeziet'tir. Teşebbüs-i şahsi kavramının içeriğini, yasal bağımsızlığa götürecektir yol olarak gören azınlıklar, kendi çıkarlarından dolayı Sabahattin Bey'i destekliyorlardı. Tefik Çavdar bu konu hakkında şunları söyler:

... Yerel yönetime ağırlık veren 'Teşebbüs-i şahsi' programı ise, azınlık ve dışa bağlı burjuvazinin çıkarları paralelindeydi. Bu nitelik, açık bir biçimde emperyalist güçleri ayrılıkçı siyasasından yanaydı.⁴⁵

Prens Sabahattin ve arkadaşları, Ahmet Rıza Bey ve grubunun itirazlarına rağmen kongrede alınan karara uygun olarak bir askeri hareket hazırlamaya başladılar. Prens Sabahattin bu harekâtın maddi gücünü karşılayacak, -yani askerlerin taşınması, erzakları, maaşları, vs- Trablusgarp Valisi Recep Paşa bir askeri birliği II. Abdülhamit'i devirmek için onlara vermeyi kabul etmiştir. İlk olarak askerlerin Çanakkale yakınlarına çıkartılması düşünölmüş ancak burası İstanbul'a uzak olduğundan vazgeçilmiştir. Prens Sabahattin'in bu harekâtta yanında olan bazı isimler Yunanistan'a geçerek hareket için Yunan kralından da para istemek istemişlerse de kral onlara bir kuruş dahi vermemiştir. Bunun üzerine harekât İngilizlerin yardımıyla gemilere manevra yaptırma bahanesiyle Trablusgarp'tan askerler bindirilip İstanbul'a getirilmesi planlanmıştır. Recep Paşa bu

⁴⁴ Kongar, a.g.e., s.95

⁴⁵ Çavdar Tefik, "Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler", Ülke Dergisi, Sayı:4, Ankara, 1978, s.267 Aktaran : Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012, s.95

işten vazgeçince, bu hareket denemesi suya düşer.⁴⁶ Bu ihtilal (günümüz terminolojisi ile <<darbe>>) çalışmasını Rukiye Akkaya “*Prens Sabahaddin*” adlı kitabında şöyle anlatır:

...İsmail Kemal Beyin planına göre, asker önce Arnavutluk'a çıkarılacak ve padişaha oradan baskı yapılacaktı. Arnavutluk, başkente uzak ve dış müdahaleye açık bir yer olduğu için, bu plan kabul edilmez. Sonunda, askerin Çanakkale'den İstanbul'a sokulmasına karar verilir. Plan için, Trablusgarp'ta vali ve kumandan olan Arnavut Müşir Recep Paşa'nın askeri kullanılacaktır ve hareketi de Paşa yönetecektir. Fakat öncelikle para desteğine ihtiyaç vardır. Sabahaddin Bey'in girişimi ile İngiliz Bankeri Sir Ernest Cassel'den 10.000 altın borç alınır. Bu paranın yetismeyeceği anlaşılınca İsmail Kemal, Abbas Hilmi Paşa'dan da yardım istemiştir. Ayrıca para bulmak ümidi ile Sabahaddin Bey'i önce Yunanistan'a, sonra Napoli'ye sürükler. Nihayet İsmail Kemal'in tutarsız ve ihtiyatsız davranışlarının getirdiği tereddüt ile işin aslı anlaşılmiş, yapılan plan gerçekleştirilememiştir.⁴⁷

Bu esnada Sabahattin Bey Katolik Kilisesi'nden ve Papa'dan yardım istemiş, bu konuda ciddi bir pazarlık da yapmıştır. Ancak, daha sonra Papa bu pazarlığa pek de sıcak bakmadığı için, teşebbüs yine yarıda kalmıştır.⁴⁸ I. Jön Türk Kongresi sonrası beklenen inkılâbın sadece yazı yolu ile padişaha saldırmak ve halkı bilinçlendirmek ile başarılamayacağını, askeri kuvvetlere dayanan bir ihtilale ihtiyaçlarının olduğunu düşünen Sabahattin Bey'in Malta ve Atina'ya giderek bir darbe projesi hazırladığını Cavit Orhan Tütengil de vurgulamıştır.⁴⁹ Bu başarısız ihtilal denemesinden sonra Prens Sabahattin Paris'e geri döner ve sosyolojide attığı adımları geliştirmeye çalışır. Bu esnada talihsiz bir olay gerçekleşmiş ve Mahmut Celalettin Paşa Brüksel'de henüz 48 yaşındayken yabancı bir memlekette siyasi saldırılar, mali sıkıntılar içinde geçirdiği üç senelik son derece azaplı bir hayata daha fazla tahammül edemeyerek 17.1.1903 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁰ Mahmut Celalettin Paşa, 1900 tarihli bir yazısında “*Ben müslümanım ve Türküm; fakat ırk ve din ayırt etmeksizin vatanıma hizmet etmek*

⁴⁶ Akşin, a.g.e., s.58

⁴⁷ Akkaya, a.g.e., s.31-32

⁴⁸ Akkaya, a.g.e., s.32

⁴⁹ Tütengil, a.g.e., s.26

⁵⁰ Ege, a.g.e., s.28

arzusundayım.”⁵¹ demiştir. Erken ölümü, hizmet arzusunu neticelerine kadar götürmesine engel olmuştur. Ancak bu gayeyi, özgürlük gayesini, oğlu Mehmet Sabahattin, atasının son arzusu olarak düşünüp, daha enerjik bir surette devam ettirecektir.

Sabahattin Bey II. Meşrutiyet’in ilanına kadar Paris’te kalmıştır. Prens Sabahattin’in II. Meşrutiyetin ilan edilmesine kadar süregelen Paris yılları tamamen çalışmaya adanmıştır. Science Sociale Okulu’nda kendini geliştirmeye, arkasında güçlükler içinde yaşamak zorunda bırakarak yola çıktığı toplumunun sorunlarına dair düşüncelerine bilimsel bir zemin bulmaya çalışmıştır. Ayrıca 1906 yılında resmi olarak Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni Paris’te kurmuştur.⁵² Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Emre Kongar’ın “*Türk Toplum Bilimcileri*” kitabına dayanarak 1902 Kongresinden hemen sonra, kongre çoğunluğunun “müdahaleci ve adem-i merkeziyetçi” düşüncelerine dayanan bir programla Prens Sabahattin grubu* tarafından kurulduğunu daha önce dile getirmiştik. Cemiyetin yöneticileri arasında şu isimler vardır: Prens Sabahattin (Başkan), Ahmet Fazıl Bey (Genel Sekreter), İsmail Kemal Bey, Dr. Nihat Reşat Bey, Dr. Rıfat Bey, Miralay Zeki Bey, Dr. Sabri Bey, Hüseyin Tosun Bey. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin Erzurum’da, İstanbul’da, Trabzon’da, İzmir’de, Şam’da ve Antalya’da şubeler açılmıştır.⁵³ Kurulan bu cemiyetin programı Prens Sabahattin’in düşüncelerinden oluşmaktadır. Programda yapılması gereken ve arzu edilen reformların içeriği ve kapsamı detaylarıyla verilir. Programın maddelerini aktaracak olursak:

1. Memalik-i Osmaniye’de tatbik edilecek ıslahat-ı siyasiye, sunuf ve tebaanın bilaistisna kaffesine şümülü olmak üzere vilayet-i mevcudenin adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet usul ve kaidesiyle idaresi esasına müstenit olacaktır. Adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet usulü 1876 senesinde neşrolunan Kanun-ı Esasinin 108. maddesinde münderiç bulunan kaide-i

⁵¹Tütengil, a.g.e., s.19

⁵² Akkaya, a.g.e., s.33

*Prens Sabahattin ve arkadaşları Feroz Ahmad’a göre bu grup vasıtasıyla bir hizip oluşturmuşlardır. Bakınız: Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012s.46

⁵³ Kongar, a.g.e., s94

intihâb üzerine müesses olacak ve bu Kanun-i Esasi dahi ahval ve vekayi-i muhtelifede lüzumu hissedildikçe tadilata uğrayacaktır.

2. İntihap ile teşkil edilen belediyeler, nahiye meclisi, mecalisi idare-i belediye, nahiye ve vilayet umûr ve mesâlihinin tesviye ve rüyetine iştirak ve müdahale edebilecektir. Ara-yi hafi ile müntehib aza ile bunlara terfîk edilecek aza-yı daime (adedi erkan-ı meclisin beşte birini tecavüz edemeyecektir)den mürekkep bir meclis-i umumi, vilayetin umûr-ı maliyesiyle kavanin ve nizamına ait mesail ve muamelatta salahiyet-i tamme ve vasiaya malik bulunacaktır. Bu heyetin müzakeratı aleni olacaktır. Meclis mesail-i müteaddide meyanında vergilerin tarh ve tevzi ve tahsil ve cibayeti hakkında ifa-yı rey edebilecek ve vergi hâsılâtının vilayet ve hükümet-i merkeziye arasında kararlaştırılacak olan ihtiyacı mahalliyeye sarf edilmek üzere lüzumu olan miktarı vilayete terk olunacaktır.
3. Bir taraftan vilayetler arasında münasebat temin ve tevsi ve diğer taraftan vilayet-i mevcude ile hükümet-i merkeziye arasında ittihad ve irtibatı takviye etmek için 1876 senesinde ilan edilen idare-i meşrûta yukarıda söylenen şerait dahilinde teessüs edecek ve payitahtta meclis-i umumiye-i vilayet azası meyanından bilintihab gönderilen murahhaslardan mürekkep bir mebusan meclisi küşad olunacaktır.
4. Akvam-ı muhtelifeyi yekdiğerinden tefrik eden münazaat ve mücadelata çaresiz olmak ve mecalis-i muhtelifi-i vilayatta her kavim kendi adetleriyle mütenasip aza veya murahhas temin etmek üzere tedabir- i lâzımeye tevessül edecektir.
5. Herhangi kavme mensup olursa olsunlar bilumum aynı hukuk ve imtiyaza mazhar olacak ve binaenaleyh aynı şerait ile mükellef bulunacaklardır. Mekatib-i askeriye dahi dâhil olduğu halde bilcümle mekatib-i âliye hükümetin her tebaasına küşat bulundurulacaktır.
6. Memleketin asayiş ve inzibatı bir jandarma heyeti marifetiyle temin olunacak ve jandarma efradı sekeneyi teşkil eden akvam-ı muhtelifeden işbu akvamın nüfus-i mevcudesiyle mütenasiben intihab olunacak ve jandarmaların tahsil ve talim emrinde muvakkat bir zaman ecnebi muallim ve zabitan istihdam edilecektir.

7. Valilerle, mutasarrıflar, defterdarlar, defter-i hakani müdürleri, bidayet ve istinaf mahkemeleri reis ve müddeiumumileri hükümet-i merkeziye tarafından nasb ve tayin edilecek ve memurin-i saire-i mülkiye ve adliye valiler teşkil ettikleri ekseriyete nisbetle akvam-ı muhtelif meyanından intihab ve tayin eyleyeceklerdir.
8. Kuvve-i zabıta memûrin-i mülkiyenin emrine tabi olacaktır.
9. Alelumum vergiler tadil ve basit ve makul bir tarzda tahsil ve cibeyet tesis edilecek ve emval-i gayri menkuleyi itimat ve emniyetten mütevellit menafi ve muhassenattan istifade ettirilecek surette emlak hakkında cari ve mer'i olan kavanin ve nizamat tebdil olunacak ve hükümdarın son 30 sene zarfında gayri meşru olarak zaptettiği emval ve emlakin hükümet veya eshabına iade ve tesliminden son Hazine-i Hassa'ya bir had temin edilecektir.
10. Muahedat-ı düveliyeye ahkâmı her türlü tecavüzden masun olacaktır.⁵⁴

Bu programın işaret ettiği reformlar karşı cephe olarak adlandırılan İttihat ve Terakki'nin içinde kendilerinde yer bulan Ahmet Rıza grubu tarafından, İmparatorluğun parçalanmasına zemin hazırlamak şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁵ Bu anlayışa rağmen Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Osmanlı İmparatorluğu topraklarında hızla yayılmıştır. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin faaliyetleri konusunda ilk önemli olay 1907 Erzurum ayaklanmasıdır. Valinin görevden alınmasını ve bazı vergilerin kaldırılmasını isteyen halk, Sultan'a iki kez telgraf çeker ve telgrafhaneyi kuşatırlar. Yirmi gün boyunca süren olaylar sonucu, II. Abdülhamit halkın isteklerine boyun eğmek zorunda kalmış ve yöre sakinlerinin isteklerini yerine getirmiştir. Erzurum olayları Prens Sabahattin'in, Jön Türk gruplarının daha önce yapamadığını, hem de çok riskli bir yoldan denediğini ve halka kendi fikirlerinin yararlarına olduğunu göstermektedir. Çünkü halk destekli olan bu ayaklanmanın sonucu tam da hürriyetperverlerin istedikleri gibi sonuçlanmıştır. Prens Sabahattin her ne kadar siyasi yaşama katılmadığını söylese de bazı durumlarda siyasetin içinde bulunmaktan çekinmemiştir. Bu siyasete atılmayı fiiliyatta çok görmesek de düşüncelerinin yorumlanmasında ve bazı olaylar için ön ayak olmasında görmekteyiz. Bu hareketleri Sina Akşin şöyle sıralar:

⁵⁴Alkan, a.g.e., s. 144-145 ve Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VII.Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s.522

⁵⁵ Akkaya, a.g.e., s.36

- İstanbul, İzmir, Erzurum, Trabzon, Kastamonu, Ege adalarında örgüt kurulmasını sağlamak
- Veliâht Reşat Efendi ile tahta geçince meşrutiyet vaadi olmak şartıyla haberleşmek ve bu sözü Sir Edward Grey ve Clemenceau'ya iletmek
- Terakki Gazetesi'ni Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sokmak
- Hüseyin Tosun Bey'in Erzurum'a gitmesiyle orada bir isyan çıkartmak.⁵⁶

I. Jön Türk Kongresi'nden sonra Ermeni gruplar tekrar bir kongre toplanması istediğinde bulundular. Kongre hazırlıkları için Prens Sabahattin'in ofisinde bir araya gelen komite genel bir çağrı yaptı ve II. Jön Türk Kongresi 27 Aralık 1907 günü Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Ermeni Malumyan'ın ortak başkanlığında başlar. Fakat birçok yoğun tartışmalar yaşanmasına rağmen önceki kongreye benzeyerek birliktelik sağlanamadan son bulur. 29 Aralık 1907 Kongresinde 1902 Kongresini başarısız kılan dış müdahalenin davet edilip edilmemesi konusu açılmamıştır. Bu, Ermeniler ile Prens Sabahattin yanlılarının, İttihat ve Terakki üyeleriyle anlaşmak arzusunda oldukların bir göstergesidir.⁵⁷ 29 Aralık 1907'de biten kongre sonucunda yayımlanan bildiride müdahaleci ve adem-i müdahaleci gruplar arasında veya farklı bir deyişle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında sözde bir birleşmenin sağlandığı açıklanmıştır. Bu birleşme ile ortak amaç olan II. Abdülhamit Han'ı tahttan indirmeye zorlanacağı, idari sistemin değiştirileceği ve parlamenter bir sisteme geçileceği bildirilmiştir. Kongre bildirgesinde, amaca ulaşınca kadar mücadele edileceğinden söz edilmektedir. Ayrıca reform girişimleri bir tarafa bırakılarak, mevcut sultana karşı yürütülecek eylem programı üzerinde anlaşmaya varıldığı anlaşılmaktadır. Yayımlanan kongre bildirgesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin isteği ve ısrarı üzerinde hilafet ve saltanat hukuku teyit edilmiş, Osmanlı Devleti'nin mülki ve siyasi istiklali için çalışılacağı belirtilmiş ve her türlü teorik farklar atlanarak, istibdadı yıkmak amacıyla tek çatı altında toplanılması ifade edilmiştir.⁵⁸ İkinci Jön Türk Kongresi'nde yönetim biçiminin değiştirilmek, meşrutiyet tabanlı bir yönetim biçimi kurulmak istendiği açıkça bu ifadeler ile anlaşılmaktadır. Ülkeyi tek

⁵⁶ Akşin Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.42

⁵⁷ Akşin, a.g.e., s.68

⁵⁸ Akşin, a.g.e., s.66-67

adam yönetiminden kurtarmak istenildiği için, sorunların çözümü için gereken tek yol meşrutiyetin egemen olması olarak görülüyordu.⁵⁹

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce, 23 Haziran 1908'de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bir beyanname yayımlanmıştır. Bu beyanname Manastır şehrinde sokaklara asılmış ve çeşitli devletlerin konsolosluklarına da gönderilmiştir. Manastır valisine bir muhtıra mahiyetinde olan bu beyannamede açıklanmış olan düşünce “bugünün hükümeti gayr-i meşrudur” şeklindedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin tek arzusu tıpkı Prens Sabahattin'in fikri gibi milletin meşru haklarını geri almak ve idare mekanizmasının başında olan bürokratların egemenliklerini kaybetmemek için uyguladığı baskıya ve sahip oldukları ihtiraslarına son vermekten başka bir şey değildir. Kurulmak istenen rejim sayesinde, milletle padişah doğrudan temas halinde olacaktır.

Kosova, Selanik, Saroz, İstip ve Priştine'den çekilen telgraflar, yönetime aşırı derecede baskı yapmaktaydı. Telgraflarda bildirilen istek ise 1876 Kanun-ı Esasi'nin hükümlerine uyarak “seçimli meclis” usulünün yeniden uygulanmasıdır. Ayrıca İstanbul'da acele olarak bir millet meclisinin toplanması, aksi takdirde harekete geçecekleri de belirtilmektedir. Meclisi Vükela bu durumu padişaha bir mazbata ile bildirmiştir. Padişah da mazbatadaki isteklerin yerine getirilmesini aynı tarihli İrade-i Seniyyesi ile ilan etmiştir. II Abdülhamit, meşrutiyet programını da 2 Temmuz 1908 tarihli ilan edilen bir Hatt-ı Hümayun'da kabul ettiğini belirtmektedir.⁶⁰ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Mizancı Murat'ın temsil ettiği İslamcı görüş, Prens Sabahattin'in temsil ettiği Mithat Paşa'dan devralınan , adem-i merkeziyet görüşü ve Ahmet Rıza'nın temsil ettiği , Namık Kemal'den devralınan , merkezî imparatorluk görüşü artık siyasal anlamda partileşme sürecinin başlama noktaları olacaktır. Bu siyasal düzlemde de II. Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda partileşme akımları ortaya çıkmıştır. Bu partileşme akımları arasında II. Meşrutiyet'in kurulmasında en çok sözü geçen ve akımlar içinde de en eskisi olmasının yanı sıra komitecilik niteliğini devam ettirdiği için en güçlü görüş olma niteliğine sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti nihayet 1913'te resmen siyasal parti olmuştur. Bu parti, diğer iki düşünce akımının sahip olduğu bütün Osmanlı tebaasının birliği ideolojisine aykırı bir görüşünün yanı

⁵⁹Kaçmazoğlu, a.g.e., s.183

⁶⁰Tunaya Tark Zafer, *Hürriyetin İlanı*, Baha Matbaası, İstanbul, 1959, s.6-11

sıra, partililerin kendi ideolojilerinde Türk milliyetçiliğine büyük bir yer vermektedir. Fakat ulusçuluğu partinin temel doktrini olarak almayarak kendi içinde bir çeşit ikiliğe sahiptir. İkinci partileşme akımı ise Ahrar Partisi olarak, daha sonraki adıyla Hürriyet ve İtilaf Partisi olarak ortaya çıkmıştır. Üçüncü akım ise İttihad-ı Muhammedi adı altında belirmeye başlamasına rağmen siyasi bir parti olma yetisini kazanamadı.⁶¹ Bu partileşme hareketleri içerisinde Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908’de II. Abdülhamit’in katıldığı oturumla açılmıştır. Bu açılan meclis için 11 Aralık 1908 tarihinde yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası adaylarının tam oyları bilinmemekle birlikte söylentilere göre 340 ile 503 arasındaki oylarla mebus seçilmelerinin yanında, muhalefetten Mithat Paşazade Ali Haydar, Ali Kemal, Sadrazam Kamil Pasa, Mizancı Murat, Prens Sabahattin olmuşlardır. Mithat Paşazade Ali Haydar 67 oy, Ali Kemal 64 oy, Sadrazam Kamil Paşa 18 oy, Mizancı Murat 16 oy, Prens Sabahattin 18 oy almıştır. Burada bildirmek gerekir ki Prens Sabahattin seçimde aday olmamasına rağmen ona oy çıkmıştır. Bu seçim, hala tartışılan olaylarıyla siyasi hayatın en dikkate değer seçimlerinden biri olmuştur. “Sopalı seçim” olarak anılmasının yanında büyük bir mücadeleye sahne olması bakımından önemlidir.⁶² Bu seçimlerde ilk defa iki büyük fırka karşı karşıya gelmiştir. Bu seçim İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin II. Meşrutiyet döneminde diğer partilerle siyasi alanda mücadele vermek zorunda kaldığı tek seçimdir. Bu nedenle fırka, sert tavırlar sergilemiş ve gayr-ı meşru yollara başvurmuştur. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki taraftarlığıyla uzaktan yakından alakası olmayan valilerin bile İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarına geçtiği konusunda örnekler görülmüştür. Bazı askerler de valiler gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin lehine seçimlere müdahalede bulunmuş ve bu durum askeri çevreler tarafından da tepkiye yol açmışsa da müdahaleler engellenememiştir. Diğer taraftan İttihat ve Terakki Fırkası devlet imkânlarından da yararlanmış ve seçim pusulalarını postacılara dağıttırılmıştır. Başkaları adına oy kullandırmaları ise İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin kullandığı başka bir yöntemdir. Yolsuzluklar sayım esnasında da devam etmiş, şahıslara göstermeden sayım tamamlanmıştır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarı olan gazeteler, yolsuzluklar konusunda şikâyetlerini dile getirmiş, ayrıca İttihat ve Terakki Partisi’ni seçim yolsuzluklarından ötürü Dâhiliye Nezaretine, Sadarete ve Padişaha şikâyet etmişlerse de

⁶¹Berkes, a.g.e., s.406

⁶²Birinci Ali, *Hürriyet ve İtilaf Partisi 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergah yayınları, İstanbul, 2000, s. 146

bir sonuç elde edememişlerdir. Böyle bir seçim sonucu ile açılan mecliste reisliğe İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul Mebusu Ahmet Rıza Bey, reis vekilliklerine ise Edirne Mebusu Talat Bey ve İzmir Mebusu Aristidi Paşa getirilmiştir. Fakat mecliste bir koalisyon yoktur. Onun yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hegemonyası hâkimdir ve bu tek parti dönemi yine bir istibdada doğru hızla sürüklenmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın "otoriter" bir politika izlemesi sonucunda karşısında en büyük itici güç olarak basını ve muhalefet partilerini görmüştür. Fakat bu iki unsuru da görmezlikten gelerek kendi bildikleri yolda hareket etmeye devam etmişlerdir. Bunun anlamı ise baskı rejiminden kurtarmak için çalıştıkları toplumu, kendi yarattıkları başka bir baskı ortamına sokmuşlardır.

Meşrutiyet Dönemi muhalefet partilerinin çoğu ekonomik açıdan liberal, batı yanlısı, İttihad-ı Anasırcı ve Adem-i Merkeziyetçidir. Bunlar sahip oldukları İslamcılık ve Türkçülük akımlarından dolayı İttihat ve Terakki Fırkası'nı eleştirmişlerdir. Muhalif partiler milliyetçiliği prensip olarak benimsemenin yanlış olduğu fikrindedirler.⁶³

Prens Sabahattin, II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte 2 Eylül 1908'de babasının vefatı ve cenaze töreni dolayısıyla İstanbul'a dönmüştür. Damat Mahmut Paşa'nın cenaze törenine, ülkedeki neredeyse bütün cemaatlerin temsilcileri katılmıştır. Fakat daha sonra Prens Sabahattin'in babasının cenaze töreni için gelen bazı gayrimüslim temsilcilere iadeyi ziyarette bulunması tepki çekmiştir. İttihatçıları hem kızdıran, hem tedirgin eden bu olay, gazetelerde "Prens Patriğin elini öptü" şeklinde manşetlerle yer almıştır. Prens Sabahattin'in yaptığı yanlış bir şey olmamasına rağmen atılan bu manşetler Sabahattin Bey'i karalamaya yönelik değil de nedir? Bir söz, bir yargı ya da bir icraat yapılandan ziyade yapan kişi dolayısıyla öne çıkıyorsa yapılanın pek bir önemi yoktur. Önemli olan yapan öznenin kim olduğudur. Sabahattin Bey ahlakına uygun olarak iade-i ziyaret yapması sebebiyle atılan bu manşetler birçok kimse nezdinde tepki çekmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "muhalefeti kendi içine alarak eritme" politikasına dayanarak Jön Türk Kongresi sonucu birleştirilmesi kararlaştırılan, Sabahattin Bey'in desteklediği Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile birleşme planları gerçekleşmeden çok uzak görünmektedir. İttihatçıların, adem-i merkeziyet düşüncesinin Anadolu'da

⁶³Tunaya, Hürriyetin ..., s.41-43

yayılmasını engellemeleri ve Prens Sabahattin yanlısı gençlerin tutuklanması, bu birleşmeyi önleyen bir başka etken olmuştur.⁶⁴

Sina Akşin'e göre ise İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, hürriyetin ilanından hemen sonra birleşmişlerdi. Fakat Prens Sabahattin İttihat ve Terakki Partisi'nde umduğunu bulamayınca, Sabahattin Bey'in arkadaşları Ahrar Fırkası'nı (Partisini) kurdular.⁶⁵ Ahrar Fırkası, Sabahattin Bey'in adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi fikirlerinin II. Meşrutiyet ortamındaki siyasi tezahürlerinin görüldüğü bir partidir. Parti, Eylül 1908'de İstanbul'da, Prens'in verdiği konferanslardan etkilenen gençler tarafından kurulmuştur.⁶⁶ Bu gençler 14 Eylül 1908'de Ahrar Fırkası'nı kurup parti başkanlığına Prens Sabahattin'i getirmek istediklerini Sabahattin Bey'e bildirdiler. Prens Sabahattin bu teklifi kabul etmeyince parti başkanlığı boş bırakılmıştır.⁶⁷ Aktif siyasete girmek yerine partinin fikri lideri olmayı tercih eden Prens Sabahattin, Ahrar Fırkası ile olan bağını her fırsatta yalanlamıştır.⁶⁸ Bu yalanlamayı da şu sözlerle yapmıştır:

“Biz ne İttihat ve Terakki'ye ne başka bir fırkaya, hiçbir kuvvetle, hiçbir kimseye rakip veya düşman olmadık ve olamayız. Gizli veya aleni hiçbir siyasi heyete de mensup değiliz.”⁶⁹

Sabahattin Bey'in parti başkanlığını kabul etmemesine karşın, partinin yayın organı Osmanlı Gazetesi, Prens Sabahattin'in sütkardeşi Ahmet Fazlı tarafından kurulmuş ve Prens Sabahattin'in parası ile finanse edilmiştir.⁷⁰ Bu arada, geçmiş seçimlerde Rum cemaati, İttihat ve Terakki Partisi'nin en güçlü şekilde örgütlenmiş rakipleri olarak görülmektedir. Prens Sabahattin'in etrafında olan kişiler de, seçimlerde Rumların oylarını almak için liderleriyle görüşerek, Rumlara ait tüm özel hak ve ayrıcalıkların korunmasını destekleyeceklerini belirtmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki üyelerinin yoğun eleştirilerine maruz kalan Prens Sabahattin, Ahrar Fırkası ile ilişkisinin olmadığı noktasından hareket ederek kendisini savunmuştur. Fakat Prens

⁶⁴ Akkaya, a.g.e., s.44

⁶⁵ Akşin, Ana,,, s.65

⁶⁶ Akkaya, a.g.e., s.45

⁶⁷ Kaçmazoğlu, s.185

⁶⁸ Akkaya, a.g.e., s.45

⁶⁹ Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar Sekizinci Mektup*. Aktaran : Mehmet Ö. Alkan, a.g.e., s.360

⁷⁰ Kuran, a.g.e., s.330

Sabahattin'in fikri önderliğini üstlendiği Ahrar Fırkası'nın, programının 9. maddesinde, 1876 Anayasası'nın 108. maddesine dayanarak, “tevs-i mezuniyet”^{*} ve “tefrik-i vezaif”^{**} ilkeleriyle hareket edileceğini bildirilmesi dolayısıyla, İttihat ve Terakki üyeleri, Ahrar Partisi üyelerini imparatorluğu parçalamaya teşebbüsle suçlamışlardır.⁷¹

Seçimleri kazanan İttihat ve Terakki Partisi şüphesiz Sultan II. Abdülhamit'in idaresini mumla aratmıştır. İttihat ve Terakki Partisi hükümeti devlet idaresinde cehaletlerinden dolayı uyguladıkları politikalar sayesinde telafisi mümkün olmayan yanlışlıklar yaptılar⁷². Ülke İttihat ve Terakki Partisi idaresinde karışıklığa doğru yol almaktadır. Tartışmalar sürerken Derviş Vahdeti'nin çıkarttığı Volkan Gazetesi üzerinden İttihat ve Terakki üyelerine karşı halk kışkırtılmış ve İttihat ve Terakki Partisi üyeleri dinsiz, imansız, müşrik gösterilmeye başlanmıştır. Bu kışkırtma halktan çok büyük bir yankı bulunca; dincilere yapılan çağrılar, askere seslenişler ve görev başına çağrılar izlemiştir. Volkan Gazetesi'nin 20 Mart tarihli sayısında askerlere hitaben, Avrupa'da Frenkleşerek memlekete dönen dört- beş sarhoşa itaat etmemeleri için şöyle cümleler yer almaktadır: “ Askerler; millet sizden bu dakikada hizmet bekliyor, düşününüz, inanınız ve yapınız.”⁷³ Bu seslenişten sonra askeriyeden bazı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı ayaklanma fikirleri ile hemhal olmaya başlamıştır. Volkan Gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kışkırtmaları ardından 5 Nisan'da İstanbul vekilliği için yapılan bölgesel seçimi İttihat ve Terakki Partisi üyesi Rıfat Paşa kazanmış ve muhalefet de bu seçimin hileli olduğunu öne sürmüştür. Ardından 6 Nisan'da Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya bırakılmasını Meclis-i Mebusan gizli bir oylama ile kabul etmiş ve aynı gün Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey Galata Köprüsünde suikasta uğramıştır. Bu yaşanan olaylardan sonra 9 Nisan günü İkdam Gazetesi hükümette ve mecliste yapılacak değişikliklerin kamuoyunu rahatlatacağı düşüncesini halka yaymıştır.⁷⁴ Bütün bu yaşanan olayların neticesinde 13 Nisan (31 Mart) günü sabahında Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu askerleri ayaklanıp Meclis-i Mebusan önünde toplanmaya başladı. 31 Mart

*tevs-i mezuniyet: Yetki genişliği

**tefrik-i vezaif: Görevlerin ayrımı

⁷¹ Akkaya, a.g.e., s.46

⁷²Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, Yayıncı Hazırlayan: Hümeysra Zerdecı, Arma Yayınları, İstanbul,2004, s.158

⁷³Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi IX. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.77

⁷⁴ Karal, a.g.e., s.79-84

vakasında toplanan kişiler “Şeriat isteriz!” diye haykırmalarına rağmen bu olay bir irtica vakası değildir. Çünkü isyancıların isteklerine bakıldığında hükümeti devirmek istediklerinin yanı sıra meşrutiyet ve meclisin varlığına dokunmadıkları görülür. Halk, İttihat ve Terakki Partisi’nin tutumlarına, icraatlarına, eşkıyalıklarına katlanamaz olmuş, Meşrutiyet ismiyle boyunlarına zulüm halkasının ve istibdadın takılmış olduğu hissine kapılarak isyan etmişlerdir.⁷⁵ Prens Sabahattin de halkın devrimci bir hareket içeren bu olaylara kalkışmasına sevinmesine rağmen yaşanacak ölümleri engellemek için asker ve ulema sınıflarını sakin olmaya davet etmiştir. Çünkü Prens Sabahattin kardeş kanı dökülmesini istememektedir. Bu asker ve ulemaya yapılan diskurlar birtakım çevrelerce yanlış yorumlanmıştır. Bu durumu Sina Akşin’ şöyle anlatır:

“Bence ayaklanmayı(31 Mart) çıkaran başta Prens Sabahattin, muhalefetti. O zaman sormak gerekir, neden muhalefet ayaklanmayı sahiplenmedi? Sahiplenemedi, çünkü muhalefet askerinin disiplinli bir güç gösterisi yapacağını ummuştu. Oysa düzenli bir güç gösterisi yerine, kanlı bir isyan hareketi gerçekleşmişti. 31 Martçılar 2 gün içinde, çoğu mektepli subay olan 20'den fazla insanı öldürdüler. Öldürülenler arasında Hüseyin Cahit'e benzetilen bir mebus ve Adliye Nazın Nazım Paşa da vardı. İsyanı kontrol altına almak için Prens Sabahattin'in bir girişimi oldu. Abdülhamit'i de tahttan indirmek niyetiyle işe girişmiş olan Sabahattin, tersine onun güçlenmekte olduğunu görünce, 2. gün donanma gemilerinin süvarilerinden Sarayı topa tutma tehdidiyle padişahı tahttan indirmelerini istedi. Onlar da bunu olumlu karşıladılarsa da, hiçbiri -Asar-ı Tevfik süvarisi Binbaşı Ali Kabuli dışında- 3. gün harekete geçmedi. Ali Kabuli hazırlıklara girişince, isyancılarla temasta olan bahriyeliler onu tutuklayıp Yıldız Sarayı'nın önüne getirdiler. Abdülhamit yine balkona çıkıp askere, Ali Kabuli'nin karakola teslim edilmesini işaret ettiyse de, asker onu orada linç etti. Bu olayın da yanlış anlaşılacak Abdülhamit'in aleyhinde kullanılmaya elverişli olduğu şüphesizdir.⁷⁶

Bu olayda başka bir kaynak olan ve olayların kısmen içinde yer almış olan Ahmet Bedevi Kuran'ın anlatımıyla ise yaşanan olayları şöyle görmek mümkündür:

Bu olayın içyüzü henüz tamamen aydınlanmamıştır. Bu faciayı “İttihat ve Terakki” liderlerinin izlediği siyasete karşı bir reaksiyon olarak kabul edenler

⁷⁵ Süleyman Refik Paşa, a.g.e., s.184-185

⁷⁶ Akşin, Ana..., s.69-70

çoktur. Her ne olursa olsun, şurası kesindir ki, hükümetin idaresizliğinin ve hürriyeti kendi görüşüne göre sınırlamaya kalkışmasının bu olayın ortaya çıkmasına önemli etkisi olmuştur. İsyân, hürriyet ve Meşrutiyet'in bekçisi olarak Rumeli'den İstanbul'a getirilen avcı taburlarından çıkmıştır.⁷⁷

İttihat Terakki yönetimine muhalif isimlerinden Mevlanazade Rıfat'a göre, 31 Mart Olayı'nın tertipçilerinin başında Ahrar Fırkası ve onun başkanları Kamil Paşa ile Prens Sabahattin gelmektedir.⁷⁸ Bu görüşe Enver Ziya Karal da Osmanlı Tarihi kitabının IX. cildinde 31 Mart ayaklanmasını hazırlayan ve ayaklanmanın devam etmesi için ellerinden geldiği kadar çalışanlar arasında Prens Sabahattin'i de sayar.⁷⁹ Sabahattin Bey'in, 31 Mart ayaklanmasının oluşumu ile doğrudan ilişkisi konusunda ortak bir yorum birliği yoktur. Prens Sabahattin'in demeçleri, asker ve ulemayı kışkırtan söylemler olarak algılanmıştır. Ancak 31 Mart Olayı olduğu zaman Prens Sabahattin askerlerin subayların birbirlerini öldürmelerine üzülen onları barışa davet etmiştir.⁸⁰ Buna rağmen toplumda oluşan kaniya göre Sabahattin Bey, 31 Mart Olayı'nın içindedir ve bu olay ile ilişkisi Ahrar Fırkası ile olan münasebeti dolayısıyla kurulmaktadır. Zira Kamil Paşa kabinesinin güvenoyu alamayarak hükümetten düşmesinden sonra, ittihatçılara muhalefet edenlerin, özellikle Ahrar Fırkası'nın bu olayın patlamasında etkin bir rolü olduğu yorumu yapılmıştır.⁸¹ Sabahattin Bey bir takım kişilere göre de 31 Mart Olayı sırasında donanma subayları ile görüşerek, olanların sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirmek için bir fırsat olduğunu düşündükleri için harekete geçme konusunda söz almış, bununla da yetinmeyip, ulemaya ve askerlere hitaben iki beyanname yayımlamıştır.⁸² Olayın bastırılmasından sonra, yayınlamış olduğu bu beyannamelerden dolayı tutuklanmış, fakat yanlışlıkla böyle bir duruma düşürüldüğü gerekçesiyle kendisinden özür dilenerek serbest bırakılmıştır.

⁷⁷ Kuran, *İnkılap...*, s.337

⁷⁸ Mevlanazade Rıfat, *İttihat Terakki İktidarı ve Türk İnkılabının İçyüzü*, Yeki İklim Yayınları, İstanbul, 1993 s.130-140. Aktaran: H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi-II*, Doğu Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 2013, s.186

⁷⁹ Karal, a.g.e., s.116

⁸⁰ Budak Muzaffer, *Toplumbilimci Prens Sabahattin*, Kurtiş Ofset İstanbul, 1998, s.17

⁸¹ Akkaya, a.g.e., s.47

⁸² Avcıoğlu Doğan, *31 Martta Yabancı Parmağı*, Bilgi Y., Ankara, 1969, s.94, Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s.263; Tunaya Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı*, Siyaset İlimi Serisi 3, Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s. 138 Aktaran: Akkaya, a.g.e., s.48

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı hareketlerin içinde Prens Sabahattin'in adının geçirilmediği olay yok gibidir. Prens Sabahattin, 1912 ve 1913'te de aktif siyasi düşünce faaliyetlerine devam etmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında, 1913'te, adem-i merkeziyetçi bir hükümet kurulmasıyla Edirne düşse dahi, Edirne ve civarının tarafsız bölge olabileceği, 50 milyon lira borç alınabileceği propagandasıyla bir hükümet darbesi planlamaya çalışmış,⁸³Bab-ı âli civarında toplantı yaparak Saraydan Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nin azlinin istenilmesi ve Divan-ı Âli'ye sevki sağlanması ve yerine adem-i merkeziyetçi bir hükümet kurulması gibi fikirleri öne sürmüştür.⁸⁴ Fakat bu darbe girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Darbe girişimi ortaya çıktığında, sorumlu konumda Prens Sabahattin'in özel sekreteri Saffet Lütfü gözükmemektedir. Böylelikle bir önceki darbe girişimi gibi bu hareketlenmenin de yarım kalmasına karşın Sadrazam Mahmut Şevket Paşa katledilmiştir. 11 Haziran 1913'te gerçekleştirilen suikastın doğrudan planlayıcılarının başkaları olmasına karşın, Prens Sabahattin'in de bu işe uzaktan bulaşmış olabileceği İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve dolaylı olarak hükümet yanlıları tarafından düşünülmüştür. Bu nedenle, Prens Sabahattin, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra gerçekleşen pek çok kişinin tutuklanması ve Damat Salih Paşa'nın idam edilmesiyle sonlanan davalar sırasında altı ay kadar İngiliz elçiliğinde saklanarak canını kurtarmış ve daha sonra da tekrar Paris'e kaçmıştır. Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra Divan-ı Harp mahkemeleri kurularak muhaliflerin önemli bir kısmı yargılanmıştır. Yargılananların bir kısmı idama mahkûm edilmiş; bir kısmı da Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Mahmut Şevket Paşanın 14 Haziran 1913'te öldürülmesiyle suikasta adı karıştırılarak gıyaben mahkûm edilen Prens Sabahattin, kıyafet değiştirerek yalısından kaçır, İngiliz dostlarının yardımı ile yeniden İstanbul'dan uzaklaşarak gizlice Paris'e gider.⁸⁵ Ağustos 1913'te Le Temps gazetesinde yayınladığı bir yazı ile de, Mahmut Şevket Paşa suikastından madden ve manen sorumlu olmadığını, kendisini İttihat ve Terakki yönetiminin haksız yere idama mahkûm ettirdiğini belirtmiştir.⁸⁶ Bir muhalif olduğu için bu haksızlığa uğraması veya hakkında kara propaganda yapılma durumlarının kısmen olsa da doğal karşılanabilir ancak, İttihatçılara karşı her hareketinde onun adının anılmasının nedeni, eylemleri

⁸³ Akşin, Jön..., s.233

⁸⁴ Akşin, a.g.e, s.233

⁸⁵ Tütengil, a.g.e., s.46-4

⁸⁶ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.187

düzenleyen muhalif grupların Sabahattin Bey'in fikirlerinden beslenmelerinden kaynaklanmaktadır. Yani kısaca Prens Sabahattin eylemcileri azmettiren kişi olarak itham edilmektedir.

Prens Sabahattin Le Temps'de yayınladığı bildirisinde kendisinin savunduğu fikirleri benimseyenlerin sayısı arttıkça, düşman kazandığını ve bu yüzden de haksız suçlamalara maruz kaldığını belirterek, mağduriyet psikolojisi içinde karşı suçlamaya geçmiştir.⁸⁷ Yaşanan olaylardan sonra, tekrar Paris'e dönen Prens Sabahattin yaptıklarının gerekçelerini ve kendisi hakkında çıkan söylentilere cevap maksadıyla "İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar, Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son bir İzah"ı yayımlamıştır.⁸⁸

Sabahattin Bey ile İttihat ve Terakki arasında süregelen sürtüşmeler aralıksız devam etmiş ve sonuçta kaybeden o dönem için Prens Sabahattin olmuştur. Siyaset alanında yenilmekle kalmamış, savunduğu sosyolojiyle ilgili düşünceleri Türkiye'de çok geç anlaşılmış ve bu nedenle gerçek değerine hiçbir zaman kavuşamamıştır.⁸⁹ Prens Sabahattin'in siyasal düşünceleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olmasıyla ortadan kalkmış değildir. Tarihsel süreç içinde, Cumhuriyet döneminde ve günümüz Türkiye'sinde hala savunulan ve etkinliği olan bir düşünce akımıdır. Bu düşünce akımı da "liberalizm"dir.⁹⁰ Prens Sabahattin, kendisinin liberal olduğunu kabul etmese de, imparatorluğu canlandırmak için asgari ölçüde var olması gereken devlete ve daha da arttırılmasını hedeflediği serbest girişimin gücüne inanan katıksız bir liberaldir.⁹¹

Şu noktaya kadar ki anlatılanlardan da anlaşıldığı gibi Prens Sabahattin'in bir İngiliz sevdalısı olduğu düşünülebilir. Fakat onun İngiltere hayranlığı diğer birçok kişi gibi iktidarda yer almak amacıyla son anda bir yer edinmek için değildir. Onun İngiltere sevgisi bilimsel olarak araştırılıp temellenmiş bir sevgidir.⁹² Bu sevginin temeli İngiliz toplumunda gördüğü girişimcilik ruhu ve bu ruhu bilimsel olarak araştırmalarında ortaya çıkaran Le Play Ekolü'dür. Tüm hayatı boyunca Prens Sabahattin İngiliz toplumunun kamu hayatında ve özel hayatta nasıl diğer toplumlardan farklı uygulamalar

⁸⁷ Akkaya, a.g.e., s.50

⁸⁸ Akkaya, a.g.e. , s.49

⁸⁹ Kongar, a.g.e. , s.101

⁹⁰ Kongar, a.g.e., s.95

⁹¹ Zürcher Eric Jan, *Modern Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2000, s.133

⁹² Akşin Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.208

icra ettiklerini araştırmış ve sonuçların “teşebbüs-i şahsi” ve “adem-i merkeziyet” gibi iki kavram etrafında birleşen bu araştırmalar ile Osmanlı toplumunu kurtarmak istemiştir. Fakat yine yanlış anlaşılacak bu ülkeyi kurtarma ifadesi için Sina Akşin “burjuvazinin ifadeleri” terimini kullanmaktan çekinmemiştir.⁹³

Ölümünden bir ay önce (29 Mayıs 1948) yazdığı son mektupta da, bütün hayatı boyunca kendisini düşündürmüş olan “Türkiye nasıl kurtulur?” konusunda, günün olaylarına da temas ederek, şu fikirleri ileri sürmektedir:

Türkiye'nin kurtulması bahsine gelince: bu sadece bir seçim meselesi değildir. Seçimin ehemmiyeti aşikâr ama her şey bundan ibaret değil. Açıkça itiraf edelim ki, Türkiye'de hiç bir zaman demokrasi olmamıştır ve bu gidişle olamaz da! Meselenin müspet bir şekilde halledilebilmesi için içtimai teşekkülü yeni bir terbiye ile değiştirmek, uzun ve ilmi bir usul ile çalışmak gerekir.⁹⁴

Prens Sabahattin 1920 yılında gönüllü olarak çıktığı bu bir nevi sürgün olan Avrupa'ya gidişinden tekrar geri döndüyse de 15 Mart 1924 gece yarısı Büyük Millet Meclisi tarafından alınan bir kararla hanedan mensupları yirmi dört saat içinde Türkiye'yi terke zorlanmış ve istemese de yurt dışına sürgün edilmiştir. Bu olaydan sonraki faaliyetleri yabancı ülkelerin başkanlarına yazılan yazılar, çekilen telgraflar ve yabancı gazetelerine verilen mülakatlar olarak özetlenebilir.⁹⁵ Prens Sabahattin, Anglo Sakson kültürüyle Science Sociale ve demokrasi arasında bağ kurduğu bu yazılarında, adem-i merkeziyet konusuna yine yer yer değinmiştir.⁹⁶ Avrupa Federasyonu kurma girişiminin yararından ve önündeki engellerin kaldırılması gereğinde demeçler verirken, bu fikirlerin nasıl hayata geçirilebileceğinden bahsetmiştir.⁹⁷

Ayrıca Prens Sabahattin, Meşrutiyet dönemine ait izahlarında da dile getirdiği uluslar arası siyasi konjonktür hakkındaki görüşlerini iki Dünya Savaşı arası dönemde de sürdürmüştür. Üçüncü İzah'ına atıf yaparak bu konu hakkında şunları görürüz:

⁹³ Akşin, Jön..., s.80

⁹⁴ Tütengil, a.g.e. ,s.57-58

⁹⁵ Alkan, a.g.e., s. 464-465

⁹⁶ Prens Sabahaddin, “1930'larda Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet” Aktaran: Nezahet Nurettin Ege, a.g.e, s. 452-455'

⁹⁷ Prens Sabahaddin Beyefendi'nin İngiliz Mecmualarında Neşredilmek Üzere 1947 Yaz Mevsiminde Kaleme Aldığı Bir Makalenin Tercümesi. Aktaran: Nezahet Nurettin Ege, a.g.e. s. 477-488

İstanbul ile Paris ve Londra kabineleri arasında, demiştik, ne kadar samimi bir muhadenet vücuda getirirsek, vatanımızın ihtiyacat-ı siyasiyye ve iktisadiyesine o derece hizmet etmiş olacağız. İngilizlerle Fransızların Şarkta gittikçe çoğalan menfaatleri, Türkiye dostluğun lüzum gösteriyor ve müdafaa ettiğimiz muhadenet-i siyasiye menafi-i mütekabile esasın istinad eyliyor. Bununla beraber, ittifak-ı müsellese karşı hasmane bir siyaset takip edeli demiyoruz. Bilakis umum devletlerle olduğu gibi Almanya ve Avusturya ile de münasebetimizin iyileşmesini istemeli ve buna çalışmalıyız. Yalnız, siyaset-i hariciyemizi temel taşı Fransa ve İngiltere dostluğu olmalıdır.⁹⁸

Cumhuriyetin ilanından sonra ölümüne kadar gecen 24 yılı çok sevdiği vatanından uzakta geçirmiş olan Prens Sabahattin şimdi Eyüp mezarlığında yatmakta olan babasının yanına - o da Türkiye dışında hayata gözlerini kapatmıştır – defnedilmiştir. 1950 yılına kadar sürecek olan dönemde Prens Sabahattin’in fikirlerini devam ettiren ideoloji ve sosyoloji hep muhalefette kalmıştır⁹⁹ fakat 1950 yılında, uzun süren mücadeleden sonra, liberal gelenek muhafazakâr çevrelerle ittifak kurarak Demokrat Parti ile siyasi iktidara gelmiştir. Günümüze kadar yaşanan siyasi süreçler boyunca da Turgut Özal’ın hayata geçirdiği girişimciliğe teşvik akımı ile Prens Sabahattin’in “teşebbüs-i şahsi” kavramı bir nebze olsa da toplumda yankıları görülmüştür ve şu anki siyasi konjonktürde de başkanlık sisteminin gündeme getirilmesiyle ve bu hususun gerçekleşmesi için atılması muhtemel adımlarla da “adem-i merkeziyet” kavramının -tam anlamıyla olmasa da- yankıları bir nebze olsa da duyulabilir.

⁹⁸Alkan,a.g.e. s. 121 ve s. 477-478,

⁹⁹Reyhan Cenk, *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 63

1.2. Prens Sabahattin'in Eserleri

Sabahattin Bey kendi görüşlerini belirtmek ve aktarmak için gazete çıkarmış, dergilere yazı göndermiş, dönemin önemli şahsiyetlerine mektuplar ile izahlarda bulunmuş bir şahsiyettir. Bütün bu uğraşlarının en büyük sebebi ise ülkenin içinde bulunduğunu düşündüğü bataklıktan kurtarılmasında ve halkın daha özgürleşmesinde kendince hangi yolların izlenmesi gerektiğini anlatmaktır. Ayrıca dâhil olduğu Science Sociale Ekolü'nün de tanıtılıp Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmasını sağlayabilmektir. Böylelikle uğruna anne ve vatan hasretlerini göze aldığı insanların daha iyi koşullar altında yaşamalarını sağlamayı bir nebze olsun başarabilecekti. Halkın ve devletin istikbali için dönemin en güçlü kişisi ve aynı zamanda kendi öz dayısı olan II. Abdülhamit'e karşı direnmiş, annesini ve çok sevdiği ülkesini arkasında bırakıp yurt dışına kendi isteği ile sürgüne gitmiştir. Yazılarının büyük bir kısmını yurt dışında kaleme almıştır. Bu yazıların bir kısmı aşağıda incelenecektir.

Tarih kendi başına oluşmaz. Elverişli bir durum, eğer biri çıkıp bu durumdan yararlanmazsa, hiçbir sonuç vermez. Prens Sabahattin de tarihin içinde bulduğu elverişli durum olarak tanımlanamayacak Osmanlı İmparatorluğu'nda yayın sansürünün olduğu, hafiyelerin sokaklarda cirit attığı, aslı olan ya da asılsız jurnallerin havada uçtuğu bir dönemde tüm sansürlere ve diğer elverişsizliklere inat yazılar yazmıştır. Bu elverişsiz ortamda bile daha iyi bir toplum ve daha iyi bir tarihin oluşması için yazmaktan hiç vazgeçmemiştir.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İstanbul'a dönen Prens Sabahattin, Avrupa'da yayın çevrelerinde itibar görmüşken; kendi ülkesinde savunduğu fikirler ve yürüttüğü ilişkiler konusunda yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu kuşkulara karşı kendini her daim savunmak zorunda kalmıştır. Neşriyat camiasında ortaya çıkan yoğun tartışma ortamından onun, fikirlerini ve ilişkilerini açıklamak zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığını anlamaktayız. Fikirlerine yöneltilen eleştirilerin yanı sıra; patrikhane, partilerle olan ilişkileri ve vekillik konusundaki siyasal faaliyetlerine bir açıklık getirmek için izahlar yazmıştır. Şimdi Prens Sabahattin'in yazdıklarını birer birer açalım. En sonda da toplu bir değerlendirme için eserlerde incelenmiş konuları bir araya getirelim.

a. Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza

Prens Sabahattin'in ilk yayınlanan beyannamesi kardeşi Ahmet Lütfullah Bey ile birlikte yayınladıkları “*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*” adlı beyannamedir. Bu beyannamenin ardından din ve ırk rekabetini önleyecek, Osmanlı tebaasının tek vücut halinde yaşamasını temin edecek bu beyannameyi küçük birkaç değişiklik ile tekrar yayınladılar.¹⁰⁰ Beyannamenin başında, hürriyet ve istibdat dönemlerinin oluşmasında iki ana sebep olarak insan topluluklarının önce dış mihrakların istibdadı altında bulunduğu, maneviyatlarının gelişmesi insanları bu dış baskılardan kurtarıp hemcinslerinin istibdadına maruz bıraktığı, hürriyet ve adaletin münferit olanların diğer hemcinslerine karşı baskı ortamı oluşturmaya başladığı belirtiliyor.¹⁰¹ 1901 yılında Kahire’de Osmanlı ve Hak Dergileri’nde ayrı ayrı yayınlanan bu beyannameler, 1902 yılında 4-9 Şubat tarihleri arasında Paris’te toplanan I. Jön Türk Kongresi üyelerine de sunulmuştur. Bu bildiri de hedeflenen ülkeyi ve ülke üzerindeki tüm tebaanın yaşadıkları sorunların büyüüp, bu sorunların ülke sınırlarını aşmadan bu topraklarda yaşayan tüm tebaanın birleşip bu yaşanan sorunlardan kurtulmak için yapılması gerekenler olarak açıklanan, memlekette hürriyet ve adaleti tesis edecek ve her şeyden önce zulmü ve istibdadı durdurmak lazım geldiğidir¹⁰² Cavit Orhan Tütengil’in aktarımıyla:

Osmanlılığa dahil unsurların kendi kavimleri adına hürriyet isteyen temsilcileri bir “kuvvet-i muttehidey-i umumiye” vücuda getirmeli, Yıldız’a karşı birlikte çalışmalıdır, “idare-i hazıra” bir “felaket-i muvakkata” demektir. Ecnebilerin müdahalesi ise bir afet-i daime olacaktır.¹⁰³

Bu bildiri de ayrıca Avrupalılarca Osmanlı İmparatorluğu’nun artık ilerlemek şöyle dursun gerilemeye başladığını düşünen prensler, ülke dışında ya da içindeki birtakım güçlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi hayatına son vermek istediğini bildirirler. Ancak unutulmamalıdır ki, o dönemde yaşayan en demokratik milletlerin de yüz elli sene öncesine gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu sıkıntılı dönem gibi bir dönem yaşadıklarını tarihin haber verdiğini iki kardeş hatırlatıyor ve

¹⁰⁰ Kuran, a.g.e., s.168

¹⁰¹ Alkan, a.g.e., s.23

¹⁰² Alkan, a.g.e., s.24-28

¹⁰³ Tütengil, a.g.e., s.23

tarihten alınan örneklerde Avrupalıların “barbar” diye isimlendirdikleri Türklerin toleransına işaret edilip, “Bugün tebaiyet-i Osmaniye altında yaşayan ecnas-ı muhtelifenin yalnız mezheplerini değil, fakat kavmiyetlerini ve lisanlarını da beraber muhafaza edişleri, Türklerin en büyük bir menşei terakki olan adalete ne derece hürmet ve tazim etmiş olduklarını vazihen isbat etmez mi?”¹⁰⁴ diye sormaktadırlar. Bu sorunun sorulma nedeni ise artık Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan tüm ırkların milliyetçilik akımı vesilesiyle Osmanlı İmparatorluğu’na karşı isyana kalkışmalarıdır. Fakat Sabahattin ve Lütfullah Beylere göre ise Osmanlı İmparatorluğu’nun bu halkların hayatına karışmadığını ve böylece onlara aslında ne kadar özgür olduklarını ve daha önce himayeleri altında yaşadıkları diğer Avrupa ülkelerinin ne kadar baskıcı olduklarını hatırlatmaktadır.

Bildirinin sonunda ise Mehmet Sabahattin ve Ahmet Lütfullah kendi amaçlarını şöyle açıklar:

Maksadımız esasen menfaatleri bir olduğu halde müteferrik ve o tefrika yüzünden telafisi gayri kabil bir felakete maruz bulunan Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Rum, Kürt, Musevi ilh..vatandaşlarımızın kuvvetini bir noktaya cem eylemek ve bu suretle hem bugünkü seyyiata hitam vermeğe ve hem de yarınki hükümet-i adilenin temel taşlarını aray-ı umumiye-i Osmaniyenin inzimamiyle vaz’a çalışmaktır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Alkan, a.g.e., s.24-28

¹⁰⁵Tütengil, a.g.e., s.24

b. Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah

Prens Sabahattin'in Le Play'in Science Sociale Ekolü'nü Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri gelen aydın kesimlerine izah etmiş fakat o aydın şahsiyetler fikirlerini onun anlatmak istediği şekliyle değil de kendi anlamak istedikleri gibi anladıkları için Prens Sabahattin bir izaha ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bu sebeple de bir izah kaleme almıştır. Bu izahta, Prens Sabahattin “teşebbüs-i şahsi” ve “tevsi-i mezuniyet” hakkında açıklamalar yapmış, “teşebbüs-i şahsi” ve “adem-i merkeziyet” kavramlarını açıklamaya çalışmıştır. İlk olarak “teşebbüs-i şahsi” kavramını açıklayan Prens Sabahattin daha sonra “adem-i merkeziyet” kavramının açıklamasıyla izaha devam etmiştir. Bu sıralamanın önemi büyüktür. Çünkü Prens Sabahattin'e göre “teşebbüs-i şahsi” “adem-i merkeziyet”in ön koşulu olarak kabul edilmelidir. “Teşebbüs-i şahsi”nin sonucunda insanlar devleti kendi çıkarları doğrultusunda minimize edip, o devletin minimalliğini nasıl kullanabileceklerini öğrenecek ve devleti ona göre şekillendireceklerdir. Bu devletin yönetim sistemi içinde yeni bir yapılanma olarak algılanmamalıdır. Bu insanların üzerinde devletin baskısının olması değil; devletin üzerinde halkın egemen olması anlamına gelmektedir. Lakin bu egemenliği dönemin bir takım aydınları “muhtariyet” ya da “özerklik” olarak anlayınca Prens Sabahattin de adem-i merkeziyeti kısmi bir özerklik sananlara şöyle bir cevap vermektedir.

...idari kelimesiyle hakiki mahiyetini daha ilk cümlede tasrih ettiğimiz Adem-i Merkeziyet idaresinin, muhtariyet veya heyet-i mümtaze usulleriyle hiç bir münasebeti olamayacağının açıklığına rağmen sabık idare taraftarlarının mütemadi teşvikleri altında kelimenin manası büsbütün değiştiriliyor.¹⁰⁶

Yani Prens Sabahattin'in açıklamaya çalıştığı fakat muhatapları tarafından anlaşılmayan adem-i merkeziyet bir muhtariyet değildir. Çünkü o dönem içinde buldukları sistem olan meşrutiyet, mebusan meclisi aracılığıyla teftiş hakkının merkezde tesisi demek ise, idari adem-i merkeziyet ise şüphesiz il halk meclisleri aracılığıyla aynı denetleme haklarının farklı bir varyasyonuna tekabül etmektedir.

¹⁰⁶ Ege, a.g.e., s.160

Merkezi yönetim tarzının uygulandığı toplumlardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda örneğin, bir mutasarrıflık dâhilinde köprü, yol, okul, hastane gibi doğrudan doğruya mahalli ihtiyaçları temin eden inşaata teşebbüs lazım gelse, sancak vilayet merkezine, merkez dâhiliyeye, dâhiliye nafıaya, nafia sadarete, sadaret saraya, müselselen müracaat mecburiyetindedir.¹⁰⁷ Görüldüğü gibi bitip tükenmek bilmeyen ağır resmi işler ve bürokratik prosedürler içinde memleketin ekonomik hayatı heder olup gidiyor. Bu sözler o dönemki hâkim sistem olan merkeziyetin ne derece ağır çalıştığını ve bu sistemin devam etmesi halinde ülkede hiçbir ekonomik gelişmenin olmayacağını göstergesidir. Bu durum aynı zamanda insanların günlük yaşamlarının da bu sistem ile yavaşlatıldığını insanların ve güçlükler içinde bırakıldığını göstermektedir. Hakeza bu izahında “mebusan meclisi açıldığı zaman ne ile ilgilenecek edecek?” sorusuna cevap aramıştır. Bu sorunun çıkış noktası ise o dönemde halkın içinde bulunduğu sefil ve perişan durumdur. Bu durumdan kurtulmanın yolu ise Prens Sabahattin'e göre yine meclisten geçmektedir. Çünkü il meclisleri kendi kararlarını kendileri verebilecek ve anında yürürlüğe koyabilecek yetkiye sahip olacaktır. Bu yetkinin yanında kendi vergilerini kendi maliyelerine aktarabilecek ve merkezden sorunun giderilmesi için kaynak beklenmeyecektir. Ayrıca kendilerinin egemenliği altında yaşayan kişilerin normlarına göre bu vergileri ve icraatları anında gerçekleştirme şansı olacaklardır. Prens Sabahattin'in kendi deyimiyle adem-i merkeziyet:

Görevlerinin farkında olan bir meclis, elbette idare şeklini değiştirmeye mecbur olacak. Bu değişiklik, yine, bizi, felaketten felakete düşüren merkeziyet usulüne mi istinat edecek? Vilayet memurları, vilayet meclisleri, merkeze karşı, yine kundak çocukları gibi sımsıkı bağlı mı kalacaklar? Eğer bağları çözülecek, bir hak ve vazife sahibi olacaklarsa, vilayetlerimizin idare usulü, İdari Adem-i Merkeziyet yani Tevsi-i Mezuniyete tabi olacak demektir. Bu ise elzem! Çünkü onsuz, memleketimizi imar kabil olmadıktan başka, bir vilayetimizdeki idare usulünün diğerinde aynen tatbiki imkânsız. Mesela, Yemen vilayeti ile Selanik vilayeti ahalisinin maişet tarzları arasında muazzam farklar var. Bunları yakından göreceğiz, her iki vilayetin hakiki ihtiyaçlarını en iyi idrak edecek, elbette, İstanbul'daki memurlar değil, fakat Yemen ile Selanik'te bulunanlardır. Şu halde idari Adem-i Merkeziyet adı altında öteden beri isteye geldiğimiz ıslahat, vali ve diğer memurların salahiyetini arttırmak,

¹⁰⁷ Alkan, a.g.e., s.275

meclis-i umumileri bir an evvel açtırmak ve bu suretle halkımızı, verdiği verginin sarf mahallini en muvafık surette tayin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kalıyor. Bundan dolayıdır ki, Adem-i Merkeziyete dair neşriyatımızda daima Kanun-i Esasi'nin 108. maddesine istinat ettiğimiz, daha doğrusu, bu maddenin büyük ehemmiyetini umumi efkâra izaha çalıştığımız gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını aynı esasa müstenit bulunan maddesini de ciddi bir memnuniyetle kabul ettik. Şu halde Adem-i Merkeziyet; Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vazaiften başka bir şey değil. Ancak Tevsi-i Mezuniyet, İdari Adem-i Merkeziyetin ismi değil, tarifidir.¹⁰⁸

Günümüzde de kişisel çıkarların en büyük tetikleyicisi olan servetin üç kaynağı olan sanayi ve ticaret Prens Sabahattin'in yaşadığı dönemde de büyük öneme sahiptir. Bu servet kaynaklarını elde etmekten ziyade memuriyete yöneldikleri için insanlar için o dönemde daima bir cemaate, bir başka bireye, ya da ailelere muhtaç ve bağımlı yaşamışlardır. Böylelikle insanlar kendi çıkarları için de olsa kendi istediklerini yapamamış ve daima bir başkasının hegemonyası altında kalmışlardır. Fakat insanların artık hayatta kalabilmeleri için kendi ayakları üzerinde durabilmeleri gerekir. Bir yere ya da kimseye bağılı olmadan kendi idarelerini sağlamaları zorunludur. Bunun için de ilk olarak kendilerini girişimci hissetmeleri gerekir. Bunun Prens Sabahattin'deki yansıması ise şahsi teşebbüstür. Zenginleşmek için bilgi, tecrübe, gayret, sebat ve ihtiyat gibi birçok meziyetlere sahip olmak şarttır. Cemaatçi toplumlar ekseriyetle bu melekelerden mahrum oldukları için çalışmadan zenginleşmek, kazanmadan yaşamak isterler ve tabiatları gereği hükümet memurluğuna göz dikerler. Lüzumundan fazla memuru olan bir hükümette vazife almak için de tek bir çare liyakat değil, himayedir. Demek ki daha cemiyete ilk adımı atarken birey başkalarının himayesine sığınıyor, haysiyetlerinden ilk fedakârlığı yaptıktan sonra da kayırıldığı yerde ilerleyebilmek için yine himayeye muhtaç bir durumda yaşamaya devam ediyor.¹⁰⁹ Bu muhtaçlık doğrultusunda her memlekette memurlar vazifelerini süregelen gelenekselleşmiş bu duruma göre sürdürdükleri için üst aklın baskısı daima hâkim olmuştur. Bu memur zihniyeti dünyanın genelinde görülmektedir. Fakat başka hiçbir ülkedeki etkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadar olumsuz değildir. Çünkü Osmanlı

¹⁰⁸ Ege, a.g.e., s.164-165

¹⁰⁹ Ege, a.g.e., s.166

İmparatorluğu'nda yürütme organları dışında bu denli haricinde faal ve müteşebbis bir sınıf yoktur.¹¹⁰ Demek ki kendini kurtaracak olan ve ülkeye hürriyeti getirecek olanlar devletin kurduğu ve yürüttüğü müesseseler değil; insanların ta kendileridir.¹¹¹

Görülüyor ki merkezîyet ile istibdat Osmanlı toplumunun kendi yarattığı bir acizliğin ürünüdür. Hayatlarını kendi başlarına yapabilecekleri işler ile kazanmak imkânına sahip olamayanlar, yani destek noktasını kendinde bulamayanlar o iktisadi desteği dolayısıyla ailesinde, cemiyette, partilerde ve hükümette arıyor. Böylece tepeden tırnağa kadar istidadın kökleşmesine yardım ediyor.¹¹²

¹¹⁰ Ege, a.g.e., 2.166

¹¹¹ Alkan, a.g.e., s.168

¹¹² Ege, a.g.e., s.168 , Alkan, a.g.e., s.281-283

c. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah

Bu izahın gerekçesi ise yine “adem-i merkeziyet” kavramının Prens Sabahattin’in anlattığından farklı bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu yanlış anlama bu sefer Hüseyin Cahit Bey’den gelmiş ve Hüseyin Cahit Bey *İntihabat Entrikaları* adlı makalesinde “adem-i merkeziyet” yürürlüğe sokulursa Ege ve Akdeniz adalarının Yunan’ın kucağına bırakmak olacağını yazmıştır. Hüseyin Cahit Bey adem-i merkeziyet meselesini daima itiraz sermayesi edinmiştir. Bunun üzerine Sabahattin Bey tekrar bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Hâlbuki dilimize ancak adem-i merkeziyet olarak tercüme edebildiği <<decentralisation>>u idari ve siyasi yönlerini birbirinden ayıran Prens Sabahattin değil; idare hukuku uzmanlarıdır.¹¹³ Fakat Hüseyin Cahit Bey adem-i merkeziyetin yürürlüğe girmesiyle Girit ve Rodos gibi Akdeniz ve Ege adalarının Yunanlıların kucağına atmak olduğunu ısrarla söylemekteyken Prens Sabahattin durumu şu sözleri ile açıklar:

Hüseyin Cahit Bey kendisinin itiraz ettiği idare tarzı, İdari Adem-i Merkeziyet değil, Siyasi Adem-i Merkeziyettir. Fakat buna biz de Cahit Bey'den pek çok evvel itiraz etmiştik.¹¹⁴

Fakat Prens Sabahattin’e göre Akdeniz ve Ege adalarının Yunanistan’a terk edilmesi gibi bir durum söz konusu ise bu vatan topraklarının ülkeden kopmamasını sağlayacak olan merkeziyet değil askeri güçlerdir. Çünkü buradaki yerleşik halkın çoğu köken olarak Yunan olduğu için burada bir <<Osmanlılık>> akımı kuvvetli olamaz. O sebeple burada bir askeri rejim söz konusudur. Güçlü bir ordu için güçlü bir milli servete ihtiyaç duyulur. Milli servetin artması için insanların bireysel girişimleri ile gayri safi milli hasılayı arttırmaları gerekir. Bu büyümenin sonucunda oluşacak olan siyasi akım ise adem-i merkeziyetten başka bir şey değildir. Merkeziyet demek; hürriyeti tekele almak, halkı azınlık olan yönetici grubuna çığnetmek, teşebbüs fikrini katletmektir. Adem-i merkeziyet ise milli birlikteliği ve benliğini korumayı yalnızca meclis-i mebusan aracılığıyla sadece başkentte değil, vilayet halk meclisleri ile vilayetlerin her tarafında birlikteliği kökleştireceği için tüm tebaayı Osmanlı Devleti'ne kalben bağlayacak milli ticaretimize sürekli bir genişlik verecek dış güçlere karşı birlik

¹¹³ Ege, a.g.e., s.173, Alkan, a.g.e., s.281-283

¹¹⁴ Ege, a.g.e., s.174, Alkan, a.g.e., s.281-283

halinde hareket etme lüzumunu gerektirecek ve bu sayede grupların birbiri ile olan rekabetlerini söndürmeye en kuvvetli bir vasıta teşkil edecektir. O halde idari adem-i merkeziyet, siyasi merkeziyeti temine vasıta olarak Osmanlı birliğini günbegün artan bir kuvvete kavuşacağı bir yönetim tarzıdır.¹¹⁵

¹¹⁵ Ege, a.g.e., s.183, Alkan, a.g.e., s.305-310

d. Mesleğimiz Hakkında Üçüncü Ve Son Bir İzah

Prens Sabahattin'in hayatını anlatırken I. Jön Türk Kongresi sırasında Sabahattin Bey ve arkadaşlarının sadece neşriyat ile devrim olmayacağını ifade ettiğini söylemiştik. Bu hususu Prens Sabahattin bu izahta daha ayrıntılı bir şekilde yazarak açıklamaya çalışmıştır. Bu izahında ise savunduğu ifadelerin daha detaylı bir şekilde fikirlerini açıklamıştır. Bu fikirleri nasıl savunduğunu aynen aktarırsak;

Biz hürriyet istedik, fakat hür olan milletlerin onu nasıl kazandıklarını düşünmedik. İçtimai noksanlarımızın tenkidine yanaşmadık. Neşriyatımız ise bittabi tesirsiz kaldı. Eğer müstahsil milletlerde gördüğümüz hürriyet ve saadeti ele geçirmek istersek onları bu medeniyet derecesine yükselten içtimai sebepleri teşrih ile muhitimizde salim bir idrak-i içtimai tevlit etmeli, her şeyden evvel tanımaya muhtaç olduğumuz fikirleri neşre çalışmalıyız.

Hayat-i hususiyemizde: Atıl bir görenek, şahsiyetin müstahsil ve meşru mesai ile yükselmesine mani olan bir maişet tarzı, bu maişet tarzını nesilden nesile sürükleyen menfi bir terbiye!

Hayat-ı umumiyetimizde: Hayat-ı hususiyemizdeki ataleti bu zemine geçiren, mahalli ihtiyaçlara asla uymayan bundan dolayı en çok masrafla en az iş gören, Türkiye'yi baştan başa bir sefalet kabristanına çeviren merkeziyet! Bu halde düstur-ı tedavi: Hayat-ı hususiyemizin kan damarlarını, şahsiyeti mahveden ataletle değil, müspet ve ameli bir terbiye sayesinde, şahsiyeti inkişaf ettiren teşebbüslerle harekete geçirmek! Hayat-ı umumiyemizin canlanmasını ve inkişafını temin edecek bir İdari Adem-i Merkeziyet ile işe başlayarak; artmakta olan mahalli ihtiyaçlarımıza uyacak; en az masrafla en çok iş görecektir, siyasi merkeziyeti kuvvetlendirecek milli vahdeti meydana getirecek, hakimiyeti ve milli istiklali tekerrür ettirecek bir Adem-i Merkeziyet!¹¹⁶

¹¹⁶ Ege, a.g.e., s.197, Alkan, a.g.e., s.305-310

e. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar Birinci Mektup

Bu mektubun başında Prens Sabahattin İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine bir dost gibi yaklaşarak onlara bazı açıklamalarda bulunuyor. İlk olarak meşrutiyet öncesi dönemde birbirleri ile olan sürtüşmelerinin nedeni olan II. Abdülhamit istibdadını her iki grubun da (Prens Sabahattin yandaşları ve İttihat Terakki üyeleri) kendi yayın organlarından dile getirmişti. Prens Sabahattin de neşriyat ekseninde kendi fikirlerinin topluma aksettirdiği için, İttihat ve Terakki üyelerinin fikirlerinin zıttı olan Prens Sabahattin'in fikrine İttihat ve Terakki üyeleri tarafından saldırılar başlamıştır. Prens Sabahattin bu mektupta meşrutiyetin ilanından sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamit istibdadını yok edip yerine kendi istibdadını kurduğunu dile getirmektedir ve şu sözleri ekleyerek İttihat ve Terakki üyelerine doğru yolu göstermeye çalışır:

“Mademki hepimiz bir hakkı, hukukun da en mukaddesi olan vataninkini müdafaa davasındayız. Bari onu her şeyden evvel layık olduğu ulüvv-i cenab ile müdafaaya çalışalım, hak-perest bir milletin mihver-i hissiyan garaza değil uhuvvece, alem-şümül bir muhabbete istinad eder.”¹¹⁷

Doğru yol ise vatani kurtarmak için tek bir çatı altında toplanmak ve oradan baskıya/istibdada karşı bir vatan müdafaası yönetmektir. Bunun olabilmesi için de halkın içinde ortaya çıkan veya çıkartılan farklılaşmaları yok edip tek bir bütün haline getirmek olduğunu ifade eder. Ancak bu fikrini Yusuf Akçura *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabında “Osmanlı milleti” oluşturulmasının yararlı olabileceğini kabul etmekle beraber, bu gayeye ulaşmanın olanaksız görmektedir.¹¹⁸ Çünkü Yusuf Akçura'ya göre tebaa içindeki din ve soy ayrımı aşılamayacak bir uçurum haline gelmiştir.

¹¹⁷ Alkan, a.g.e., s.315-316

¹¹⁸ Akçura Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976,s. 19

f. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar İkinci Mektup

Bu mektubu kötü bir olay olarak tarihi kayıtlara geçen 31 Mart faciasının sene-i devriyesini yâd ederken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Şubesi'nin resmen sahibi bulunduğu "Neyyir-i Hakikat"te Prens Sabahattin'e atfedilerek bir hutbe kaleme alınmıştır. Bu hutbeyi okuduktan sonra Prens Sabahattin'in hutbede geçen ithamların gerçekliğini ispatlamaları için İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine yazmıştır.¹¹⁹ Bu hutbede 31 Mart Olayı'nda Prens Sabahattin'in parmağının olduğu, Prens Sabahattin'in askere ve ulemaya yazdığı mektuplar ile onları kışkırttığı ve Prens Sabahattin'in suikast girişiminde bulunduğu yazmaktadır. Prens Sabahattin bu durumu yalanlayarak kendisini böyle çirkin ithamlarda bulunan kişilerin hala neden İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak kalabildiklerini de İttihat ve Terakki yönetimine ayrıca sormaktadır.

Bunların yanında Prens Sabahattin İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine şu soruyu yöneltir: "Siz evvelce istibdaddan kaçmıştınız, şimdi de meşrutiyetten kaçıyorsunuz? O halde siz ne istiyorsunuz? Demek ki siz istibadla meşrutiyet arasında bir şey! Yani herhalde kendiniz için faydalı bir şey bekliyorsunuz?"¹²⁰ Bunu sorma sebebi ise İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarı ele geçirdikten sonra II. Abdülhamit dönemini mumla aratacak bir siyaset anlayışı sergilediğini dile getirmektedir.

¹¹⁹ Alkan, a.g.e., s.317

¹²⁰ Alkan, a.g.e., s.318

g. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar Üçüncü Mektup

Prens Sabahattin *Petit Parisien* Gazetesi 9 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1909 tarihli nüshasında kendisini ve birçoğu arkadaşı olan Ahrar Fırkası üyelerini kötülemek için yazılmış bir yazı üzerine bu mektubu yazma gereksinimi duyar. İsmi açıklamadan *Petit Parisien* Gazetesine yazan kişi 31 Mart Olayı içindeki kişiler hakkında şöyle ithamda bulunur:

Çok farklı çevrelerden toplanan gruplar Türkiye'ye irticayı yeniden dayatmak için militan bir hizip oluşturdu. İhtiraslarına ulaşmalarına engel olan bugünkü sistemi yıkmaya arzusuyla yanıp tutuşan siviller ve subaylar yan yana geldi. Bunlar arasında öncelikle, eskiden Prens Sabahattin'in fikirlerine karşı saygı duyan ve hep ondan esinlenen l'Union Libérale'in [Fırka-i Ahrar] eski mensupları var. Sonra, II. Abdülhamit'in saltanatının sonunda usulüne uygun olmayan bir şekilde terfi ettirilmiş ve sonra askeri şura tarafından terfileri geri alınmış binbaşılar, albaylar, paşalar geliyor; bunlardan başka, imparatorluğun yarım aylıklı subayları ile zorunlu hale gelen tasarruf tedbirleri nedeniyle işten çıkarılan memurlar da vardı bu hizbin içinde.¹²¹

Bu sözler karşısında metanetini koruyan Prens Sabahattin İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine "...menafı-i umumiye namına temenni ettiğimiz veçhile haksızlıktan hakka doğru yükselmek, müstakbelen de bu vatana ciddi hizmetler ifasına muvaffak olmak isterse, en büyük düşmanlarını, cemiyetin haricinde değil, dâhilinde aramalı..."¹²²diyerek kendisine atılan iftiraların birer yalandan ibaret olduğunu ve bu iftiraları da atanların İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliğine yakışmayan insanlar olduğunu dile getirerek; Cemiyetin bu insanlardan daha çok zarar göreceğini ifade etmeye çalışmıştır.

¹²¹ Alkan, a.g.e., s.328

¹²² Alkan, a.g.e., s.331

h. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar Dördüncü Mektup

Prens Sabahattin Paris'teki çalışmalarına devam ederken Bab-ı Âli'den bir mektup gelir. Mektubun içeriğinde ise hala Prens Sabahattin'in fikirlerinin doğru düzgün anlaşılmadığı, O'nun bir hain, bölücü olduğu ithamları yer bulmaktadır. Bu mektuba cevap olarak Prens Sabahattin bir mektup kaleme alır. Bu kaleme aldığı mektupta öncelikle kendisine gelen mektubu aynen neşreder. Aktardığı mektupta da kendisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden korktuğu ve bu korkusundan dolayı da ülkeye geri gelmekten çekindiğini ima edilmektedir.¹²³ Fakat bu durumu Prens Sabahattin “<<Bir kelimesini bile bilmediğim bir lisanda irticalen bir nutuk irâdı ne kadar muhal ise, İstanbul'a gelmek istiyorum amma... İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tasminat-ı merviyesinden yehâşi ederek gelemiyorum.>> Demek de bence o kadar muhâl!” diyerek yalanlar.¹²⁴ Bu mektupta bahsi geçen en önemli ayrıntı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurmuş olduğu hükümet ile II. Abdülhamit dönemindeki istibdatçı/baskıcı hükümetler arasında hiçbir fark olmadığıdır.

¹²³ Alkan, a.g.e., s.332

¹²⁴ Alkan, a.g.e., s.332-333

i. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar Beşinci Mektup

Merkeziyetçilikten kurtulamadığı müddetçe ülkenin ilerleyemeyeceğini üstüne basa basa her yerde tekrar eden Prens Sabahattin bu mektubunda da şu fikirlerini aktarır:

Kazançları ile yaşayanlar ve memleketi yaşatanlar, köylülerle esnaf ve küçük tacirlerdir. Bunlarda ise maddi ve manevi hiç bir sermaye bulunmadığı için, tuttıkları işi ilerletemiyorlar; hatta hükümetin artan tazyiki altında yahut el' an devam eden feci merkeziyet idaresi neticesi eski mevkilerini bile muhafaza edemiyorlar. Münevver sınıfımızın arasında; bugün adetleri gittikçe artmağa yüz tutan politikacıları, bu tehlikeli müstehlikleri azaltmak, buna mukabil müteşebbis müstahsilleri ' çoğaltmak için bir an evvel faaliyete geçmeliyiz.¹²⁵

Eğer faaliyet cephemizi bu maksada çevirmezsek, emin olun kuru bir meşrutiyet bizi iktisaden olduğu kadar ahlaken de son bir iflasın uçurumlarında kül kömür olmaktan kurtaramayacak.¹²⁶

¹²⁵ Ege, a.g.e., s.205

¹²⁶ Ege, a.g.e., s.205-206

j. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar Altıncı Mektup

Prens Sabahattin'in kafasında İngiliz toplum ve yönetim modeli vardır. Bu modeli de Osmanlı tebaasına aşılamaaya çalışmaktadır. Bu mektubun yazılma sebebi de İngiliz toplum ve yönetim şeklini tekrar tanıtmaktır. Bireyci toplumun en iyi tezahürü İngiltere'de ortaya çıkmış ve oradan tüm Dünya'ya yayılmıştır. İngiltere, coğrafi konumundan dolayı, cemaatçi toplumların saldırılarına, Avrupa'nın diğer yerlerinden daha az maruz kaldığı için İngiliz çiftçiler de sosyal gelişimlerini çok rahat bir şekilde adada olmanın verdiği avantaj ile sürdürmüşlerdir.¹²⁷

Ortaçağ'da ise meşrutiyet idaresinin henüz hiç bir yerde uygulanmadığı bir zamanda, meşruti yönetim biçimini "self government" (kendi kaderini tayin) dedikleri "idari adem-i merkeziyet" ile temellendiren İngiltere halkı, İngiliz hükümetini Dünya'nın en mükemmel bir idaresi olarak tanınmasına sebep olan; tepeden tırnağa teşebbüs-i şahsi ile donatılmış, İngilizlerin deyimiyle bu centilmenlerdir. Kuzey Amerika'daki o muazzam faaliyetin kökeni ise aynı bireyci toplumun Atlas Okyanusu'nun öbür kıyılarında sürdüğü gürbüz bir filizi değil mi?¹²⁸ diyerek de Kuzey Amerika'daki gelişmişliğin ve ilerlemeciliğin sebebini de Prens Sabahattin yine İngilizler ve onların bireyci toplum modeli olarak gördüğünü dile getirir.

¹²⁷ Ege, a.g.e., s.212

¹²⁸ Ege, a.g.e., s.213

k. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar Yedinci Mektup

Beşinci mektubun yanı sıra bu mektupta da Prens Sabahattin ülkenin içinde bulunduğu - merkezîyetçi - durumdan ve bu durumun nasıl aşılabileceğinden tekrar söz eder. Bu mektupta da ilk olarak köylünün öneminden ve gelecekte köylünün nasıl olması gerektiğini ele alır. Köylüyü açıklarken "...toplumu yetiştirdiği zirai ürünler ile besleyen, Türkiye'yi var eden bu köylü olduğu halde, her yerde ve her sınıftan ziyade ezilen yine o KÖYLÜ!"¹²⁹sözlerini kullanarak hep ezilen, ancak yüceltilmesi gerekenin köylü sınıfı olduğunu savunmaktadır.

Köylülerin yüceltilmesi için yapılması gereken şeyin köylülerin ayağına eğitim hizmetinin götürülmesi olduğunu hatta köylülerin eğitilerek artık geleneksel usullerden ziyade yeni sistemlerin tanıtılmasını ve bunları uygulayacak yeni köylü ailelerin yetiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu köylüyü kalkındırma projesi için ilk olarak öğretmenlerin Fransa'daki gibi, Kayalar Okulu'na benzer bir okulda eğitim görmeli ve o eğitimden sonra köylere gidip oradaki çocuklardan başlayarak yeni zirai sistemleri tanıtmaya görevini üstlenmelidir. Kendi sözleri ile aktaracak olursak:

"Hususiyetçi Teşekkülü memleketimize tanıttırarak ve aziz yurdumuzda tatbik edecek mürebbileri müstahsillerin en lüzumlularından sayarız. Şu kadar var ki gençlerimizi, memur yetiştirmek için açılan ve kifayetsizliği Fransa' da dahi birçok yüksek zekâların da taht-ı tasdikinde bulunan liselere göndermekle bu maksat temin olunamaz."¹³⁰

¹²⁹ Ege, a.g.e., s.217

¹³⁰ Ege, a.g.e., s.219

1. İttihat ve Terakkiye Açık Mektuplar Sekizinci Mektup

Bu mektupta anlatılanlar devlet yönetiminin ıslahı nasıl olmalıdır?, neler yapılmalı? ve neler yapılmamalıdır? sorularına cevap niteliği taşımaktadır. Bunlar açıklayan Prens Sabahattin'in görüşlerini Nurettin Nezahet Ege şöyle aktarır:

Eğer hükümet ıslahatı, aile hayatı ıslahatını hedef edinmezse, ıslahata evvela kendimizden başlamazsak, devlet müesseselerinin her neresini ıslaha kalkışsak, gayretimiz, daima temelsiz kalacak, seneler geçtikçe siyasi, içtimai tehlikeler, o nispette artacaktır diyerek devletin sisteminin değişmesinden evvel aile yapısının değişmesi gerektiğini savunmuştur.¹³¹

Prens Sabahattin'e göre memleketi besleyecek, toplumun sosyal kabiliyetlerini arttıracak şey ordu değildir, orduyu besleyecek savaş esnasında savaşma, barış zamanında güçlü ve ayakta durma kudretini arttıracak olan memlekettir.¹³² Çünkü askeri faziletler esas itibariyle, sosyal erdemlerden ayrı olarak düşünülemez. Zira şahsi teşebbüs, hayat sahnesinde ne kadar büyük ve kıymetli bir rol alıyorsa, savaş meydanında da o kadar büyük, o kadar kıymetli bir rol almaktadır. Eğer mülki ve askeri idarenin bütün şubelerinde şahsi iktidar ve şahsi istiklalin yükselmesine imkân verilip; hükümet, ıslahata kanalize edilirse, nispeten az zamanda, vatanımız dünyanın gıpta edeceği bir seviyeye yükselir.¹³³ Yoksa bireyler özel hayatlarında bir felçli gibi zayıf düşecektir. Üretim gücü Ortaçağ'a yakışacak kadar kötü bir seviyede kalan bir memleket, hükümet ıslahatından hiçbirini gerçekleştiremez, üretmediği için de istiklalini tayin edemez.

Arnavutluk, Makedonya, Havran, Yemen, Arabistan, Kürdistan meseleleri gibi isyanlar baş gösterdikten sonra, elbette askeri kuvvetlere başvurmaktan başka çare yoktur. Fakat yerel yönetimler, toplumun ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yönetim anlayışını icra edebilse olaylar daha çabuk bertaraf edilebilir. Bir taraftan transfer araçlarına olan ihtiyacın acil ihtiyaçlara yönlendirilmesi suretiyle ve imar ve inşaata yerel yönetimler daha kolay fırsat verir, yeni kaynaklar elde ederken diğer taraftan da

¹³¹ Ege, a.g.e., s.240

¹³² Ege, a.g.e., s.242

¹³³ Ege, a.g.e., s.243

kabile ve aşiretlerin iskânı için gerekli tedbirleri almaktan geri kalmasa, fazilet ve namusun bu vatanda himaye ve takdir edildiğini evvela bunlara, sonra daha büyük bir ekseriyete en tesirli vasıtalarla anlatmaya çalışsa, hakkaniyet ve mürüvvetten de asla ayrılmasa, isyanların önüne kolaylıkla geçilirdi.¹³⁴ Bu isyanları bastırmak için de paralar boşuna harcanmazdı. Hem askerlerin hem de diğer vatan evlatlarının kanı, böyle konular için mütemadiyen akıtılmamış olurdu. Çünkü tebaa içinde yer alan tüm insanların huzuru, rahatı sağlanmış olacaktı. Bu sağlamayı da tabi ki adem-i merkeziyetçi bir yönetim şekli başarabilirdir. Prens Sabahattin'in aşağıdaki ifadesi bunun en açık kanıtıdır.

Demek ki idari adem-i merkeziyet yahut onun tarifi demek olan, tevsi-i mezuniyetin hakkıyla anlaşılması, vukuf ve samimiyetle tatbik edilmesi, memlekette yalnız asayişin istikrarına, medeniyet ruhunun yayılmasına hizmetle kalmayacak; fakat bu ana kadar daima cebri kuvvetlerle halline çalıştığımız halde kaldırmağa bir türlü muvaffak olamadığımız ihtilallerin pek çok defalar, vukuuna meydan vermemekle, hem askeri sevkیات masraflarından büyük bir kısmım azaltacak, hem de dolayısı ile harb kuvvetimizin artmasına sebep olacak.¹³⁵

Adem-i merkeziyetin bir muhtarlık sistemi olmadığını her defasında tekrar eden Prens Sabahattin bu duruma yine açıklık getirmek zorunda kalmıştır. Çünkü muhatapları onun her izahında hep aynı notaya parmak basarak olumsuz cevap vermişlerdir. Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet kavramına muhalif olan kimseler ya Ege ve Akdeniz adalarını Yunan'ın kucağına atmak ya da ülkenin küçük küçük gruplar halinde parçalanıp birbirinden kopması noktalarına vurgu yapmışlardır. Fakat Sabahattin Bey hep aynı şeyi tekrar etmekten yorulmamıştır. Tekrar ettiği şey ise idari bir adem-i merkeziyetin muhtariyetten bambaşka bir mesele teşkil ettiğidir. Bu kadar garip bir iddianın ister bir fert, ister bir cemiyet tarafından yorumlansa da vicdan sahibi olan hiçbir kuvvetin namus ve idrak havsalasına sığmayacağına rağmen Prens Sabahattin, muarızları hakkında yine bir art niyet beslememeye çalışmıştır. Daha ilk izahta söylediği şu sözleri tekrar etmek zorunda kalmıştır:

¹³⁴ Ege, a.g.e., s.244

¹³⁵ Ege, a.g.e., s.244-245

“Yarın Meclis-i Mebusanımız açıldığı zaman ne ile uğraşacak; bugün bütün vilayetlerimiz sefil ve perişan bir halde! Vazifesini idrak eden bir meclis, elbette bunların idare tarzını değiştirmeye mecbur olacak. Bu değişiklik, bizi yine felaketten felakete düşüren Merkeziyet usulüne mi istinat edecek? Vilayet memurları, vilayet meclisleri, merkeze karşı yine kundak çocukları gibi sınıksız bağlı mı kalacaklar?... Eğer bağları çözülecek bir hak ve vazife sahibi olacaklarsa, vilayetlerimizin usul-i idaresi, Adem-i Merkeziyet-i İdari yahut Tevsi-i Mezuniyet'e tabi olacak demektir. Bu ise, elzem! Çünkü o olmadıkça memleketimizi imar kabil olmadıktan başka, bir vilayetimizdeki idare usulünün diğerlerine aynıyle tatbiki tasavvur edilemez!”¹³⁶

Hakeza meclisi mebusan Prens Sabahattin'e göre parlamenter demokrasinin bir parçası olduğu için insanların birkaçının merkeze yerleştirilmesi ile oluşan bir yönetim şeklidir. Yani istibdat bu sefer bir kişiye değil parlamentonun eline verilmiştir. Bu da halkın yine feci bir akıbete doğru sürükleyip götüren sebep, daima yanlış bir düsturu, hareket noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma Prens Sabahattin şöyle açıklık getirir:

Zannediyoruz ki milletler siyasi vasıtalarla kurtulur, medeniyetler siyasi vasıtalarla kurulur. Bu takdirde Meclis-i Mebusan-ı milletin yegane ümidi telakki etmek zaruridir; halbuki olanca ümidini, bir kaç yüz kişiye, o birkaç yüz kişinin de bir kaç başına bağlayan bir memleket, elbette ümidinde aldanır.¹³⁷

Bu durumu Dünya ölçeğinde açıklamak gerekirse, Mill'e göre çoğunluk azınlığa zulmedebilir, dolayısıyla parlamentarizmin temsili hükümet sistemi azınlık grupların ve bireylerin özgürlüklerinin güvencesi olarak kabul edilemez.¹³⁸ Mill genel oy hakkına karşı değildir... Nitelikli kişilerin toplumu ilerletecek görüşleri, vasat düşüncelere kurban edilmemelidir... bu amaçla oransal temsili savunmaktadır.¹³⁹ Yani demek oluyor ki sadece parlamento bir işe yararamamaktadır. İnsanların tamamı parlamentoda temsil edilemediği için sorunların ortadan kalkması beklenemez. Şükrü Hanioglu'nun ifadesi ile meşrutiyet'in getirdiği meclis yapısı, 1878-1908 sürecinde seçkinli düşüncelere iyice yakınlaşmış bulunan Osmanlı aydınlarının beklentilerinin

¹³⁶Ege, a.g.e., s.245

¹³⁷Ege, a.g.e., s.25

¹³⁸Skirbekk Gunnar ve Gilije Nils, *Felsefe Tarihi*, Çev. E. Akbaş- Ş. Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, s.2346

¹³⁹Doğan Atilla- Alkan Haluk, a.g.e., s.8

uzağındadır. Onlar meclisi, toplumun bir temsil organı olarak değil, seçkin yönlendiriciliğinin bir aracı olarak görme eğilimi taşımaktadır.¹⁴⁰

Sabahattin Bey'e göre dönemin hükümetleri çok yanlış bir politika izlemektedir. Çünkü o hükümetler ki kendini merkeze almış ve tüm kararları tek bir noktadan vermeye çalışarak hiçbir yararlı karar veremeyen bir hükümettir. Taşradaki ihtiyaçlar ve sorunlar merkeze bildirilmekte ve gelecek cevap beklenilmektedir. Böyle olduğunda ise hiçbir mahalli sorun çözülememekte ve insanların refahı, huzuru gittikçe kötüye gitmektedir. Bu durumdan kurtulmak için ise mahalli kurumlara yetki verilmeli ve bu yetkiler vasıtasıyla halkın ihtiyacı olan çözümler derhal yerine getirilmelidir. İşte tam da bu yetki dağılımı Prens Sabahattin'in Fransızcadan aldığı "decentralisation" kavramına denk gelmektedir. Hükümetin içinde bulunduğu merkeziyet sorununu ve bu soruna getirdiği çözümü Prens Sabahattin şöyle açıklar:

Hayat-ı umumiyeimizin inkişafını ise, artmakta olan mahalli ihtiyaçlarımıza daima uyacak, siyasi merkeziyeti kuvvetleştirecek vahdet-i Osmani'yi mevcut edecek, içtimai faaliyetlerimizin inkişafına ve Al-i Osman'ın riyaset-i lazimesi altında hakimiyet ve istiklal-i millimizin tekerrürüne vasita olacak Adem-i Merkeziyet'e müstenit hakiki bir Meşrutiyet ile temin etmek!¹⁴¹

¹⁴⁰Hanioğlu M. Şükrü, "Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri" *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.E. Kalaycıoğlu- A.Y. Sarıbay, Alfa, İstanbul, 2000, s.250

¹⁴¹Ege, a.g.e., s.260-261

m. 27 Teşrini Evvel 1329 Tarihinde Huzur-u Muallâ-yı Padişahîye Takdim Edilen Açık Bir Arıza

Prens Sabahattin'in II. Abdülhamit'e ithafen yazdığı bu mektupta <<sosyoloji anlayışını>> ve <<adem-i merkeziyet>> kavramının faydalarını anlatmaktadır. Prens'e göre teorik olarak uygulanabilirliği ve fiili hayata uygulanabilirliği bakımından adem-i merkeziyet ülkeyi kurtaracak yegane yöntemdir. Bu sebeple sosyolojik yöntemlerden Le Play'in savundukları ve adem-i merkeziyet uygulanmaya başladığında ülkede ne gibi iyi değişiklikler olacağından bahsederek mektuba başlar. Uygulanan yöntemin sonucunda idari sistemde İngiltere'de uygulanan bir yönetim biçimi olan adem-i merkeziyet ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm tebaasının hayatlarında ne gibi değişiklikler olacağını, tebaa içindeki toplulukların ve devletin günlük yaşamına ne gibi katkılar sağlayacağını anlatmaya çalışır. Kendi sözleri ile aktaracak olursak:

“...hayat-ı hususiyemiz; teşebbüs, istihsal ve istiklal-i şahsiyi -bir kelime ile kabiliyet-i içtimaiyeyi yaratacak, hayat-ı idariyemiz, unsuri değil, öteden beri müdafaa edegeldiğimiz gibi, mevzii bir adem-i merkeziyet'le; ihtiyacat-ı merkeziye ve mahalliye tamamen uyacak, hayat-ı askeriyemiz, harbin yarınki ihtiyaçlarını bile düşünecek, kudret-i taarruziyesini her nokta-i nazardan artıracak, siyaset-i hariciyemiz ise her şeyden evvel menafî-i mütecaviremizle hemahenk olacak bir istikamet takip edeydi... bugün dört taraftan mahvımıza yürüyenler, haysiyet-i milliyemizle bir paçavra gibi oynayanlar, o zaman dört taraftan hürmetle yaklaşmağa mecbur olacak, aleyhimizde kaynayan şu meşum ittifak, lehimizde ve riyaset-i şahaneniz altında akdedilecekti.”¹⁴²

¹⁴² Ege, a.g.e., s.280

n. Türkiye Nasıl Kurtarılabilir

Balkan Harbi'ne müteakip yazılmış olan *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir* adlı kitabında Prens Sabahattin düşüncelerini benimsediği Le Play Ekolü'nün fikirlerinin, dönemindeki ya da daha sonraki dönemlerde topluma nasıl uygulanabileceğini izah edip, bu uygulamalar sayesinde nelerin nasıl değişeceğini açıklamaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından o tarihlerde toplatılan eser, 1918'de Mehmet Ali Şevki Bey'in girişimi ile yeniden yayımlanmıştır.¹⁴³ Önemle belirtilmelidir ki bu kitapta yeni bir tez yoktur, eski fikirlerin ayrıntılı olarak açıklamaları bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda 1334, miladi takvimle 1918 yılında Prens Sabahattin'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* isimli kitabı bilim çevresinde ve dönemin önde gelen aydınları arasında çok konuşulan bir eser olmuştur. Bu kitap o günkü Türk toplumunu yöneten İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin yanlış yolda olduklarını kabul etmelerine vesile olmuştur. Sosyal reform içerikli bu metin Türkiye'nin içinde bulunduğu elzem durumdan kurtuluş yollarını gösterir. Yani yayınlandığı zaman büyük yankılar uyandıran bu eser sosyolojinin (ilm-i içtimainin) sosyal sorunlara uygulandığı bir ıslah çalışmasının taslağı niteliğindedir. Eser üç ayrı bölümde incelenebilir.

- Merkezi İstinat (Dayanak Noktası)
- Teşekkül-ü İçtimaimiz (sosyal Yapımız)
- Yeni İstikamet

Sabahattin Bey'in eskiden beri dile getirdiği fikirlerinin daha çok detaylanmış olarak karşımıza çıktığı bu eseri başlıklar halinde açalım.

I. Merkezi İstinat:

Prens Sabahattin'e göre; o dönemde meydana gelen olaylardan sonra anlaşılmıştır ki ne özel ne de kamusal hayatın varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan sağlam bir dayanak noktası yoktur. Halk da, partiler de, hükümet de temelsiz ve bütünüyle başıboş bir hayat yaşamaktadır.¹⁴⁴ Hiçbirinin tefekkür noktasında devam ettirecekleri bir akım

¹⁴³ Akkaya, a.g.e. s.51

¹⁴⁴ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Çev: Muzaffer Sencer, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s.31

söz konusu değildir. Bu sebeple de bir takım insanların düşüncelerine tutunmuşlardır. Bu insanlar da kendi fikirlerinden başka fikri kabul etmeyerek halkı bir uçuruma sürüklemiştir. Bu uçurum da karşımıza istibdat dönemi olarak çıkmaktadır.

İstibdat yönetimine karşı sosyal çevreden iki tepki doğmuştur. Bunlardan biri genel kuramlardan hareket ettiği halde, öbürü bilimsel çözümler ve sosyal konulardan hareket etmek istemektedir. İttihat ve Terakki Partisi'nin anlayışı diyebileceğimiz ilk akım; II. Abdülhamit'in baskılı yönetiminin yerine meşrutiyet sistemi geldiğinde her şeyin düzeleceğine inanmaktadır. İkinci akım ise; siyasal baskının doğrudan doğruya sosyal hayatın güçsüzlüğünden ileri geldiğini savunmakta olan ve tebaayı siyasi hayata sokmayı hedefleyen Prens Sabahattin ve arkadaşlarının öne sürdüğü akımdır.¹⁴⁵

Prens Sabahattin'e göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun derdi öyle Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi fermanlarla ya da I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet gibi üstünkörü yapılacak bir sistem değişikliğiyle ve hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin sandıkları gibi, II. Abdülhamit'in istibdat yönetiminin yıkılmasıyla düzelecek türden bir sorun değildir. Çok daha derin incelemeler yapmak, tedbirlere başvurmak, ilkin bilimin çözümlene yöntemiyle hastalığın derin köklerini araştırmak, sonra da çaresine bakmak gerekir.

a. Science Sociale (İlm-i İctimai)

Prens Sabahattin'e göre; sosyal konularla ilgili birçok makale ve kitapların yayınlanmasına rağmen bu yayınlardan hiç biri Science Sociale'e gereken yeri ve önemi vermemiştir. Soyut kavramlar ve hayal ürünleriyle dolu bir sosyal felsefe özelliğinde olan sosyoloji, fizik, kimya, biyoloji, tıp kadar pozitif bir bilgi dalı halini alan Science Sociale ile karıştırılmaktadır.¹⁴⁶ Çünkü Science Sociale o dönemde entelektüel çevrede ya da yönetim kadrolarında hiç tanıtılmamıştır.

Fen bilimlerinin temelinde deney ve gözlem yer almaktadır. Bu deney ve gözlemler sayesinde incelenen konu üzerinde gerekli ve yeterli bilgi birikimi sağlandıktan sonra o konunun çözümü eğer var ise bu çözüme gidecek yol rahatça çizilebilir. Le Play'in öne

¹⁴⁵ Prens Sabahattin, a.g.e., s.31-32

¹⁴⁶ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 32-33

sürdüğü Science Sociale’i yaratan da gözlem yapma fikridir.¹⁴⁷ O dönemin sosyoloji anlayışı ise sosyal olayları yalnız genel ve ortalama olacak şekilde sadece yüzeysel kavradığından dolayı çözümü için çaba sarf ettiği sorunların derinine inememiştir.¹⁴⁸ Prens Sabahattin’e göre sosyolojide yapılması gereken sorunun çözümü için konunun derinlerine nüfuz etmektir. Bu derine inme işlemi de konuyu tam olarak kavramak ve gözlem yapmaktan geçer.

Her sosyal ortamda farklı yankılar oluşturan -ki bu yüzden her birinin ayrı sonuçlar sayılması gereken- olayları, sorun doğuran nedenler sayan dönemin hâkim sosyoloji anlayışı doğal olarak, sosyal hayattaki korkunç ayrımları yaratan temel yapıyı görememekte ve bu sorunları çözecek bir yöntemden de yoksun bulunmaktadır. Bilimsel gözlemler yardımıyla elde edilen sosyal buluşları ortaya çıkaran böyle bir ana çözümleme yönteminin olmayışı yüzünden de, her sosyoloji kendi görüş noktasına göre çalışan bir ekol oluşturmaktadır. Bu şartlar altında bilim yerine ancak bir anarşi doğabilir.¹⁴⁹ Öte yanda doğuşunu Le Play, Henri de Tourville, Edmond Demolins gibi üç büyük düşünür borçlu olan Science Sociale, sosyal yapılara çözüm arayışlarını sürekli olarak birbiri ardına geliştirmektedir. Science Sociale, insan üretimi kurumları anlamak ve bu kurumlarda oluşacak sorunlara çözüm aramak için tümevarım yöntemine binaen monografiler kurmuştur. Yani bireyi temele alarak topluma ulaşmaya çalışmıştır. Edmond Demolins’in eşsiz bilimsel dehası ve monografiler ile oluşturduğu sınıflama sosyolojinin oldukça yararına olmuştur. Çünkü sosyoloji ile insanlığa hususi ve kamusal hayatı içinde, kendisine önderlik edebilecek ve böylelikle diğer bilimlerin bütünü çevresinde toplayacak bir merkez bilimi, gerekli ve çok değerli dayanak noktası sağlanmıştır.¹⁵⁰

Prens Sabahattin, sosyolojiyle alakalı görüşlerini izaha şöyle devam eder: “Madeni, bitkisel, hayvansal... hangi dünyayı sınıflamaya kalkışsanız, bu sınıflamanın dayandığı büyük yapıları, yani çeşitli doğrultular izleyen ana evrim çizgilerini bulmak zorunda kalırsınız. Demek ki, her sınıflamanın temeli bir yapı sorunu oluyor. Örneğin, Tabiat bilimi üzerinde çok basit bir bilgi ile adını öğrendiğiniz bir hayvanın halkalılar veya memeliler sınıfına bağlı olduğu söylenince gözümüzün önüne hemen özel bir yapı, bir

¹⁴⁷ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 33

¹⁴⁸ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 33

¹⁴⁹ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 33-34

¹⁵⁰ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 34-35

takım temel özellikler gelir. Science Sociale yardımıyla da, doğrudan doğruya göremediğimiz, tanımadığımız bir ülkenin cemaatçi veya bireyci yapılardan hangisine bağlı olduğu bilinince, gözümüzün önüne hemen ana çizgileri bakımından belirli bir geçim yolu ve bir takım temel özellikler geliyor. Bir memeli hayvan, bir halkalıdan anatomik yapısı bakımından nasıl ayrılıyorsa, cemaatçi bir toplumda bireyci bir toplumdaki sosyal yapısı bakımından öyle ayrılıyor. Yalnız bir anatomik yapının kendisinden büsbütün ayrı diğer bir anatomik yapıya dönüşmesi imkânsız olduğu halde; bir sosyal yapıdan gerekli şartlar altında diğer bir sosyal yapıya geçmek, tersine mümkün bir durumdur. Şimdi bitkiler veya hayvanlardan hangi örneğin hangi "...gil"lere, hangi sınıfa bağlı olduğunu gösterecek bir bilimin yararını, hatta gerekliliğini onaylamada bir an bile duraklamayan aydın kafalar, nasıl olurda bu kadar çeşitli ve değişik insan toplumlarının sosyal özellikleri bakımından hangi yapıya ve o yapının hangi sınıfına bağlı olduklarını gösterecek bir bilimi gereksiz sayarlar.”¹⁵¹ Science Sociale hakkındaki fikrini ise aşağıdaki gibi açıklar. Bu açıklama ile Science Sociale'in ne kadar elzem bir konu olduğunu ve hayatımız için ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir. İşte bu açıklaması aynen şöyledir:

“Korkunç ve derin uçurumlarla dehşete bürünen bir gece yolculuğunu güçlü bir projektörle nasıl tehlikesiz bir duruma sokmak mümkünse Science Sociale yardımıyla da sosyal hayatımızın en belirsiz ve karanlık sorunlarını aydınlatarak ve açıklayarak gelecek yolculuğunu öylece güven altına almak mümkün. Diyelim ki yurdumuz, siyasal bağımsızlığını yitirmeden önce bu keskin yol gösterici ışıktan bütünüyle yararlanabilirdi.”¹⁵²

b. Meslek-i İctimai (Sosyal Öğreti)

Kitabın bu bölümünde ise Sabahattin Bey ilk olarak sosyolojinin gereksinimlerini açıklar ve daha sonra da şu sözleri öne sürmektedir: “Ülkemizdeki gücünü artıran bir ihtiyacın ortaya koyduğu, ama yöneticilerimizin çözümünü bir türlü başaramadıkları ıslahat meselesini, Science Sociale'i sosyal meselelerimize uygulamakla çözmeye çalışan doktrin ile pratik bir sosyal bileşim doğmuş olmaktadır. Bir ıslahat programı yapmakta da prensip olarak bir sosyal terkip ortaya koymaktır. Çözümlemenin

¹⁵¹ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 35

¹⁵² Prens Sabahattin, a.g.e., s. 36

olmadığı bir yerde, birleşimin de olmaması gerekir. Oysa şimdiye kadar yapılan ve yapılmakta olan ıslahat tasarıları ilmi çözümlenmelerden çıkma pratik bir bileşim değil, tek yanlı ve sıradan bir görüşün ürünüdürler. Bir toplumun idari gücünü düzeltebilmek için önce o toplumun sosyal yapısını tanımadıkça, yapılan ıslahat programları dümensiz bir gemiyle gezmeye benzer.”¹⁵³

Tanzimat Dönemi’nden beri sayıları artan ıslahat çalışmaları gerçek anlamda bir yenilik umudu beslemenin yanında bir türlü bu yeniliklerin doğru bir şekilde nasıl yapılacağını bulamamışlardır. İlerleme şartı olarak hep hürriyet, meşrutiyet, eğitim, ahlak ve batılılaşmak gibi konular ileri sürülmüştür. Ama bu konularda yapılan çalışmalar istenen ilerlemeyi sağlayamamıştır. Çünkü sosyal yapının ahvali, yukarıda sözü geçen çeşitli faktörlerden oluşmamaktadır, tersine bunlar, olumlu veya olumsuz bir şekilde sosyal yapının içinden meydana gelmektedir.¹⁵⁴

İlerleyen sayfalarda ise Prens Sabahattin yönetim biçimi ile ilgili görüşlerini aktarmaya yönelir. Prens Sabahattin’in bizzat tanık olduğu çeşitli yönetim şekilleriyle yönetilen toplumların arasında büyük ayrımlar göze çarpmaktadır. Bu ayrım Prens Sabahattin’e göre yönetim şekillerinin farklılığından değil, toplumların sosyal yapılarının farklılığından ileri gelmektedir. Bunun için yalnız yönetim şeklinin ya da yasaların değişmesiyle gerçek bağımsızlığımıza kavuşulmaz. Esas değişmesi gereken halkın düşünce şeklidir. Bu düşünce biçimi değişmedikçe yapılan bütün ıslahatlar verimsiz olacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasındaki pek çok düşünür “Eğer meşrutiyet yönetimi uygulansaydı ülke kurtulurdu” diye söylenmektedir, ancak Prens Sabahattin’e göre yönetimin değişmesini istemek zaten sosyal bakımdan mümkün olmayan bir şeyi istemektir.¹⁵⁵

Meşrutiyetin en temel amacı, halkın hükümeti denetleyebilmesidir. Oysa özel hayatında bağımsızlık ve gelişmesini sağlayacak etkin bir üretimi, sağlam bir düzeni olmayan ve bu yüzden bireyleri kendilerini yönetmekten büsbütün yoksun kalan bir toplum, yönetim hayatını tam anlamıyla denetim altında nasıl bulundurabilir? Diyelim ki bunu başardı, ama yine de, özel hayatın bütün beceriksizliğini yönetim hayatına aktarmaktan başka bir şey yapamayan memurlar sınıfını, bu beceriksizlik, güçsüzlük,

¹⁵³ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 36-37

¹⁵⁴ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 37

¹⁵⁵ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 38

ahlak yoksunluğu ile denetlemekten ne çıkar?¹⁵⁶Bu düzen bozukluğu herhangi bir sosyal olayın çözümlenmesinde de aynen geçerlidir. Mesela; öğretim meselesini ele alacak olursak, dönemin önde gelenleri meşrutiyeti ilan edince eğitimin daha iyiye gideceğini ve bu sebeple de ülkenin kurtulacağına inanılmaktadır. Fakat bütün felaketlerin bilgisizlikten ileri geldiğini sanılırken, sosyal üstünlüğü bulunan yönetim şekilleri ve organları ne kadar güçsüzse, öğretimde o kadar güçsüzdür. Bence bu güçsüzlüğün en önemli ispatı; zamanlarının en aydın çevrelerinden olan bazı sosyal toplulukların fikir gelişmelerine rağmen, geliştirilen fikirlerin birer birer yıkılmış ve yıkılmakta olduklarıdır. Eğitim-öğretim alanında Prens Sabahattin'e göre dönemin Fransız gençleri ile İngiliz liselerinden çıkan öğrenciler bilgi yönünden karşılaştırılırsa oradaki ayrımın büyüklüğü karşısında şaşılacağı apaçıktır. İngiliz gençleri, Fransızlara oranla, okullarından aşağı yukarı yarı bilgisiz olarak çıktıklarını ifade eder Prens Sabahattin. Oysa pratik yaşama girince, İngilizler Fransızlara oranla büyük bir güç meydana getirmektedirler.¹⁵⁷ Ancak Osmanlı okullarından çıkan bir öğrenci ise tek bir hedef uğruna çabalamaktadır; o da memuriyettir. Memuriyet için ise bilgiye ve pratiğe değil de yüksek mevki sahibi bir kimsenin himayesi altında olmaya ihtiyaç vardır.

Bu konuları Prens Sabahattin'in dile getirmekteki amacı, öğretimin değersizliğini ileri sürmek değildir. Sadece fikri üstünlüğünün toplumsal üstünlüğü sağlayamadığını ve sosyal gelişmenin ana etkeni olmadığını göstermektir. Cemaatçi yapıda, çoğunlukla öğretim bir amaç sayıldığı halde bireyci yapıda tersine insanları gelecekteki yaşamlarına hazırlamak için bir araç olmaktadır.¹⁵⁸Sosyal sorunlara Science Sociale açısından bakıldığında, bireyci yapının kişisel yükselmeye ve bağımsızlığa sebep olduğu görülüyor. Özel hayatı, yönetim hayatına üstün kılan etken de bu kişisel bağımsızlığı doğuran akımdır. Bu akım maddi çalışma, hayat şartlarına uygun gittikçe gelişen bir üretim ve bunlardan gelen sosyal özelliklerden meydana gelmiştir.¹⁵⁹

İnsanların çok çalışmak istememesinden çıkan cemaatçi yapı, kendine bağlı olanları üretimden çok tüketime sürüklediği için sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesine engel olmaktadır. Bu yüzden bireyi aileye, topluluğa, partiye veya hükümete; yani kişileri birbirine bağlayarak, dayanak noktalarını hep dışarıda aramak zorunda kalan

¹⁵⁶ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 38

¹⁵⁷ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 39

¹⁵⁸ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 39

¹⁵⁹ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 39

insanlardan kurulu temel bir toplum yaratmaktadır. İnsanların çok çalışmasını arzularak doğan bireyci yapı ise teşebbüs-i şahsi anlayışı ile etkin bir üretim şekli doğurarak, sosyal yeteneğin bir şekilde gelişmesini hazırlıyor ve cemaatçi yapılarda olduğu gibi, kişiyi kişiye değil, özel mülkiyeti doğuran çetin ve etkin bir tarımla önce toprağa, sonrada diğer üretim uğraşlarına kişileri bağlar. Böylece dayanaklarını kendi kendilerinde bulan bağımsız kişilerden kurulu bir dinamik toplum yaratılmış olur. Cemaatçi toplumlar, sosyal refahı ve hürriyetlerini hep genel yollardan bekledikleri halde, bireyci toplumlar bağımsızlık ve sosyal varlıklarını bireysel girişkenlikleri ve sağlam teşkilatlanmalarıyla sağlamaya çalışırlar. Bireyci toplumlarda, insan tuttuğu işin gerektirdiği bilgiyi yanılarak, çalışma hayatında zamanla kazanır. Demek ki, öğretim de yapıya göre, olumlu olumsuz şekilde ortaya çıkan bir sonuçtur.¹⁶⁰

Ahlak da sosyal yapıyla paralel olarak gelişme gösterir. Cemaatçi toplumda birey dayanak noktasını kendisinde bulamaz, bunu genel yollardan (aile, topluluk, parti, hükümet) arar. Bu sebeple her türlü haksızlığa, bayağılığa ve hatta “mobbing”e katlanmak zorunda kalan insanların ahlakı yavaş yavaş yok olmaya mahkûmdur.¹⁶¹ Bireyci toplumlarda ise birey sırtını dayayacağı tek dayanağı kendisidir. Bu yüzden birey özgüveni yüksek, girişken ve bağımsız olur. Bu da bireyde sağlam, gelişmiş bir vicdan yaratır.

Görülüyor ki Prens Sabahattin ve bağlı olduğu Le Play Ekolü'ne göre, toplumun şekillenmesinde en önemli etken madde sosyal yapıdır. Diğer sosyal bilimler olayları incelerken temeline inemediklerinden, tatmin edici neticeler elde edememektedirler. Bunun için Prens Sabahattin, döneminde yapılan ıslahatları ve o ıslahatları öne süren kişileri hoş görmek gerektiğini söyler.¹⁶² Bu durumu da şu sözleriyle desteklemek mümkündür:

İşte muhafazakârlık, liberallik, demokratlık, sosyalistlik yenileştirme ya da aşırı milliyetçilik gibi kavramlar hep bilimsel çözümlene yokluğundan ve kafalara yerleşmiş bir takım kanıları birer gerçek sanarak, onlardan akıl yoluyla bir takım yangılar çıkarmak gibi yanlış bir usulden ileri geliyor. Ama sosyal sorunların “Science Sociale” ile çözümlenmesine girişilince, açıkça görülüyor ki, bütün bu

¹⁶⁰ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 40

¹⁶¹ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 41

¹⁶² Prens Sabahattin, a.g.e., s. 41

etiketler, bu basmakalıp adlar, gerçekte hiç bir şey anlatmıyor. Hangi ülkede özel ve yönetsel hangi çevrede olursa olsun, gelişme, zamanın pratik ve gerçek ihtiyaçlarla uymak bu da sosyal gelişmenin doğurduğu bireyci yapı doğrultusunda yürümele mümkündür.¹⁶³

Bundan sonra Sabahattin Bey kısaca şu sözleri söyleyerek yapılan hataların nedenlerini saymaya ve yapılan bu hataların nasıl çözülebileceğini anlatmaya başlar:

...Ama bu doğrultuda [batılılaşma] yürümek batılılaşmak demek değildir. Çünkü batıda bireycilik daha etkili olmakla birlikte her iki yapıda karışmış bulunmaktadır. Hiçbir ulusu taklit etmekle o ulus olamayız. Yalnız, milliliğimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla bir varlığa sahip olamayız. Aydın çevremizde batılılaşmak fikri, ülkemizi batının maddi ve manevi araçlarıyla donatmak anlamına alınıyor.¹⁶⁴

Neden doğu böyle bilgisiz, yoksul ve kötü yönetilir bir durumdadır? Neden batı bunun tam tersidir? Çünkü doğu cemaatçi, batı ise bireyci yapının etkisi altındadır.¹⁶⁵

O halde neden Doğu toplumlarında – cemaatçi toplumlarda- birey ezildiği halde, Batıda –bireyci toplumlarda- birey artan bir üstünlük kazanmıştır? Science Sociale bu sorunun temeline inmiştir. Elde ettiği sonuç ise Batı, çağdaş medeniyet araçlarını endüstriyel buluşları ve sosyal yapısını kendisi oluşturmuştur. İşte mesele kendi medeni araçlarını ve toplumsal yapısını halkın kendisinin yapabileceği bu gücü kazanabilmektir. Bugünkü medeniyetin yalnız göz önündeki eserlerinin benzerlerini yapmak, onları taklit etmekle medeni topluluklara yaklaşılamaz, aksine onlardan uzaklaşılır.¹⁶⁶ Çünkü bir uygarlığı kopya etmek ile sadece o uygarlığı tekrar etmiş olunur. Ancak asıl yapılması gereken kendi uygarlığınızı kurup onun temelleri üzerinde ileriye doğru adımlar atmaktır. Ülkemizi ithal araçlarla donatmak da yine kendimizi kandırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Kendi ihtiyaçlarımızı kendimiz

¹⁶³ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 42

¹⁶⁴ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 42

¹⁶⁵ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 43

¹⁶⁶ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 44

karşılayamadığımız sürece, yani medeni araçları sadece elde etmekle her şey çözdüğümüzü sandığımızda büyük bir yanılğı ile yaşarız.¹⁶⁷

Cemaatçi bir yapıdan bireyci bir yapıya geçmek veya tam tersi istikamette yapılacak geçişler mümkündür. Fakat iki yapı -cemaatçi toplum ve bireyci toplum-arasındaki ana ayrımları doğuran temel nedenler bilinmedikçe, isteğe bağlı bir biçimde değişim mümkün değildir. Artık Science Sociale yardımıyla bu ana ayrımları mümkün doğuran temel nedenleri öğrenebilmekteyiz.¹⁶⁸ Prens Sabahattin'in "Sosyal Öğreti" olarak adlandırdığı bu başlıkta da Türkiye'nin nasıl kurtarılabilceğini, kurtulması için ne gibi çözüm yollarından geçilmesi gerektiği ve bu yollardan bir an önce geçilmesinin zorunluluğu anlatılır.¹⁶⁹

II. Teşekkül-ü İctimaimiz (Sosyal Yapımız)

Bu bölümde ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel sorunlara değinen Prens Sabahattin ilk olarak bu sorunlara açıklık getirmektedir. Prens Sabahattin'e göre o dönemki düşünürlerimiz sosyal meselelerin yalnızca bir eğitim ve öğretim meselesi olduğuna inanmaktadırlar. Batının üstünlüğü bir fikir üstünlüğü sosyal durumumuzda bir bilgisizlik ürünü sayılmaktadır.¹⁷⁰

Fakat aslında olması gereken Prens Sabahattin'e göre gerçekten eğitimin ve öğretimin yayılmasına yardımcı olacak okulların, bir toplumu değiştirebilecek güce sahip olduğudur. Bu toplumu değiştirme iddiasını doğrulamak için dile getirilen olgulara bilimsel bir açıdan bakılırsa, görülür ki, toplumda değiştirilmesi düşünülen sorunlu alanlar çözümlenmemiş sosyal olaylardan başka bir şey değildir.¹⁷¹ Bu yüzden, çözümleme ve sınıflamanın sonucunda sorunu açıklamak gerektiği su götürmez bir gerçektir.¹⁷² Sorunları maddeler halinde açıklama gereği duyan Prens Sabahattin şu başlıkları açar:

¹⁶⁷ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 44

¹⁶⁸ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 45

¹⁶⁹ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 46

¹⁷⁰ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 46

¹⁷¹ Prens Sabahattin, a.g.e., s. 47

¹⁷² Prens Sabahattin, a.g.e., s. 46-47

a. Fikri Kültür ve Sosyal Durum

Prens Sabahattin aklındaki çözüm yollarını aktarmadan önce ülkenin içinde bulunduğu düşünce yapısının ve sosyal durumunun ne kadar bozuk olduğundan dem vurur. Prens Sabahattin'e göre gelişmeye belirli bir yön veren hayat şartlarıdır. Sosyal yapıyı meydana getiren ise toplumun sahip olduğu yapı doğrultusunda etkilerine uğradığı çalışma ortamıdır. Çünkü düşüncelerin gelişiminde fiili olarak iş yapmanın doğrudan doğruya ve dolaylı olarak etkileri görülür. Doğuda, düşünce sisteminin yöneldiği doğrultuyu, cemaatçi yapı açıklar. Step ve çöl gibi eski dünyayı boydan boya aşan iki geniş otlak alanı, eski çağlardan beri doğu toplumlarını etkisi altına almıştır. Kolay bir çalışmanın bıraktığı boş zamanlar hayal kurmaya ve soyut kavramlar üzerinde düşünmeye yol açar. Cemaatçi ailenin verdiği "akıl yürütme" biçimi ise, tümenden gelimdir. Bu akıl yürütme biçimi, düşünmenin gözlem ve deney alanında varlık göstermesine engel olur. Bunun içindir ki, Doğu'da zaman zaman büyük ticaretin etkisi altında ortaya çıkan coğrafya, astronomi ve diğer gözleme dayalı bilimler gelişmiştir. Bu sebeple de Science Sociale gibi tümevarım teorisiyle hareket eden bir bilimi insanların anlaması veya fiiliyatta yürürlüğe sokması beklenemez.¹⁷³

Bunun yanında günümüzde de bilimsel olarak daima önde olan Batı toplumlarının buldukları duruma gelebilme nedenleri vardır. Bu minvalde Prens Sabahattin şunları söyler:

Batı'nın yükselişi, İskandinavya'nın bilinmeyen bölgelerinden gelen, bilgisiz, kalabalık ama insanlığın o zamana kadar ulaşamadığı en sağlam tarımsal yapıya sahip bireyci barbarlar tarafından meydana getirildi. İnsanlığa gözlem ve deneyin sağladığı en verimli fikri gelişimi yaşatan yeni buluşları meydana getiren bu bireyci istiladır.¹⁷⁴

1. Okullarımızın Sosyal Yapımızla İlişkileri:

Prens Sabahattin'e göre köylü ve kentli aileler çocuklarını bağımsız bir hayata hazırlayamıyorlar. Çocuklara, çalışma ve girişkenlikleriyle yükselme gücünü veremiyorlar. Yönetim hayatının özel hayata üstünlük kurduğu her cemaatçi

¹⁷³ Prens Sabahattin, a.g.e., s.47

¹⁷⁴ Prens Sabahattin, a.g.e., s.48

toplumda olduğu gibi, toplumda o günkü ve içinde bulunduğumuz dönemde resmi görevler üretim çalışmalarından daha değerlidir. Türkiye topraklarında birbirinin aynı, bir örnek memurlara epeyce rastlanır. Bunun en iyi örneklerini de Tanzimat döneminin memur tipinde görmekteyiz. Tanzimat Fermanı'nın mahiyeti, geliri bir merkeze toplayarak, bir memurlar topluluğu meydana getirmektedir.¹⁷⁵ Bu memurlar ise halkın yararına değil kendi yararlarına ya da bağlı oldukları kişi veya cemaatler yararına çalışmışlardır. Böylece ilan edilen ferman halkın gücüne güç katmak yerine halkın üzerinde baskı ortamına yeni bir etmen katmaktan başka bir işe yaramamıştır. Tanzimat Fermanı ile yapılmak istenilen, o zamanki teşkilatı ve geçerli idareyi toptan değiştirmektir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda, eski yönetimin tamamen değiştirilmesinden söz edilmektedir. Bunun için Fransa'da yasa koyucuların ve eski Yunan sitelerinde filozofların siyasal ve yönetimle ilgili kurumları meydana getirmede yükledikleri görev, bizde de yasa aktarıcılara düşmüş görünmektedir. Tanzimat Fermanı ile birlikte üniversitelerin kuruluşu da başlamıştır. Bir yandan yeni kurulan üniversitelerin kurulmasındaki ana fikir herhangi bir makineyi baştan üretebilecek ve kurabilecek insanlara ve o makine bozulduğunda onu onaracak vasıflı işçilere ihtiyaç olduğu gerekçe olarak gösterilmektedir. Bu şartlar altında kurumlarda ortaya çıkan “eğitimin” bir kışla hayatına “öğretim”de teoriler ve kitaplara dayanmak zorunda olduğu açıktır.¹⁷⁶ Çünkü bir makine kurmak isteyen teknisyen ya da sıradan insan bir sistemin içinde çark olmak zorundadır. Makinenin bütün parçalarını tek kişi yapıp yine o parçaları birleştirecek olan aynı kişi olmayacağı için bir gruba bağlı olmak zorunda kalacaktır. Bu bağlılık da kısıtlamalara yol açacak ve bireyin daha hızlı kendini geliştirmesine engel olacaktır.

Tanzimat Fermanı ve okulların durumu hakkında söylemlerine devam eden Prens Sabahattin şunları da ekleyerek vahim durumun ana sebebinin bilgisizlik olmadığını, bilginin ilk olarak kullanılması gereken yerin sanayi değil tarım olduğunu ifade eder:

Tanzimat, ülkemiz içinde, okullarımız içinde gerekli yenilik ve çözüm yollarını getirmemektedir. İlköğretim meselesinde de aynı durum göze çarpmaktadır.

¹⁷⁵ Prens Sabahattin, a.g.e., s.48

¹⁷⁶ Prens Sabahattin, a.g.e., s.49

İlköğretimden yapamayacağı kadar büyük görevler bekleniyor. Zannediyoruz ki bütün dertlerimizin sebebi bilgisizliktir. Bu yanlıştır! İşin doğrusu ise memleketimizde tarımın geri ve ilkel oluşudur Köylülerimizin çocukları genellikle aileleri arasında kalarak, hayatlarını kazanmak için girişkenliklerine değil, ailelerine dayanmaktadırlar. Bu yüzden bireyci gençler gibi bilgilerini genişletemiyorlar. Tarım ise, satış için değil, özellikle ailenin ihtiyacı için yapılıyor. Bu şartlar altında kimse okuma yazmaya ve bilgisini genişletmeye ihtiyaç duymuyor.¹⁷⁷ Ülkemizde tarım geridir. Çünkü çiftçi bilgisiz demek çözüm değildir. Çözüm, öğretim ve eğitimden önce ziraatı geliştirmek, çiftçiyi bu konuda ilerletmeye yarayacak teşkilatlar kurmaktır. Sosyal kurtuluş özel girişkenliğini geliştirmek, özel hayatı düzenlemek ile mümkündür.¹⁷⁸

Son olarak da Prens Sabahattin Türkiye'nin sosyal geleceğinin memur adayı olan aydınların çoğalmasına değil; üretim işlerini şahsi girişkenlikleriyle ilerletecek, sosyal çevresini değiştirecek kişilerin yetişmesine bağlı olduğunu¹⁷⁹ ifade eder.

b. Mülkiyet Biçimi:

Prens Sabahattin mülkiyet kavramına önem vermektedir. Prens Sabahattin dönemi ve öncesindeki dönemlerde toplumun temelini oluşturan ve ülkenin değişmez bölümü olan köylüler iki çeşit toprağı kullanarak geçimini sağlamaktadır:

- Bataklık, otlak gibi ortak kamu yararına açık olan topraklar,
- Tarım yapılan topraklar. Bu toprakları devamlı işlemek gerektiğinde aile cemaatlerince işlenirler. Köy gibi tarımsal bir cemaatle tarlaların aileler arasında dağılması ve dağılımın saldırılarla bozulmaması için bu cemaatin kesin olarak kendisini temsil eden bir güce ihtiyacı vardır.¹⁸⁰

Osmanlı Beyliği'nin ilk zamanlarında, toprağın köylülere dağıtılması işini tımarlı sipahiler üzerlerine almıştır. Kayırılarak sipahi teşkilatının yerine geçen kişilerin ve tapu idarelerinin tımarlı sipahiler kadar halkla ilgilenmemeleri halkı muhtaç oldukları nüfuzdan mahrum bıraktı. Bu durum da devamlı bir buhrana sebep oldu. Köylünün

¹⁷⁷ Prens Sabahattin, a.g.e., s.50

¹⁷⁸ Prens Sabahattin, a.g.e., s.51

¹⁷⁹ Prens Sabahattin, a.g.e., s.51-52

¹⁸⁰ Prens Sabahattin, a.g.e., s.52

arazisi zorbarların ve eşrafın eline geçmek zorunda bırakılmıştır. Hükümet memurları ise bu olaylarda kolaylıkla zorbarların ve eşrafın yanında olabilecek birer piyon görevi gördüler. Bunlara engel olmak için köylünün üretim şeklini değiştirmek, yani ticari bir ziraata doğru gitmesi gerekmektedir. Aksi halde gün gelir köylünün toprağı dışarıdan gelen girişken becerikli ecnebilerin eline geçeceğini Prens Sabahattin o dönemlerde söylemiştir.¹⁸¹

c. Yönetim Hayatı Örgütü:

Prens Sabahattin bu bölümde içinde bulunduğu siyasi konjonktüre dair tanımlamalarına şöyle devam etmektedir: Yönetim şekilleri ve bütün genel hayata ait örgütlerin, özel hayatla olan ilişkileri araştırılmadan yapılacak bir inceleme hiç bir anlam ifade etmez. “Merkezcilik” yada “Merkezdışıcılık” adı altında da, kendi kendine var olan bir yönetim biçimi yoktur. Yalnız, özel hayatın bağımsızlık ve dayanıklılıktan mahrum olması merkezciliğı, bağımsızlık dayanıklılığı ise merkezdışıcılığı doğurur.¹⁸² Dönemdeki insanlığın en refah ve gelişmiş toplumları olan ve gelecek insanlığa yol açan bireyci yapıya sahip toplumlarda; bireye özel girişimciliğın kazandırdığı bağımsızlık ve bunun sonucu mahalli hayatın ilgililerce sağlam bir şekilde düzenlenebilmesi, merkezi gücün yetkisini daraltmaktadır.¹⁸³ Kendi cümleleri ile ifade edecek olursak:

Yani özel hayatın gücü; yönetim erkinin payına düşen görevlerin sınırlanmasını gerektiriyor. İşler, ilgililer ve ilgililerinde en yetkililerince yürütülüyor. Görevler ayrı ayrı kurullara dağıtılmış. Böylece her belirli işe ve sorumluluğa karşılık, belirli her yetki göze çarpıyor.¹⁸⁴

Genel işleri etkin bir şekilde dağıtarak köklü bir erk ayırımı sağlayacak özel hayata öncelik veren insanların bulunmayışından dolayı, genel işler toptan merkezin eline

¹⁸¹ Prens Sabahattin, a.g.e., s.53-54

¹⁸² Prens Sabahattin, a.g.e., s.54

¹⁸³ Prens Sabahattin, a.g.e., s.54

¹⁸⁴ Prens Sabahattin, a.g.e., s.54

birakılmıştır. Böylece yönetim erkinin ve egemenliğin tek elde, ya da zorbalı kurulu elinde merkezîleşmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁵

Görölüyor ki adem-i merkezîyet, diğer bir deyimle de halkın kendi kendini bulunduğu noktadan yönetmesi, bireyci toplumların yönetim hayatını doğurur. Milli egemenlikse –merkezîyet anlamında- cemaatçi kafalarda meydana gelen kısır bir kurumdur. Bu yüzden hükümdarın saltanatıyla, milletin egemenliği aynı sonuca yani “istibdat” ve “çöküş”e varıyor.¹⁸⁶ Tanzimat Fermanı’ndan önceki ve sonraki Osmanlı İmparatorluğu topraklarında görülen mutlak, meşrutî ve parlamenter hükümetler aynı özellikleri taşıdıklarından, aynı yok olma tehlikesiyle karşılaşmışlardır.¹⁸⁷ İşte oldukça açık bir şekilde görölüyor ki kamusal hayattaki gerçek ilerleme ne meşrutîyetten ne parlamentarizmden ne de cumhuriyetten doğmaktadır. Kamusal hayattaki ilerleme özel hayata güç ve düzen veren bireysel girişimlerden meydana gelmektedir. Hâlbuki özel hayatın önemini anlamayarak tebaa içindeki farklı grupları ancak siyaset ve kanunla yürütülebileceğini sanan cemaatçi topluluklar her gün sarsıntılar içinde hayatlarını idame ettirmek için savaşılmaktadırlar.

Dönemin tebaası olan insanların ne ruhunda ne de akıllarında Tanzimat ve Meşrutîyet Fermanları yönetim tabanlı bir karşılık bulmuştur. Meşrutî yönetim halkın günlük hayatında bireycilik yönünden bir şey kazandırmamıştır. Çünkü özel hayat eski sıradan durumuna ekseriyetle devam etmektedir. Meşrutîyet’in meydana getirdiği teşkilat, cemaatçi toplum yapısının yönetim hayatına verdiği aşkın durumu ve güçsüzlüğü göstermektedir. Kısacası, yönetim hayatı teşkilatı, her zaman ve her yerde özel hayatın şartlarına ve icaplarına bağlı bulunmaktadır. Bunun için idari ve siyasi ıslahat çözülemeyip, başlı başına sorun olmaya devam etmektedir.

d. Politika ve Asker Çevresi:

Sabahattin Bey askeri ve elit grupların– günümüzde veya o dönemde- hükümeti daima kendi istedikleri istikamette gitmesi için uyguladıkları politikalar hakkında şunları söyler:

¹⁸⁵ Prens Sabahattin, a.g.e., s.55

¹⁸⁶ Prens Sabahattin, a.g.e., s.55

¹⁸⁷ Prens Sabahattin, a.g.e., s.55

Subaylar, yargıçlar, sivil ve öğretim alanındaki memurların ülkemizdeki mevkileri birbirlerinin aynı; bunlar politikayla uğraşmasın demek, ülkenin yönetimi onların eline düşmesin demektir. Oysa yönetim hayatının özel hayata üstünlüğü üzerine kurulacak olan cemaatçi bir ülkede, bu yönetim zorunlu olarak memur sınıfının eline düşüyor. Yönetim hayatının bu uğursuz baskısından doğan ezilmeler, kötü kullanımlar ve şartlar ise yine çok zorunlu olarak tepki yaratmada ve sosyal hayatta hiç bir değişmeye karşılık olmamak üzere sürekli siyasi boğuşmalara yol açmaktadır. Bu boğuşmalara tabii olarak ordu da karışır; çünkü memur sınıfı içinde özellikle savaş için hazırlanmış kısım odur. Bu yüzden ordunun iç politikayı düzenleyecek “Nazım-ı siyaset “ bir mevki olması, mesela; bir zamanlar denildiği gibi “Meşrutiyet”in gözcüsü olması, yani hükümetin orduya dayanması toplumumuzun güçsüz bir sosyal örneğe bağlılığına bir kanıttır.¹⁸⁸

Bir toplumun dış politikasını sadece askeri gücüne dayandırması, o toplumun gelişme ve farklı grupları etkileme yönünden güçsüz bir sosyal grup olduğunu gösterir. Bu durum da iç huzuru bozup çöküşü de hızlandırmaktadır. Bu çöküş tehlikesinden ülkenin kurtarılması için birey tabanında özel hayatın desteklenmesinden, yönetim hayatında bütün toplulukları aynı amaca ulaştıracak hareket yolunu izlemekten başka çıkar yol yoktur.¹⁸⁹

III. Yeni Doğrultu

a. Yerel Hükümetler:

Yönetim denildiğinde Prens Sabahattin, ülkede, merkezin vereceği buyrukları ülkenin her yönüne yayma ilkesine göre değil, belirli işe karşı sorumlu ve yetkili bir yönetim kurulu meydana getirmek ilkesine göre düzenlenen bir hükümet tarafından yürütülen halkı idare eden kurum anlamaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁸Prens Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabılır, Çev: Muzaffer Sencer, Ekin Basımevi, İstanbul, 1965, s.57

¹⁸⁹Prens Sabahattin, a.g.e., s.58

¹⁹⁰Prens Sabahattin, a.g.e., s.58-59

b. İnzibat:

Sabahattin Bey'e göre ; “İnzibat kuvvetlerinin halkın hukukunu korumayı gerektirdiği gibi yapabilecek şekilde düzenlemeleri yerel hükümetlerin görevi olmalıdır.”¹⁹¹

c. Adliye:

Adliye konusunda Türkiye Nasıl Kurtarılabilir adlı kitabında Prens Sabahattin şunları söyler “En yüksek sorumluluk duygusunu gerektiren mevki yargıçlıktır. Sorumluluk duygusu ise ferdi bağımsızlığın sonucudur. Fakat yargıçların sorumluluk duygusu taşıyarak hareket etmeleri de bir sosyal yapı sonucudur. Hukukun dokunulmazlığını en güvenilir şekilde yüklenen adliye teşkilatı, özel hayatta kazanmış oldukları seçkin mevki ile sağlam bir vicdan bağımsızlığı kazanarak çevrelerine huzur ve güven sağlayacak kişilerin elinde olmalıdır. Bugün bile, ülkemizin yörelerinde çevresindeki kişilerin saygı ve güvenini çecek bir sosyal mevkide bulunan ve onların hakemliği görevini tabii olarak üzerine alacak bir takım kişiler vardır. Bu kişiler, belli ve küçük sorunların çözümü için hükümetçe “ Sulh yargıcı” olarak atanabilirler. Böylelikle, âdetin yerine kolaylıkla ve hızla dağıtılması için özel hayatta sivrilmiş kişilerden yararlanma yoluna gidilmiş olur.”¹⁹²

d. Mülkiyet:

Mülkiyet meselesinin sosyal alanda ortadan kaldırmanı tek yolu, ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçmektir. Bu geçişin nasıl olacağını açıklarken Prens Sabahattin hükümet tarafından nasıl sağlanması gerektiğini açıklamak için şu maddeleri belirtir:

- Tapu dairelerinin toprak ve mülk sahiplerine en fazla kolaylık sağlayacak şekilde çoğalıp dağıtılması,
- Tasarruf hukuku ve vergide temel olacak kayıt ve belgelerin sağlanması için genel sayımın yapılması,
- Bu işlemleri yapacak kurulların teşkil edilip, yönetimin bunlara bırakılması gerekir.¹⁹³

¹⁹¹Prens Sabahattin, a.g.e., s.59

¹⁹²Prens Sabahattin, a.g.e., s.60

¹⁹³Prens Sabahattin, a.g.e., s.61

e. Ülke Servetinin İşletilmesi ve Bayındırlık:

Prens Sabahattin'e göre yönetimdeki gücün özel girişimciliği teşvik etmesi gerekir. Ülke servetinin işletilmesi için, bayındırlık işleri konusunda özel girişkenlik hükümet tarafından kolaylaştırılmalıdır. Fakat o günlerde girişimcilere destek olunacak yerde girişimciler sürekli birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Ülke servetini işletmeye yarayacak çalışmalar özel girişimciliği değil, merkezdeki politika akımlarını besleyecek bir şekil almaktadır. Doğrudan doğruya hükümetin girişimine kalan bayındırlık işleri ve ülke servetlerinin işletilmesi yerel hükümetlere verilmelidir.¹⁹⁴

f. Öğretim ve Okullar:

Prens Sabahattin eğitim konusuna çok önem verir. Çünkü Prens Sabahattin'in anlattığı bireyci toplum girişimci gençler tarafından kurulacaktır. Sosyal kontekstte ilerleme monoton bir öğretimle sağlanamaz. Öğrenim, kişinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, kişiliğinin gelişmesini sağlayacak bir eğitimin yanında olursa kişiye, topluma, ülkeye faydalı bir öğrenim olur. Diğer türlü olursa sadece çocuklara zorla dayatılan bilgilerden başka bir şey olmaz. Bilgi yükü altında kalan gençler ne kendilerine faydalı olur ne de yönetimde bir yarar gösterir. Okulların yönetiminde de amaç kendilerini yaşatacak yolları ve dayanakları, hükümet dışında bulabilmektir. Okullar, yönetim teşkilatının bir bölümü olmak yerine, ailelerin çalışma hayatının yardımcıları olmalıdır.¹⁹⁵ Bunların temini için genel okulların kurulması ve yönetimlerin yerel hükümetlere bırakılması ve böylece devlet memurlarıyla, özel teşebbüse yönelmiş insanlar arasında bir uyum meydana getirmek gerekir.¹⁹⁶

g. Maliye:

Ülkenin yerinden yönetime geçmesini savunan Prens Sabahattin yerinden yönetimle bölgeye hakim olan meclislere verilecek yetkilere karşılık olarak, her ilin bölgesel bir bütçesinin bulunması gerektiğini¹⁹⁷ savunur. Ortak kullanılması gereken ve şehirlerarası

¹⁹⁴Prens Sabahattin, a.g.e., s.61

¹⁹⁵Prens Sabahattin, a.g.e., s.62

¹⁹⁶Prens Sabahattin, a.g.e., s.62

¹⁹⁷Prens Sabahattin, a.g.e., s.62

seyahat edebilen taşıtların artırılması ile ekonomik değiş-tokuş kolaylaştırılmalıdır. Böylece vergilerin sağlam ve adaletli bir şekilde gelişmesi sağlanacaktır.¹⁹⁸

h. Düzenleme Kuralları:

Prens Sabahattin'e göre umumi işlerin bölgesel ve sosyal şartlara göre ayrılması gereklidir. Her yerin yönetimi tek kalıba uydurulursa yerinden yönetimin duyduğu ihtiyaçlara ters düşen bir şekilde hareket edilir. Bunun için iller özellik ve şartlarını göre düzenleme bölgelerine ayrılmalıdır. Her bölge için bir düzenleme kurulu meydana getirmelidir.¹⁹⁹ Böylece her il kendi insanların ihtiyaçlarına göre yönetilmiş olacaktır.

IV. Özel Hayatın Düzenlenmesi - Ana Doğrultu:

Prens Sabahattin'in yukarıda bahsettiği sosyal problemler, insanların dahil oldukları cemaatçi yapının etkileri sonucunda meydana gelmektedir. Bu sorunlardan kurtulmak için de şu ana doğrultuyu ortaya çizer: Cemaatçi yapıdan bireyci yapıya geçmek. Bu çözüm için önce toplumun genç kızlarını ve erkeklerini bireyci yapıya göre eğitilmesi gerektiğini söyler. Bu eğitimin başarılı olması için de şu hususlar gereklidir:

- Science Sociale'in bireyci eğitim üzerindeki çalışmalarından ve İngilizlerin Puplic School'undan * esinlenerek kurulacak okullara işinin ehli eğitimcilerin getirilmesi,
- Gençlerde bireyci kişiliği yaratmak için Anglo-Sakson eğitim çevresinden, özel hayatlarının aile ve çiftlik gibi kurumlarından yararlanılması,
- Bu yollarla yetişen gençlere verimli çalışma şartlarını sağlayacak kolaylıkların gösterilmesi.²⁰⁰

Bireyci toplumun oluşturulması için planlanan eğitimle donatılmış olan kızlar ve erkeklerden oluşacak aileler ve yalnız onlarca yeni kuruluşlar kurarak ve kendi ayakları üzerinde durmayı başararak bir imar projesi oluşturacaktır. Bu işlenmeyen toprakların yeni ve gerçek bir fethi olarak nitelendirilebilir. Kentlileri sosyal bozulmadan, politikacılığın zararlı ve ahlak düşkünü çekişme ve çatışmaları içinde yok olmaktan

¹⁹⁸Prens Sabahattin, a.g.e., s.62

¹⁹⁹Prens Sabahattin, a.g.e., s.62-63

* Bu okul için detaylı bilgi için bakınız:Roskin Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset Coğrafya Kültür*, Adres Yayınları, Ankara, 2013,s.56

²⁰⁰Prens Sabahattin, a.g.e., s.63

kurtarmak gerekir. Verimli ve gelişmiş bir eylem ve çalışma ortamına geçirilmeli, insanlar mutlu bir hayata ulaştırılmalı; bunun yanında köylülerle kentlilerin arasındaki kurulması tabii ve zorunlu olan sürekli ilişkilerle içinde yaşanılan çağa uygun olan cemaatçi köylü ailelerimizin bireyci örneklere doğru ilerlemesini doğuracak ve onları bireyci toplum yapısına uygun bir şekilde düzenleyerek toplumumuzun sosyal ve vicdani kalkınmasının biricik yolu olacaktır.”²⁰¹

Görüldüğü gibi daha önce yayınladığı izahların ve mektupların içeriklerine çok benzer şeyleri bu kitabında da naksetmiş olan Prens Sabahattin, aklındaki fikirleri tek bir kitap altında toplamıştır. Cavit Orhan Tütengil’e göre bu kitap Prens Sabahattin’in olgunluk döneminde kaleme aldığı yazılardan oluşmaktadır.²⁰²

²⁰¹Prens Sabahattin, a.g.e., s.64

²⁰²Tütengil Cavit Orhan, Prens Sabahattin, Sosyoloji Dergisi, Sayı :4-5, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949, s.208

o. Prens Sabahattin'in Eserlerinde Tematik Konular

Prens Sabahattin toplumu yeniden oluşturmak istediği için sosyal yapıdan eğitime, adalet kurumlarından mülk yönetimine kadar neredeyse tüm konulara değinmiştir. Ancak en çok üzerinde durduğu konular ise yönetim, eğitim ve sosyal yapıdır. Bunların –O'na göre – düzeltilmesiyle temelleri atılan yeni toplum sağlam ve güçlü olacaktır. Çünkü içinde bulunduğu toplum bu konularda zayıf ve etkisizdir. Bu zayıflıktan dolayı da bir takım gruplar toplumun tepesinde bir karabasan gibi çökmüştür. Prens Sabahattin toplumu bu rüyadan kurtarmak için ilk olarak bireyin kendisini değiştirme zorunluluğunda ısrarcıdır. Bunun yolunun ise eğitimden geçtiğini iddia eder. Bireyi ön plana alan bir eğitimden sonra toplum kendi ayakları üzerinde durmak için çaba sarf edebilen bir tebaa olacaktır. Bu sayede toplumun üstündeki askeri ya da elitist grupların baskısı yavaş yavaş ortadan kalkacaktır.

Ardından Prens mülkiyet anlayışının da değişeceğine dair birtakım düşünceler ortaya atar. Bu düşünceleri ise tebaa içinde hâkim olan anlayışın mülkiyetin padişaha ya da bazı kişilere ait olduğudur. Ancak bu durum insanların kendilerini güvence altına alacakları bir toprak parçasına sahip olmamaları anlamına gelir. Bu sebeple de kendilerini güvenebilecekleri başka bir dayanak noktası ararlar. Buldukları dayanak ise başka bireylerin kanatları altında olmak olmuştur. Fakat bunun dezavantajı ise tek başına bir şey yapamayan bireylerin sırtlarını dayadıkları insanın fikri ve sosyo-kültürel baskılarına maruz kalmalarıdır. Artık kanatları altına girdikleri bireyin küçük birer yansıması olmak zorunda kalmış ve kendi fikirlerini önemsemez hale gelmişlerdir.

Yönetim anlayışında ise Prens Sabahattin tüm kararların merkezden çıkmasının hem bürokrasiye çok büyük yük getirdiğini hem de insanların ihtiyaçlarının karşılanmamasına ya da geç karşılanmasına sebep olduğunu dile getirir. Tüm kararların merkezdeki memurlara aktarılması çok zaman almaktadır. Ayrıca bu memurlar o yöreyi tanımadıkları için sorunun kaynağına inememektedirler. Kaynak giderilmeyince soruna önerdikleri çözümler geçici olmaktadır. Fakat Prens Sabahattin'in önerdiği adem-i merkeziyet anlayışı yönetimde hakim olursa hem memurların üzerindeki yük ortadan kalkacak hem de yöre halkı ihtiyaçlarını kökünden çözebilme yetisine sahip olacaktır. Ayrıca adem-i merkeziyet sadece yönetimde kalmayıp mali ve adli konularda da yöre

halkından taraf olmayı gerektirdiği için halk daha huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamaya başlayacaktır. Çünkü kendi ihtiyaçları olan yasaları kendileri oluşturup kendi hayatlarında faaliyete geçirecek olan halktır. İnsanlar kendi hükümlerini kendileri verirse o hükümleri kabullenmeleri daha kolay ve çabuk olacaktır. Ayrıca adem-i merkezi bir yaşam tebaa içinde kökleşmiş olan ayrılıkları da ortadan kalkacaktır. Çünkü adem-i merkezi bir anlayış ile tebaa içinde yer alan tüm gruplara söz hakkı tanındığı için halk bölünme yerine birleşmeye gidecektir. Çünkü çıkartılan kararlarda kendi grup üyelerinin de fikirleri alınmış olacak ve alınan fikirler doğrultusunda kararlar oluşturulacaktır.

Güvenlik anlayışında Prens Sabahattin halkın kendi yaşadığı topraklar içinde huzurunu kaçıranları orada yaşayan kişiler ile bertaraf etmeye daha çok meyilli olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden mahalli güvenlik güçlerinin orada yaşayanlar içinden seçilmesi gerektiğini savunur. Çünkü orada yaşayanlar oranın halkını atanmışlardan daha iyi tanır, o yörede geçerli olan yazılı olmayan kurallarını bilir.

Fakat adem-i merkezi anlayış hiç merkeze ihtiyaç olmayacağı anlamına gelmez. Yani eyaletler daima merkeze bağlıdır. Üst düzey yöneticiler daima merkezden atanmalıdır. Ya da tüm tebaayı ilgilendiren konularda merkezin vereceği kararlar dikkate alınmalıdır. Örneğin eyalet yönetiminde valiler, kolluk kuvvetlerin yöneticileri merkezden atanmalıdır ki devletin oradaki hâkimiyeti görünür kılınsın.

2. SOSYOLOJİK VE TARİHSEL KONTEKSTTE PRENS SABAHATTİN

Prens Sabahattin, içinde bulunduğu dönemde yaşanan toplumsal sorunları çözmek istemektedir. Sorunların çözümü sırasında kurulan yeni düzenin bilim yoluyla açıklama düşüncesiyle Batı dünyasındaki diğer toplumların sahip olduğu gibi bir tarih skalasını Osmanlı İmparatorluğu'nda da oluşturmak istemiştir. Bu tarih skalasının oluşturulması için de sosyolojinin nimetlerinden yararlanmak istemiştir.

Le Play'in geliştirdiği sosyoloji toplumların tıpkı doğa olayları gibi kesin yasaları olduğu teziyle ortaya çıkmıştır. Bu sosyoloji akımına katılmasından dolayı Prens Sabahattin'i bir yandan Türkiye'nin kurtuluş yollarını arayan Koçi Bey soyundan bir ıslahatçı-mütefekkir, öte yandan “*La Reforme Sociale en France*” kitabının yazarı Le Play'in temsil ettiği sosyoloji okulunun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilcisi olan sosyolog, fikir ve aksiyon adamı olarak tasvir etmek mümkündür.²⁰³ Prens Sabahattin en çok Edmond Demolins ve Le Play'den etkilenmiştir. Sabahattin Bey'in sekreteri olan Joseph Denais, “*La Turquie Nouvelle et l'Ancien Regime*” adlı eserinde Sabahattin Bey'in etkisi altında kaldığı düşünürleri şöyle sıralıyor: Haeckel, Büchner, Fouillé, Le Play ve Edmond Demolins. Bu kişilerden Haeckel, biyolojik materyalizmin temsilcilerinden olup, Fouillé ise siyasî teoriler gibi temel fikirlerin kaynağının bazı psikolojik içgüdüler olduğunu kabul eden bir düşünürdür. Fouillé, Durkheim gibi ahlâkın temelini dışta, toplumun koyduğu normlarda aranamayacağını söylediği için Prens Sabahattin'in “insan” anlayışını devrin en bireyci sosyal düşünürlerinden birinden aldığını görüyoruz.²⁰⁴

Prens Sabahattin'in kanaatine göre nasıl tıbbın insan bünyesindeki hastalıkları tedaviye başlamadan önce biyoloji, fizyoloji, bakteriyoloji gibi bilimlerin yardımıyla büneyi tanımak ve hastalığın ortaya çıkış sebeplerini teşhis etmek mecburiyetindedir. Bir milletin bünyesindeki sorunları tedavi edebilmek -devlet için düşünüldüğünde bir ıslahat programı hazırlayabilmek- için de öncelikle o milletin toplumsal bütünlüğünün bilimsel bir şekilde tanımak, hastalığın sebeplerini teşhis edebilmek gerekmektedir. Sonra da sorunları teker teker tedavi edecek ıslahat programı uygulamak mecburidir.

²⁰³Tütengil Cavit Orhan, Prens Sabahattin, İstanbul Matbaası, İstanbul,1954,S.15

²⁰⁴Mardin, a.g.e., s.294-295

Prens Sabahattin, işte bu maksatla, o tarihlerde Avrupa'daki muhtelif sosyoloji hareketlerini büyük bir itina ile incelemiştir. Fakat hiçbirinde ruhunu tatmin edecek bilimselliği, maalesef, bulamamıştır.²⁰⁵ Sadece Le Play Ekolü onu tatmin edecek fikriyata sahiptir.

Batı toplumları ile Osmanlı İmparatorluğu tebaası arasında bir karşılaştırma yapmaktan öte gidemeyen Jön Türkler arasında, düşüncelerini esaslı bir ilke ve metotla açıklayabilen kişiler son derece azdır. Denilebilir ki, bunların içinde, en önde gelen isim Prens Sabahattin'dir. Sabahattin Bey'in bu yönünü, onu yaşadığı dönemin aydınlarından ayırt eden en büyük özellik olarak belirtmek gerekir.²⁰⁶ Fikri minvalde bu kadar kısıtlı bir ortamda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum incelendiğinde, Avrupalı büyük devletlerin takındığı tavır da göz önünde bulundurulacak olursa, fikriyatın yanında aksiyonun neden gerekli olduğu, içtimai felsefelerin neden kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıktığı daha iyi anlaşılır. İçinde bulunulan bu durum bilgi yönünden siyasi felsefeye yükselen yavaş ve temkinli düşünme sistemi yerine, sosyal konulara belirli bir açıdan bakabilecek düşünürlere ve düşüncelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtiyaç kamusal hayatın içinde de facto olarak daima insanoğlunun karşısına çıkar.²⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal bunalımların yaşandığı bir dönem hüküm sürmektedir. Yönetim örgütündeki istibdat ve baskı modeli dönemin yurt dışındaki aydınların sorunların çözümü için yeni bir bilime ihtiyaç duymalarında da ekseriyetle etkili olmuştur. Bu sebeple de aydınlar için başarılı olan Avrupa toplumlarının geçmişteki sorunlarını nasıl aştıklarına bakarak, benzer bir yönetim ile Osmanlı tebaasını da kurtarmanın yolu aranmıştır. Bu yolla da <<Osmanlı tebaası bir Avrupalı gibi yaşamaya başlayabilir>> fikri ortaya çıkmıştır. Çözüm olarak birçok aydın Avrupa'da görülmekte olan bu başarıların nedenlerini Osmanlı toplumunda da aynen taklit edilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Bunun en iyi ifadesi Said'in şu tezi olabilir. -Osmanlı İmparatorluğu için olmasa da - "Batı baş oyuncudur, Şark ise edilgen tepki vericidir."²⁰⁸ Çünkü Doğu topraklarında yalnızca Batı'yı taklit ederek yaşamak artık bir gelenek halini almıştır. Bu sebeple de Batı'da iki ayrı ekol olarak, Comte-Durkheim ve

²⁰⁵ Ege, a.g.e., s.35

²⁰⁶ Akkaya, a.g.e., s.56

²⁰⁷ Tütengil, a.g.e., s,5

²⁰⁸ Said W. Edward, Şarkiyatçılık, çev: Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.119

Le Play, ortaya çıkan bu iki sosyoloji Doğu olarak tabir edilen Osmanlı İmparatorluğu'nda çözüm olarak görülmeye başlamıştır.

Sosyoloji tarihimiz üzerine yapılan araştırmalarda başlangıç noktası daima hep bu iki sosyoloji ekolü olarak tanımlanmıştır. Ancak sosyolojinin Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmeye başlandığı ilk dönemlerde Ziya Gökalp ile birlikte Durkheim ekolü ön plana çıkararak üniversitelerimizde ve mekteplerde okutulmaya başlanmıştır. Bu sonuç Gökalp ve arkadaşlarının iktidar kadrolarına yakınlığından kaynaklanmıştır. Bu kadroların dışında kalan Prens Sabahattin ve onun fikirlerinin temelinde yatan Le Play ekolu ikinci planda yer almıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda Prens Sabahattin'in öğretilerini takip eden kişiler yavaş yavaş sosyoloji alanında kendilerini göstermeye başlamış ve Prens Sabahattin'in fikirlerini topluma aktarmaya, anlatmaya, açıklamaya devam etmişlerdir. Bu kişilerin arasında bulunan Nezahet Nurettin Ege, Prens Sabahattin'in önemini şöyle anlatır:

Türk Milleti'nin karakterini, yüksek şahsiyetlerinde canlandıran vatanperverler mevcuttu, fakat var olan bu önemli şahsiyetlerden hiçbiri koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nu için için kemiren felaketin gerçek manada bir teşhisini koymak lüzumunu hissetmemiş; hatta böyle bir ilmi teşhis koyabilmek imkânının mevcudiyetini bile tasavvur edememişti. Herhangi toplumsal bir bünyeyi bilimsellik çerçevesi içerisinde inceleyip, o bünyenin hastalığını teşhis ettikten sonra ona göre bir tedavi sistemi yani ıslahat programı hazırlamak imkânı olduğunu ilk defa müdafaa eden, uzun bir maziye sahip bir ilme La Science Sociale'e istinaden bu teşhisi koyan ve tedavi çarelerini de büyük bir ilmi kudretle tespit eden büyük vatanperver, aynı zamanda büyük bir sosyolog Prens Sabahattin Bey' dir.²⁰⁹

Prens Sabahattin Science Sociale'in fikirleri ile toplumda ilk olarak değiştirilmesi ve yükseltilmesi gereken sınıfların ziraat ve ticaret ile uğraşan sınıflar olduğunu söyler. Çünkü bir insan topluluğu ne kadar müşkül durumda olsa da doktorsuz, avukatsız, polissiz, memursuz yaşayabilir. Fakat temel besin ihtiyaçlarını karşıladığı çiftçiler olmadan, hayatını idame ettirmesi için gerekli eşyaları imal eden zanaatkârlar olmadan ve bütün bu temel ihtiyaçları memleketin bir ucundan alıp diğer ucuna kadar götüren

²⁰⁹ Ege, a.g.e., s.33

tüccarlar olmadan tek bayrak altında aynı toplum adı altında hayatta kalmaz.²¹⁰ Bunun yanında bir ülkede yürürlükte olan kanunlar daima değişim içindeyken; ülkedeki insanların sosyal statüsü genellikle sabit kalır. Ülkenin statüsünü değiştirmek isteniyorsa kanunlardan önce, o kanunları uygulayacak olan fertlerin statülerini değiştirmek gerekmektedir.²¹¹

Prens Sabahattin de yukarıda aktarılan fikirlerini diğer Jön Türkler gibi, imparatorluğu kurtarma reçetesi olarak sunmuştur. Ama diğer Jön Türklerden ayrılmasını sağlayan temel fark bu düşünceleri büyük ölçüde dış kaynaklardan alsa bile; belli bir sistematik ve dayanaklarını, düşüncelerine hâkim olan kavramları birbirleri ile bağdaştırarak ortaya koymasındır. Bu dayanaklardan ilki, Osmanlı toplumunu şahsi girişimciliği merkeze alarak açıkladığı, “teşebbüs-i şahsi” (hür teşebbüs) diğeri ise Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapılanma modelini eleştirisini amaçlayan adem-i merkezîyet kavramıdır.²¹² Prens Sabahattin'in fikirlerini meydana getiren bu unsurlar birbirinden ayrılamazlar. Ancak daha kolay anlaşılması için bu unsurları bölersek, temelden başlamak üzere şöyle bir fikri yapıyla karşılaşırız:

- a. Bir insanın nasıl olması gerektiği ideali (insan ideali)
- b. Bu insan modelini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi (ideal insanı yetiştirecek eğitim modeli)
- c. Bu insan modeline uygun bir toplum düşüncesi (ideal insana uygun toplum tasavvuru)
- d. Fiili toplum yapısını analiz etmeye yarayacak bir toplum tahlil yöntemi²¹³

Prens Sabahattin'in ön gördüğü toplumu oluşturmak ilk olarak bireyleri eğitecek olan kurumlar elden geçirilmelidir. Eğitim kurumlarından sonra ise siyaset kurumu ele alınmalıdır. Bu oluşturulacak olan siyasette ise bir hayli geçirimli tabaka oluşmalıdır. Öyle ki siyasi alandaki fikirler zamanla değişimlere uğrayabileceği için tam anlamıyla toplumda siyasetin ne olduğu bilinmemektedir. Siyasi felsefe de aynı durumdan muzdariptir. Toplumda siyasi kavramlar kargaşası hâkimdir. Siyaset felsefesindeki

²¹⁰ Ege, a.g.e., s.38

²¹¹ Ege, a.g.e., s.61

²¹² Akkaya, a.g.e., s.110

²¹³ Mardin, a.g.e., s.294

kavram kargaşasına ancak bir nebze de olsa Jön Türk hareketi ve II. Meşrutiyet'ten sonra bir taraftan Ziya Gökalp'ın "*İçtimaiyat*" akımı ve Prens Sabahattin'in "*Meslek-i İçtimai*" akımları ile ara verilmiştir. Bu akımlar dolayısıyla fikri çatışmalar önceye nazaran biraz daha modern ve Avrupalı şekil kazanmış ve memleket meselelerine çözüm ve öneriler verebilecek hale gelmiştir.²¹⁴

Tarık Zafer Tunaya, Prens Sabahattin'in ölümünün ikinci seneyi devriyesi için kaleme aldığı yazıda, II. Meşrutiyet döneminin siyasi olayları, samimiyeti ve fedakarlığı ile halka pek çok şey verip, öğretebilecek değerinde bir tarih laboratuvarı olduğunu söylerken; kamu hukuku alanında düşünce hayatımızın gelişmesinde büyük pay sahibi olan bu devrin insanların çoğunun, bir "ihmal perdesi" altında kaldığını söylemektedir.²¹⁵

²¹⁴ Ülken Hilmi Ziya, *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.775

²¹⁵ Tunaya Tarık Zafer, "Prens Sabahattin", *Vatan Gazetesi*, 05.07.1950, s.2 Aktaran: Rukiye Akkaya, a.g.e., s.5

2.1.Prens Sabahattin'in Fikirlerinin Anlaşılmama Sebepleri

Bu tezin kaynakçasında yer alan birçok araştırmacıya* göre Prens Sabahattin ihmale uğramış, politika ile münasebeti olmayan bir bilim insanı, iyi yetişmiş bir vatanperver ve Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan Batılılaşma hareketinin içinde önemli bir kimse olarak tanımlanmıştır. Özellikle Cahit Tanyol, Prens Sabahattin'in fikirlerinin Cumhuriyet nesline tanıtılmamasının önemli bir kayıp olduğunu vurgulamaktadır. Bunun nedenlerinden biri, sıradan düşüncelere sahip kişilerin Prens Sabahattin'in meselelere bakış açısını kavrayamaması, fikirlerinin gerçekleşmesini bekleyen sebat melekesine sahip olmamasıdır. Diğer nedeni ise Prens Sabahattin'in sürgünde yaşamayı hem kendi rızasıyla kabul etmesi hem de ülkenin iktidar güçleri tarafından bir mahkûm olarak gönderilmesidir. Üçüncü nedeni ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşmanlığı ve Durkheim Ekolü'nün Ziya Gökalp aracılığıyla cemiyetin fikir organı haline getirilip bunu resmi kanallar vasıtasıyla yaymalarıdır.²¹⁶ Cavit Orhan Tütengil ise bu durumu dönemin mevcut hâkim idari zihniyetine, milliyetçi akımların gelişmesine ve İttihat Terakki Cemiyeti üyelerinin Prens Sabahattin'e karşı olumsuz tavırlarının yanı sıra onun Osmanlı Hanedanı'ndan olmasına bağlayıp²¹⁷ Prens Sabahattin'in tavsiye ettiği çözümün önemini şöyle vurgular:

Eğer içtimai mesleğin çizdiği yollar takip edilseydi, bugün Türkiye zahiren değil, gerçekten Garp milletlerinin takdir ve hayranlığını kazanacaktı ve en büyük iyiliği de kendisine yapmış olacaktı. Temenni edelim ki, bari bundan sonra, doğru ve ilmi bir idrake kavuşabilsin ve milletin de yüzü ağarmağa başlasın. Hakiki cumhuriyet ve demokrasi ancak o zaman gerçekleşebilir.²¹⁸

Prens Sabahattin bugün sosyolojinin temel prensiplerinden biri olan birey ve bireyci toplum görüşünü daha o zamandan benimsemiş, bilimsel yönden aile sınıflamaları ve sosyal sistemler ortaya atmış ve birçok yöntem kullanarak – demeçler vererek, izahlar yazarak, gazetede makaleler kaleme alarak- teşebbüs-i şahsi, adem-i merkezîyet ve özgürlük fikirlerini gündelik hayatta insanlara nasıl bulunması gerektiğini

* Nezahet Nurettin Ege, Cahit Tanyol, Rukiye Akkaya, Cavit Orhan Tütengil, Ahmet Bedevi Kuran, vb

²¹⁶ Tanyol Cahit, “ İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin” Sosyoloji Dergisi, S 4-5, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949, s.146

²¹⁷ Tütengil, a.g.m, s.216-217

²¹⁸ Tütengil, a.g.e., s.58

göstermiştir. Ancak Prens Sabahattin'in fikirlerinin ilk yayılmaya başladığı andan itibaren dönemin aydın çevrelerinde hiçbir karşılık görmediği için Prens Sabahattin arzuladığı hedefe ulaşamamıştır. Günümüze doğru yaklaşıldıkça bu fikirlerin etkisi gittikçe arttırmıştır. Hilmi Ziya Ülken “Avrupa’da ve Amerika’da Le Play ekolünün açtığı yolda yürüyen birçok araştırmacı ve kuruluş varken, Yakın Doğu bundan haberdar değildir. Türkiye buna bir istisnadır. 1957 yılında tekrar tecrübî sosyoloji gündeme gelmiştir”²¹⁹ diyerek bu tezi destekler. Prens Sabahattin, II. Meşrutiyet döneminde ve hatta daha sonrasında, imparatorluğu ayakta tutamama sorununa farklı çözümler önerdiği için, dönemin baskın siyasi tavrının karşısında “öteki” konumunda kalmıştır.²²⁰ Hakeza sosyal statüsü, ailesinin konumu, almış olduğu eğitimi ve sokağı tanımamış olması nedeniyle, Sabahattin Bey, dönemin siyasi merkezinde yer alan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çok eleştirilmiş ve fikirleri kabul görmemiştir.²²¹

²¹⁹ Ülken Hilmi Ziya, “Dünyada Science Sociale” Türk Sosyoloji Cemiyeti 21 Aralık 1957 İlimi Kongre Tebliğleri, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s.19-20

²²⁰ Akkaya, a.g.e., s.12

²²¹ Akkaya, a.g.e, s.13

2.2.Abdülhamit Han ve Prens Sabahattin İlişkisi

Osmanlı devlet sistemi çağının bütün imparatorlukları gibi hanedana dayalı monarşidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda politik sistem tartışmaları modernleşme sürecinin ürünüdür. Ancak bir süre sonra özellikle Fransız Devrimi'nin etkisi ile Avrupa'da sistem değişmiş ve monarşilerin yerine artık yavaş yavaş meşruti sistemler kurulmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkiledi ve modernleşen Osmanlı elitleri, Avrupa'daki yenilikleri imparatorluğa taşımanın imparatorluğu kurtaracağını düşündüler. Devlet ancak böyle kurtarılabilirdi. Meşrutiyet, az da olsa özgürce yaşamak için çırpınan ve halkların özgürlüğünü arttırmanın yollarının arandığı bir süreçtir.²²² Artık yüzünü Batı'ya çeviren Osmanlı İmparatorluğu 1839 Tanzimat Fermanı ile meşruti sisteme adım atmış, fakat II. Abdülhamit'in 1877'deki Rus Savaşı'nı bahane etmesiyle yeniden monarşiye dönmüştür. Meşruti rejimi savunan insanlar için bu kısacık süre (1839-1877) göz açıp kapayıncaya kadar geçmiştir. II. Abdülhamit ilk tahra çıkarken 1876 senesinde kendi elleriyle açtığı meclisi tekrar kendi elleriyle kapatarak aslında meclise güvenmediğini göstermiş, meşruti yönetimin sadece lafta kaldığı bir sisteme geçilmesini sağlamıştır. Prens Sabahattin ise dayısının yaptığı bu hatayı kendince telafi etmek için II. Abdülhamit'e karşı direnmiştir. Sultan Abdülhamit Han ve dönemin diğer önde gelen bürokratik sınıftan ve aydınlarıyla fikriyatta savaştığıdır. Bu fikriyattaki savaş sırasında öne sürdüğü fikirler yüzünden de pek hoş karşılanmamıştır. Fakat gerçek şudur ki Prens Sabahattin, bazılarınca toplumun tabularına dokunduğu²²³ ve o tabuları yok etmek istediği için beğenilmemiştir. Ayrıca bizzat memura karşı fikir beyan etmek ve memuriyeti zararlı bir uğraş saymak, her türlü elitin memur olduğu bir ülkede çok derin bir sosyal eleştiridir.²²⁴ Bu eleştirileri de elitler doğal olarak kabul etmemişlerdir. Eğer kabul etselerdi kendileri de topun ağzına yerleştirmiş ve rahatlarını, kurulu düzenlerini yıkmaları anlamına gelecekti.

Sultan II. Abdülhamit çökmekte olan devasa bir imparatorluğu devralmıştır. Başta eğitim kurumları olmak üzere toplumun can damarlarını oluşturan hiçbir kurum bırakın Avrupa'daki muadilleri gibi çalışmayı kendi zaruri görevlerini yerine getirememektedir. Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp paylaşmak ve hatta sömürge

²²² Tunaya, *Hürriyetin...*, s.1

²²³ Mardin, a.g.e., s.292

²²⁴ Mardin, a.g.e, s.296

haline getirmek istediklerini açık açık beyan etmeseler de gizli gündemleri budur. Bir reform ihtiyacı olduğu için Sultan II. Abdülhamit kendi yöntemiyle ve çabalarıyla birtakım icraatlara başlamıştır. Bu icraatların başında Almanya ile anlaşarak Von Der Goltz komutasındaki askeri heyeti İstanbul'a gelerek askeri okullarda köklü reformlar yapılması sağlandı. Bunun yanı sıra ilk defa kız öğrenciler için okul açılmıştır. Bir başka yapılan icraat ise ilk defa telgraf ağı oluşturulmuştur.* Ancak bu telgraf ağı elbette merkeziyetçiliğin işine yaramıştır. Bu telgraf ağı sayesinde vilayetlerdeki tüm memurlar merkezden çok rahat bir şekilde kontrol edilebilir hale gelmiştir.

II. Abdülhamit, Prens Sabahattin'in öz dayısı olmasına rağmen ikilinin bir türlü yıldızları barışmamıştır. Bunun sebebi ise Prens Sabahattin'in II. Abdülhamit idaresine muhalefettir. Prens Sabahattin çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma düşüncelerini Fransa ve diğer gittiği ülkelerdeki dergi ve gazetelerde yazmış olduğu sosyal içerikli yazılarıyla ve yine Avrupa'da düzenlediği konferanslar ile açıklamıştır. Meclisin açılmasını bir ön koşul sayarak sosyal reformlar önermiştir. Türkiye'nin 60-70 yıl sonra meyvelerini toplayabilecek bir reforma girişmesi gerektiğini söylemiştir.²²⁵ Fakat Sultan II. Abdülhamit'in farklı bir reform gündemi vardır. II. Abdülhamit anında etkilerini görebileceği icraatlar yapmak istemektedir. Fakat bu icraatları yaparken de hızlı hareket edebilmek maksadıyla “diktatoryal” rejime geçmek için meclisi kapatmıştır. Prens Sabahattin II. Abdülhamit'e meclisi tekrar açması yönünde aşırı derecede baskı uygulamaktadır. Fakat II. Abdülhamit ise bu konuda direnmektedir.²²⁶ Bu konuda Prens Sabahattin ve II. Abdülhamit fikri bir anlaşmaya vakıf olamazlar. Bu sebepten başka ikili arasında hiçbir husumet veya hadise – Prens Sabahattin'in babası ile ülkeden habersiz gitmesi dışında- yoktur.²²⁷

Sultan II. Abdülhamit tahta çıktığı zaman imparatorluğun durumu içler acısı bir haldedir. İmparatorluk çatırdayarak çökmeye yüz tutmuş, sosyal kurumlar yozlaşmış, Avrupa'ya borçlar artmış, eğitim kurumları Avrupa'nın eğitim kurumlarıyla artık onların önünde olmak şöyle dursun, onlarla yarış içinde olmayı göze alamaz ve hatta

* Daha fazla bilgi için Bkz. Erik Jan Zürcher, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 - Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları; Halil İnalçık, Tanzimat Nedir, Tarih Araştırmaları Dergisi, Engelhardt, Tanzimat, Çev: Ayda Düz, Milliyet Yayınları

²²⁵ Budak, a.g.e., s.10-11

²²⁶ Budak, a.g.e., s.11

²²⁷ Kutay, a.g.e., s.62

boy ölçüşemez hale gelmiştir. Ekonomi bitmiş, hazinedeki mevcut nakit kaynaklar verilen jurnaller, kapitülasyonlar ve kazanılamayan savaşlardan ötürü tükenmiş, ordu artık savaşmaktan ve kaybetmekten güçsüz düşmüş, çağın gerisinde kalmış ve dağınık bir ordu haline gelmiştir. Parçalanmasını öngördükleri Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında gizli antlaşmalarla paylaşan Avrupa ülkeleri parçalanmayı çabuklaştırmak niyetindeydiler. Rusya, Osmanlı sınırları içindeki Ermenileri gizlice silahlandırıp isyan ettirmekte; İngiltere Rumları kışkırtmakta ve Rumları Ege Adaları'nda ve Ege Bölgesi'nde isyan ettirmektedirler. İşte Sultan II. Abdülhamit, bu kargaşa ve kötü koşullar içinde padişahlık tahtına oturmuştur. II. Abdülhamit bu olaylar içinde bütün kurumlarda reformlar yapmaya çalışmıştır. Bu reformların amacı; imparatorluğu içinde bulunduğu bu bedbaht durumdan biraz olsun kurtarabilmektir. Eğitime önem verip Avrupa modellenmiş ilkokulları, ortaokulları, liseleri, üniversiteyi ve Güzel Sanatlar Akademisi'ni açmıştır. Milli Kütüphane'yi kurmuş ve kimi kitapları kendi parasıyla alıp bu kütüphaneye hediye etmiştir. Yurdun her kentinde yeni kütüphaneler oluşturmuştur. Her alanda yatırımlara ve sosyal eylemlere hız vermiştir. Ama Meclis-i Mebusan'ın açılmasını o zaman için sakıncalı bulmaktadır. "Meclis'i açarsam, deneyimsiz milletvekilleri ve gayrimüslim milletvekilleri Avrupa ajanlarının tahrik ve etkisiyle oyuna gelip, Meclis-i Mebusan'ın verdiği kararlarla devleti savaşa sokup felakete iterek, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp paylaşarak sömürge yaparlar"²²⁸ endişesine sahiptir.

Dönemin gençleri ve okumuş kesimi meclisin açılması ve II. Abdülhamit'in tahttan inmesiyle her şeyin düzeleceğine inanmaktaydılar. Prens Sabahattin de kısmen (meclisin açılmasını onaylamakla birlikte II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin zaruret olduğunu düşünmüyordu) bu kişilerin arasındaydı. Prens Sabahattin bu amaç için birçok eylemde bulunmuş ve birçok yazı yazmıştır. İşte bu yazılar ile II. Abdülhamit ile yazı üzerinde ilk kez ikili bir ilişkiye girmiştir. Ancak Prens Sabahattin ve II. Abdülhamit ilişkisinin evveliyatı Sabahattin Bey'in babası Mahmut Celalettin Paşa ile II. Abdülhamit Han'ın ilişkisine dayanmaktadır. Çünkü Prens Sabahattin babasının gittiği yoldan gitmiş ve II. Abdülhamit'e karşı siyasi kontekstte bir nevi savaş ilan etmiştir. Bu durumun ise başlıca sebebi Prens Sabahattin'in de Mahmut Celalettin Paşa gibi baskıcı rejimlere karşı çıkması ve hürriyet istemesidir.

²²⁸ Budak, a.g.e., s.12

Sultan II. Abdülhamit'in meclisin açılmasını daha erken bulduğu konusunda düşündüğü ve korktuğu ileride başına gelmiştir. 1876'da meclis, gereksiz olarak Rusya'ya savaş ilan edip yenilgiye ve toprak kaybına neden olmuştur. II. Abdülhamit'in yıllarca idame ettirdiği istibdat devresi tam manasıyla 1876 - 1877 Türk-Rus Harbinden sonra başlamıştır. Bu harbin feci neticeleri halk tabakalarında büyük bir ümitsizlik doğurmuştur. Devlet mühim toprak kayıplarına katlanmış, milletin emniyet ve itimat duyguları bir hayli sarsılmış, iç sıkıntılar ve çöküntüler bir kat daha artmıştır. Esasen memleket idaresinde kendi şahsi düşüncelerinden üstün prensip tanımayan ve bu itibarla ruhen müstebit bir padişah olan II. Abdülhamit, bu maddi ve manevi kargaşalıktan faydalanarak kendi mevkiini tahkim ve memleketi istediği şekilde sevk ve idare sevdasına düşmüştür.²²⁹ İlk iş olarak da Mebusan Meclisini süre belirtmeksizin kapatmıştır.

Osmanlı – Rus Savaşı'ndan sonra padişah II. Abdülhamit, meclisi kapatmış ve kendi iradesiyle otuz üç yıl payitahtı elinde tutmuştur. İttihat ve Terakki Partisi hükümeti, 31 Mart Olayı'nda, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nu kullanarak II. Abdülhamit'i payitahttan uzaklaştırdılar. Bir süre sonra, İttihat ve Terakki Partisi iktidardayken Yunanlılar Girit'i işgal ettiler, kısa bir süre sonra İtalyanlar On iki Adaları işgal ettiler, sonra da Trablusgarp'a çıkarma yaptılar. Yunan ve Bulgar halkları Osmanlı İmparatorluğu'na saldırarak Balkan Savaşı'nda tüm Rumeli kentlerini aldılar ve Çatalca'ya kadar geldiler. Böylece tarihin seyri II. Abdülhamit'in düşündüğü gibi gerçekleşmiş ve Avrupalılar, Ruslar ve Ermeniler tarafından toprakların bir kısmı işgal edilmiştir.

II. Abdülhamit tek başına bütün kararları ikamet ettiği Yıldız Sarayı'ndan hafiyeler ve jurnallerden aldığı bilgiler yoluyla vermiştir. O, tahta çıktıktan bir süre sonra Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesini bahane olarak göstererek 1877'de üçte biri gayrimüslim üyelerden oluşmuş olan Meclis-i Mebusanı kapatan II. Abdülhamit insanların hürriyetlerine²³⁰ ve ilan ettiği meşrutiyete engel olmuştur. Yani II. Abdülhamit'in uyguladığı bu siyaseti, müslüman ve gayrimüslim tebaa arasındaki nifak ve farklılaşmayı daha da arttırmıştır.²³¹ Fakat meşrutiyet, hürriyet sevdalısı olan

²²⁹ Kutay, a.g.e., s.64

²³⁰ Ortaylı İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.16

²³¹ Akçura Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Matbaası, Ankara, 1976, s. 30

insanların içinde yaşamak için çırpındıkları ve meşrutiyeti kaybettiklerinde tekrar meşrutiyeti getirmek için savaş verdikleri bir süredir. Meşrutiyetin tekrar kazanılmasından önce II. Abdülhamit Han meşrutiyeti geri getirmek için çırpınan birçok kişiyi zindanlarda çürümeye mahkûm etmiş, onları sürgünlerde yaşamlarının kararmasına vesile olan bir sultandır. Tarık Zafer Tunaya, II. Abdülhamit ve Jön Türklerin ilişkisini dönemin şartlarıyla birlikte şöyle izah eder:

İlk Meşrutiyet meclisinin kapatılmasından sonra, modern devlet doktrinlerinin büyük inkılâp hareketi olarak Avrupa'nın takriben yüz senelik bir ihtilaller devresine girdiği bir zamanda, jeopolitik önemi olan geniş bir ülke üzerinde çeşitli din ve kavimlere sahip olan bir imparatorluk, geniş, teokratik ve şahsi bir devlet rejimi olarak İkinci Abdülhamit'in şahsına tecessüm etmekteydi. Jön Türkler, istibdat olarak adlandırdıkları bu rejime son vermek için harekete geçmişlerdir. Şu halde, evvelâ İkinci Meşrutiyet, sonra da meşrutiyetten sonra gidişini hızlandırmış olan hürriyetçi oluşların incelenmesi ve açıklanması bakımından Jön Türk Hareketi üzerine durmak ve bu hareket mensuplarının gerçekleşmesini arzuladıkları ve yeni devrin manevi temelleri olarak teklif ettikleri fikirleri toplamaya çalışmak lazımdır.²³²

Fakat II. Abdülhamit Avrupa'da yayın yapan Türklerin memlekete dönmelerini, dönmeyenlerin medenî haklarından mahrum bırakılacaklarını ve mülklerine el konulacağını duyurarak²³³ ülkenin kurtuluşu için çalıştıklarını söyleyen bu insanlara daima engel olmuştur. Ancak engel olması bir şeye fayda etmemiştir. En başta Prens Sabahattin II. Abdülhamit'e muhalif olarak kalmıştır. Çünkü imparatorluğu kurtarmak konusunda farklı düşünceleri vardır. İmparatorluğu kurtarmak gerekmektedir, çünkü imparatorluk zor durumdadır. Bu durumdan kurtulmak için her fikri dikkate alması gereken II. Abdülhamit tam ters istikamette faaliyet yapıp, tüm kurtarma planlarını elinin tersiyle itmiştir. Böylece kendisine muhalif bir aydın topluluğu yaratmıştır.

²³² Tunaya, a.g.e., s.84-85

²³³ Tütengil, a.g.e., s.18

2.3.Jön Türkler Ve Prens Sabahattin

II. Abdülhamit <<istibdadına>> ve II. Abdülhamit'in şahsına savaş açan kimseler olarak bilinen ve Jön Türk olarak adlandırılan şahıslardan bahsedildiğinde insanların aklına genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri gelmektedir. Jön Türklük II. Meşrutiyet dönemi ve öncesinde fikren sorgulandığında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin çokluğundan dolayı Jön Türklük ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği aynı anlama gelmekteymiş gibi algılanmaktadır. Jön Türk deyimini Fransızcadan gelen bir deyim olup, Avrupa kamuoyunda imparatorlukta süregelen istibdada karşı hürriyet ve meşrutiyet için savaşmış olan Osmanlıları göstermektedir.²³⁴ Fakat bu oluşumun içinde sadece Türkler yoktur. Türklerin yanı sıra Araplar, Arnavutlar, Çerkezler gibi milletlerin yanında müslüman olmayan kimseler de vardır. Jön Türklük belirli bir cemiyete bağlı olmak ya da sadece parti üyeliği ile olacak bir iş değildir, Jön Türklük bir yenilik getirmek için uğraşmak anlamına gelmektedir. Yani Jön Türklük farklı bir ifadeyle "ittihatçılık" demektir. İttihatçılık ise bir misyondur. İşte bu sebepten dolayı o dönemde ülkeyi kurtarmak isteyen her kişi bir ittihatçı, bir Jön Türk'tür. Merkezinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bulunduğu Jön Türk hareketinin amacı; baskı rejiminin bir an önce son bulması ve Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasıdır.²³⁵

Jön Türkçülük – ya da önceki adıyla Yeni Osmanlıcılık –I. Abdülhamit taraftarlığıdır. Yeni Osmanlılar ilk olarak Namık Kemal ve Mithat Paşa ile başlar. Bu iki isim de imparatorluğu düştüğü vahim durumdan kurtarmak için düşünce alanında çok çalışmıştır. Öyle ki Mithat Paşa'nın üzerinde çalıştığı iki konu vardır. Bu konular biri siyasal diğeri diplomatik iki yanı olan amacı ise federal bir rejim kurulmasıdır. Bu federal rejim, Alman Birliği modeline göre tasarlanmış, devleti merkeziyetçi olmayan, birbiriyle ilişkilendirilmiş mahalli özerkliklere sahip olan bir vilayetler veya bölgeler topluluğu olarak örgütlenme fikrine dayanır.²³⁶ Bu fikir Mithat Paşa'dan sonra ortaya çıkacak olan Prens Sabahattin'in "adem-i merkeziyet" fikrine çok benzemektedir. Belki de Prens Sabahattin "adem-i merkeziyet" fikrini Le Play Ekolünden ilham alarak, Mithat Paşa'nın federal devlet fikrinin üzerine oluşturmuştur. Fakat bu konuda kesin bilgi bulunmamaktadır.

²³⁴ Karal, Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, a.g.e., s.511

²³⁵ Akkaya, a.g.e., s.8

²³⁶ Berkes, a.g.e., s.312

Namık Kemal'in görüşü ise Mithat Paşa'nın fikirlerinden farklıdır. Namık Kemal güçlü bir merkezi yapı yanlısıdır. Federal bir sistemin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp ortadan kaldıracak fikrine sahiptir. Böyle bir şey Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sahip oldukları "böl - parçala - yok et" söyleminin uygulanmasından başka bir şey değildir. Ona göre, Osmanlı egemenliği altında Müslüman (Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Ermeni, vb.) halklarla Hristiyan halklar Osmanlı "vatanseverliği" ve tebaalığı altında birleşmelidir. Namık Kemal'in fikri Mithat Paşa'nın fikrinde yer alan birleşmeden küçük bir farkla ayrılır. Bu ayrım –Namık Kemal'e göre- biri devleti, öteki halkı temsil edecek Ayan meclisi ile-Mithat Paşa'ya göre- mebusan meclisinden oluşan tek bir parlamento kurulmalıdır²³⁷ şeklinde bir ayrımdır. Bu iki düşünce akımı ileride Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza ikileminde tekrar karşımıza çıkacaktır. Çünkü dönemin sosyoloji anlayışlarının entelektüel olarak öncüleri olan Durkheim'in ve Le Play'in ortaya çıkardıkları akımların sonucunda bu iki düşünce sistemi orta atılmış ve savunulmuştur. Prens Sabahattin Mithat Paşa'nın fikirlerini benimserken; Ahmet Rıza Bey Namık Kemal'in fikirlerini benimsemiştir. Namık Kemal ve Mithat Paşa'nın gibi halefi düşünürleri içeren Jön Türk akımının üyelerinin Kanun-i Esasi'nin hayata geçirilmesi fikrini savundukları açıktır.

Jön Türk akımına resmi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarından dâhil olmayan* Sabahattin Bey'e göre sadece Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi imparatorluğu vahim durumdan kurtarmaya yetmeyecektir. Çünkü kanunlar insanların istikbale nasıl ulaşacaklarını söylemez. Prens Sabahattin'in istediği ise sadece Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi değil, bunun yanında imparatorluğun federal bir yapıyla yönetilmesidir.²³⁸

Prens Sabahattin'in fikirleri Jön Türkler ile hemhal olmasıyla yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu durumun başlangıcını – yani Jön Türk akımına atılan ilk adımı- önceki bölümde bahsettiğimiz "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" adlı bildiri olduğunu varsayabiliriz. Prens Sabahattin'in ve Lütfullah Bey'in Jön Türk akımına dahil olmalarının nedeni ise babaları olan Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın kendilerinden siyasi hayata atılmalarını ve memleketi içinde bulunduğu durumdan kurtarmalarını istemesidir. Bu kendisinin de arzusudur. Kendisi faaliyetlere başlamış

²³⁷ Berkes, a.g.e., s.312

* Bu konuda çelişkiler bulunmaktadır. Prens Sabahattin ve babası Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olup olmadıkları tam bilinmemektedir.

²³⁸ Hanioglu, *Bir...*, s.278

fakat sonunu göremeyeceği kanısındadır ki 1903 yılında ölümü dolayısıyla meşrutiyeti görememiştir. Paşa'nın arzusunun yerine getirmek için yazılan "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" adlı bildiri Prens Sabahattin ve Lütfullah Bey'i artık siyasi birer aktör yapmıştır. Ancak Prens Sabahattin'in Avrupa'da tanınmasına vesile olan olay Jön Türk Kongresi'dir. Bu kongre vasıtasıyla Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın oğullarından isteği olan siyasi aktör olma arzusu tam manasıyla gerçekleşmiştir. Prens Sabahattin kongreyi başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi ile babasının yer aldığı safta dışlı bir muhalif olarak anılmaya başlanmıştır. Bu kongrenin en büyük sorunu meşrutiyetinin geçerli olup olmadığı sorunudur. Çünkü imparatorlukta II. Abdülhamit'i payitahttan indirmekten ziyade bir takım yapı değişikliği yapılması gerektiğini söyleyen²³⁹ Prens Sabahattin'in çağırdığı kişilerin halk tarafından değil; tamamen kendisinin seçmesidir. Sina Akşin'e göre bu kongrenin toplanmasındaki ikinci büyük sorun ise kongrenin toplanmasının maliyetli olmasıdır. Bu sorunu ise Prens Sabahattin kendi adına İngiltere'den borç alarak çözmüştür.²⁴⁰ Farklı kaynaklara göre de masraflar Mahmut Celalettin Paşa tarafından karşılanmıştır. Mahmut Celalettin Paşa Mısır'da iken Osmanlı Bankası'ndan 1000 altın geldiğini dile getirmişti. Bu gelen para ile kongreye destek olduğu söylenmektedir. Kongre devam ederken açıklanan fikirler doğrultusunda muhalifler arasında da muhalefette kalan Prens Sabahattin ile diğer Jön Türkler arasında hem dış güçlerin müdahalesi hem de adem-i merkeziyet yüzünden hiçbir zaman doldurulamayacak bir uçurum oluşmuştur.²⁴¹

Osmanlı Liberal Kongresi²⁴² ya da bilinen diğer adıyla I. Jön Türk Kongresi'nden sonra planlanan askeri harekâtın fikriyatına bakıldığında Prens Sabahattin'in artık siyaset arenasında ne kadar ilerlediği gayet açık bir şekilde fark edilmektedir. Bu ihtilal fikrinin yanında Prens Sabahattin tarafından öne sürülen dış güç müdahalesi fikri kongrede soğuk rüzgârlar estirmiştir. Çünkü dış güçlerin imparatorluğa daima zarar verdiği bilinmektedir. Rıza Bey ve şürekâsına göre zarar vereceğini bile bile dış güçlerden yardım istemek, bile bile imparatorluğu ateşe atmak anlamı taşımaktadır. Prens Sabahattin'in bu duruma izahını Ahmet Bedevi Kuran şöyle aktarır:

²³⁹ Hanioglu, a.g.e., s.195

²⁴⁰ Akşin, *Jön...*, s.43

²⁴¹ Akşin Sina, "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", S.B.F.D. C. XXVIII, 1972, S.542-543

²⁴² Zürcher, a.g.e., s.133

Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak maksadıyla toplanmış bulunuyoruz. Lakin dâhilde ihtilal çıkarmaya muvaffak olduğumuz takdirde bu hareketin hüsnü suretle neticeleneceği muhakkak değildir. Kargaşalık esnasında herhangi ecnebi bir hükümeti kendi menfaati namına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için menfaati menfaatimize uygun bir hükümetle daha evvelden anlaşmış olmalıyız. Yani dâhilde bir hareket vücuda getirdiğimiz vakit bundan istifade etmek emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf eyleyerek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız, bundan sonra ihtilal hareketine geçmeliyiz.²⁴³

Ancak bu düşünceleri onun kongre içindeki bazı delegelerin gözünde İngiliz yanlısı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu kişilerin başında da Ahmet Rıza Bey gelmektedir. Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza etrafında vücut bulan gruplaşmalar ve fikir ayrılıkları sebebiyle kongre, arzu edilen neticeye varamadan dağılmıştır. Jön Türkler arasında “müdahale” meselesinden doğan bir ayrılık baş göstermiştir. 1902 Birinci Jön Türk Kongresinin en önemli sonucu, bu ayrılığı tespit etmiş olmasıdır.²⁴⁴ Müdahaleciler, *Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti*'ni kuracaklardır, adem-i müdahaleciler *Terakki ve İttihat Cemiyeti*'nin temellerine tutunacaklardır.

Kongre sonrası delegeler iki gruba ayrılmış ve her iki grup da kendi düşünceleri doğrultusunda birtakım icraatlara başlamışlardır. Prens Sabahattin önce Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti'ni ve sonra 1906'da ise Teşebbüs-i şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurunca, gruplaşma resmiyet kazandı.²⁴⁵ Ahmet Rıza Bey yazılarına devam etmiş; Prens Sabahattin ve arkadaşları bir ihtilal denemesi yapmışlar fakat ihtilal başlayamadan son bulmuştur. Prens Sabahattin daha sonra Paris'te konferans vermeye ve “*Revue*” ve “*Matin*” gazetelerinde yazılar yazmaya başlamıştır. Fakat diğer delegeler ise bir durgunluk havasının etkisi altına girmiştir. Sadece iki ana karakter – Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza- çalışmalarına ve hürriyet için verdikleri savaşa devam etmektedir. Tam da bu esnada Ahmet Celalettin Paşa, Kurena'dan Arif Bey, Yaveran'dan Ahmet Şevket ve kardeşi Rıza Paşa ile Doktor Nihat Reşat Bey ve Kelekyan Efendi, Doktor Kerim Sebati Bey ve bir müddet sonrada Doktor Bahattin

²⁴³ Kuran, a.g.e., s.330

²⁴⁴ Tütengil, a.g.e., s.26

²⁴⁵ Zürcher, a.g.e., s.133

Şakir Bey Avrupa'ya gelmişler ve Jön Türk camiasına katılmıştır. Bu yeni gelen üyeler Paris'teki durgunluk havası dağılmasına ve Jön Türklerin tekrar icraatlara girişmelerine sebep olmuştur. Bunun en iyi örneği ise Doktor Bahattin Şakir Bey'dir. Bahattin Şakir Bey; Ahmet Rıza Bey, Prens Sabahattin ve diğer Jön Türklerle görüşükten sonra faaliyetleri canlandırmak için çareler aramıştır. Doktor Bahattin Şakir sadece tekrar birleşmek ve belirlenmiş olan tek amaca ulaşmak prensibini ortaya sürmüştür. Fakat Prens Sabahattin ile görüşükten sonra meselenin bu kadar basit olmadığını ve daha sonra devam eden görüşmeleri ile de bütün Jön Türk üyelerinin toplanması ve bir örgüt ya da cemiyet meydana getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine Paris'te Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, Sami Paşazade Sezai, Dr. Nihat Reşat, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Dr. Sabri, Ali Haydar Mithat, Hüseyin Tosun ve Milaslı Murat Bey bir araya gelip konuşurlar ve konuşmalarından sonra Prens Sabahattin'den ortaklaşa uyulması için bir program oluşturmasını talep ederler. Böylelikle Prens Sabahattin'in yıllardır üzerinde çalıştığı adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi prensipleri bir program halini alır. Bu toplantı sonunda Prens Sabahattin'in yazacağı programın ilerideki bir tarihte tartışılması kararı alınmıştır.²⁴⁶ O gün geldiğinde ise sadece Ahmet Rıza Bey toplantıya katılmamıştır. İlk görüşmede bu program çoğaltılıp tüm üyelere dağıtılmış ve toplantı üzerine tartışılması için başka bir güne ertelenmiştir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra yapılan toplantıda Bahattin Şakir ve Nazım Beyler, Ahmet Rıza Bey ve “ Terakki ve İttihat Cemiyeti” mensupları adına “adem-i merkeziyet” teriminin aleyhinde olduklarını söyleyerek <<“adem-i merkeziyet” “merkez yok” anlamına gelmektedir; “merkez” olmayınca da “memleket yok”>> demektir fikrini savunmuşlardır. Fakat Prens Sabahattin ve dostları da “adem-i merkeziyet” teriminin Fransa Anayasası'nda bulunan bir kelimenin tercümesinden başka bir şey olmadığını söyleyerek Fransız Anayasasında adı geçen kelimeyi gösterince Dr. Nazım Bey bu maddeyi okur ve arkadaşlarına da okuttuktan sonra şöyle der:

Ben on bir senedir, buradayım, ilk defa Kanun-u Esasi'yi okuyorum. Binaenaleyh bu kelime pek tuhaf. Mademki iş böyledir; Müsaade edin de meseleyi kendi aramızda bir defa daha müzakere edelim.²⁴⁷

²⁴⁶ Kuran, a.g.e., s.170

²⁴⁷ Kuran, a.g.e., s.172

Ancak daha sonra bu konu hakkında hiç toplantı yapılmaz ve dahası Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları “Meşveret” gazetesinde adem-i merkeziyeti kötüleyen yazılar yazmaya başlamışlardır. Böylelikle Prens Sabahattin yine anlaşılamayan adam olarak kalmıştır.

Bu olay ve I. Jön Türk Kongresi sonunda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının sonucu olarak kurulan “Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet “Cemiyeti ile “İttihat ve Terakki Cemiyeti” çalışmalarına ayrı ayrı devam etmiştir. İleride yapılacak olan 1908 seçimlerinde dahi bu ayrım görülecektir. Çünkü seçimde Prens Sabahattin'in fikri önderliğini yaptığı Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti federatif yönetimi savunması yönüyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ve bu cemiyete taraf olan aydınlardan farklı bir konum almıştır.²⁴⁸

Bu olayların olduğu sıralarda hiç beklenilmedik bir hadise olmuş, o zamana kadar kendi başlarına çalışan Ermeni Komitacıları da Jön Türk alemine katılmak ve onlarla işbirliği yapmak istemişlerdir. Cenevre'deki Ermeni Taşnaksütyon Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne hitaben Prens Sabahattin Bey'e gönderdiği bir mektupta önemli bazı meselelerin görüşülmesi için bir delegenin kabul edilmesini istemiştir. Aynı konuyu esas alan bir başka teklif de Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden Ahmet Rıza Bey'e yapılmıştır. Bir kaç gün sonrada Taşnaksütyon Cemiyeti'nin görevlisi Malumyan Berlin sokağındaki Prens Sabahattin'in ofisine gelerek kendisiyle görüşmüş; bir kongre sözünü almış, bir program etrafında toplanmayı talep etmiştir. Prens Sabahattin Bey ve dostları bu teklife olumlu yaklaşmışlar ve hangi noktalar etrafında görüşüleceğini tayin için bir komitenin seçilmesini ileri sürmüşlerdir. Bir kaç gün içinde Malumyan'ın çabalarıyla gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ve gerek Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'nden delegeler seçilmiş ve ilk toplantı Berlin sokağındaki Prens Sabahattin'in bürosunda yapılmıştır. Bu toplantı da Adem-i Merkeziyet grubundan Dr. Mithat Reşat, Fazlı Bey; Terakki ve İttihat grubundan Dr. Bahattin Şakir, Hüsrev Sami Bey; Ermenilerden Malumyan Efendi ve başka bir Ermeni hazır bulunmuştur.²⁴⁹ Komitede görüş ayrılıkları çıkmasına rağmen sadece ana esaslar üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu esaslara göre her cemiyet kendi kimliğinin dışına çıkmayacak ancak karşı grubun da aleyhinde yazı yazmayacaktır. Cemiyetler

²⁴⁸ Ahmad Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1995, s.189

²⁴⁹ Kuran A. Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul, 1956, s.408-409

birbirlerinin içişlerine karışmayacaktır.²⁵⁰Bu kararlar ile II. Jön Türk Kongresi 1907 senesi sonlarında toplanmıştır. Kongre üç gün sürmüştür. Bu süre zarfında Türklere Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza Bey; Ermenilerden de Malumyan Efendi birer gün başkanlık ederler ve birer de konuşma yaparlar. Ahmet Rıza Bey'in ve Malumyan Efendi'nin söyledikleri Terakki gazetesinde basılmıştır. Fakat Prens Sabahattin kendi konuşmasını gazetede yer tasarrufu yapmak için koymamıştır.²⁵¹ Kongrede hilafet ve saltanat hakkında çok hararetle tartışmalar çıkmıştır. Bunun nedeni ise kongrede yer alan Ermeni grubun temsil ettiği halkın o dönemlerde saltanata karşı başkaldırıya meyilli olmasıdır. Bu tartışmanın en göze batan kişisi Ahmet Rıza Bey'dir. Onun sözlerini aktarmak gerekirse:

Biz 93 Kanun-u Esasisi taraftarıyız. Onda hilafet ve saltanat hukuku mahfuzdur. Binaenaleyh Ermeni vatandaşlarımızın bunun aleyhinde olmadıklarını söylemeleri lazımdır. Ancak ondan sonra kendileriyle Teşrik-i Mesai etmeği makul buluruz.²⁵²

Bu tartışmalar sonrasında Ermenilerin konunun kendilerini ilgilendirmedini ve hilafet karşıtı olmadıklarını söylemesiyle ortam yatışmış ve kongre yayınlanan bir beyanname ile sonuçlanmıştır. Üç gün süren bu Kongreden sonra aşağıdaki kararlar alınarak toplantı sona ermiştir:

1. Osmanlı Devletinin mülki ve siyasi birliğinin korunması ve geliştirilmesi için çalışmalara devam edilmelidir.
2. Mevcut idari yapının değiştirilmesi gerekmektedir.
3. Usulü meşrutiyetin tesisinin sağlanması zorunludur.²⁵³

İkinci kongrede alınan kararlar aslında yeni ortaya çıkmış kararlar değildir. Çünkü Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden beri bir yenileşme, bir Avrupalılaşıma söz konusudur. Jön Türkler ve Prens Sabahattin de seleflerinden aldıkları bu yenileşme ve Avrupalılaşıma bayrağını daha ileriye götürme çabasıdadır. Avrupalılaşıma yolunda ilerlemenin ilk koşulu ise Prens Sabahattin'e göre yapı değişikliğini gerektirmektedir. Yapı değişikliği ister dış güçlerin uygulamaya çalıştığı bir asimilasyon girişimi, ister "keyfilik"ten "hukuki"liğe, "kanunsuzluk"tan "meşrutiyet"e,

²⁵⁰ Kuran, a.g.e., s.409

²⁵¹ Bayur Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi* C.II Kitap IV., Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952 s.135

²⁵² Kuran, a.g.e., s.237

²⁵³ Ege, a.g.e., s.131-132

“emniyetsizlikten”“emniyet”e geçişi²⁵⁴ ifade etsin; ister “Avrupalılaşıma siyaseti altında eski dini medeniyeti ve hukuk felsefesini devam ettirmez”²⁵⁵ şeklinde anlaşılın, Tanzimat Fermanı'nın ilanı Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yapı değişikliğinin ifadesidir.²⁵⁶Toplumsal yapı değişikliği başarılı olunca insanlar daha özgür olacaklardır. Bu tezin savunulma nedeni ise özgür olmayan insanın hakikatle temasının mümkün olmamasıdır. Bu özgürlük için yapının nasıl değişeceğine dair fikir sahibi olan Prens Sabahattin II. Meşrutiyet'in ilanına kadar çeşitli yollarla istibdada karşı mücadele ederken; bir taraftan Jön Türk grupları arasında işbirliği kurmak istemiş; öte yandan da Jön Türk davasını Batı dünyasına tanıtmaya, anlatmaya çalışmıştır.²⁵⁷ Çünkü Sabahattin Bey tek başına hem II. Abdülhamit ile hem de onu anlamayan Jön Türklerin içindeki şahsiyetlerle savaşmış, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağına dair planları olan ve bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar eski günlerine dönmesini istemeyen Avrupa devletlerine karşı kendini ve fikirlerini açıklama ve savunma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaçtan dolayıdır ki birçok ülkede konferanslar vermiş, kişiye özel ya da bir takım gruplara mektuplar yazmış ve izahlar adı altında broşürler basmıştır. Çünkü onun demek istediği kelimeleri insanlar daima kendi işlerine geldiği gibi anlamışlar ve onu İngiliz yanlılığı, vatan hainliği, ülkeyi parçalamak istediği gibi ithamlarla bulunmuşlardır.

II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemlerde Prens Sabahattin ve Jön Türkler birçok sözlü ya da yayınlarıyla tartışmalara girmiş olsalar da I. Dünya Savaşı sonrasında Sabahattin Bey'in vatanından sürgün edilmesiyle artık ülkede kendisinin pek etkisi kalmamıştır. Artık etkisi açıkça görünen kişi daha önce de söylediğimiz gibi Ziya Gökalp'tır. Peki, Ziya Gökalp kimdir?

Ziya Gökalp, Türkiye'de sosyoloji kürsüsü kurmuş, akademik yayınlar yapmış İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı siyasi kimliği olan şahsiyettir. Ziya Gökalp de Prens Sabahattin gibi kimlik, din, laiklik, devletçi ekonomi, halkçılık, milliyetçilik ve dil meselelerinde açıklamalar yapmış ve bu konular hakkında birçok demeç vermiştir. Prens Sabahattin'in aksine devletçiliği, dayanışmacılığı, halkçılığı savunmuş; sosyolojik

²⁵⁴ Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, Maarif Matbaası İstanbul, 1940, s. 139 Aktaran: Tütengil, a.g.e., s.5

²⁵⁵ Fındıkoğlu, a.g.e., s.658

²⁵⁶ Tütengil, a.g.e., s.5

²⁵⁷ Tütengil, a.g.e., s.21

olarak toplumun birey üzerinde üstünlüğünden bahsetmiştir.²⁵⁸ Ayrıca Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nda ulus-devlet modeli bağlamında Türklük ve vatanseverlik olarak tanımlanan milliyetçilik teması üzerinden yeni bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Ziya Gökalp'ın anlayışında; kültüre, dine ve millete duyulan bağlılık duygusu, devlete duyulan bağlılık duygusundan daha derin olmasına rağmen; milli kültür ve dil üzerinden devlete bağlılık yüceltilmiştir.²⁵⁹ Gökalp, her konuda toplumu ve toplumun çıkarlarını, gücünü öne çıkarmıştır. <<Hak yok, vazife var>>deyip, bireyi topluma feda etmiştir.²⁶⁰ Prens Sabahattin ise Ziya Gökalp'ın fikirlerinin tam tersi toplumdan önce bireye öncelik vermiştir. Bu iki şahsiyetin ayrım noktası toplum ve birey arasındaki üstünlük anlayışlarına dayanır. Prens Sabahattin bireye önem verirken; Ziya Gökalp ise topluma önem vermiştir.

1914'te İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji kürsüsünü kuran Ziya Gökalp burada sosyoloji dersleri vermiştir. Tıpkı Prens Sabahattin gibi o da Avrupalı bir düşünürden etkilenmiştir. Fransız Sosyolog Emile Durkheim'in etkisinde kalmış ve onun görüşlerini doğrudan veya dolaylı olarak bu kürsüden aktarmıştır.

Ziya Gökalp de Prens Sabahattin gibi yaşanan sorunlara çözüm aramakla uğraşmış ve kendine göre bir çözüm yol bulmuştur. Bulduğu çözüm yolu ise “Batı tipi bir toplum modeli” oluşturmaktır. Bu Batı tipi toplum modelinde ise Gökalp Batının icatlarını, teknolojisini ülkemize alıp; kültürünün dışarıda bırakılmasını sağlayarak oluşturulacak milli iradesi olan ve bu milliliğin yanında da teknolojik olarak Batı toplumlarına benzeyen bir toplum yatmaktadır.

Batı medeniyeti 19. yüzyılda dünya üzerinde mutlak hâkimiyetini tamamlamıştır. Bugün bütün dünya homojenleşmiş ve standardize edilmiş bir siyasi, iktisadi, kültürel taban üzerinde yaşamak zorunda bırakılmıştır. Ziya Gökalp, bu standardizasyonun ve homojenizasyonun Türk milletine zarar vermemesi için medeniyeti ve harsı birbirinden ayırmıştır. Ziya Gökalp'a göre; “Bir ulusun uygarlık düzeyi arttıkça, kültür düzeyi zayıflamaktadır... kültür subjektiftir.... Uygarlık objektiftir.”²⁶¹ Ayrılan medeniyet ve hars sayesinde Batı'nın teknolojisi rahatça Türk

²⁵⁸ Özdemir M. Çağatay, “Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin”, *Türk Sosyologları*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2013, s. 3-4.

²⁵⁹ Tokluoğlu Ceylan, “Ziya Gökalp ve Türkçülük”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, No:3, 2013, s. 114-115.

²⁶⁰ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.170

²⁶¹ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.139

milletine uygulanıp Türk milletinin gelişmesi sağlanacaktır. Ziya Gökalp'ın milliyetçilik ve halkçılık görüşleri beraber değerlendirilmelidir. Halkçılık, halka dayanmaktır ve halk da tebaadır. Ziya Gökalp için halk, saflığını koruyan kesimdir. Ziya Gökalp'a göre bilimsel araştırmalar ırkların, cinslerin, ulusların, kastların ve sınıfların arasında eşitsizliklerin yapay olduğunu göstermiştir. Bunun için tüm eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerektiğini iddia eder. Bu iddiasını da gerçekleştirecek olan da halkçılık ilkesidir. Ziya Gökalp'ın halkçılığı; ırklar, uluslar, cinsler arasında eşitliği sağlamayı kendisine ilke edinmiştir. Bu halkçılığa göre insanlar dünyaya eşit haklarla gelir. Hiçbir çocuk esir veya işçi olarak doğmaz. Bunları daha sonra yapay şekilde edinmiş olur. Daha eşitlikçi, hümanist ve demokratik bir dünya kurulmalıdır. Ziya Gökalp ırkçılık karşıtı bir milliyetçilik anlayışı geliştirerek Türkçülük ülküsünü gerçekten ideale doğru; Türkiyecilik, Oğuzculuk ve Turancılık şeklinde sıralar.²⁶²

Aydınlar ile halk arasındaki yabancılaşma da yine Ziya Gökalp'ın görüşlerine göre halkçılık anlayışı ile ortadan kaldırılmalıdır. Halk ve aydın daha iyi bir gelecek adına, aynı hedefler etrafında birleşmelidir. Ziya Gökalp, halkçılık ilkesi çerçevesinde halk ile aydınlar arasındaki yabancılaşmayı giderecek yöntemler önerir. Buna göre, ulusal seçkinler olarak nitelenen aydınlar, yüksek bir eğitim görmüş olmakla halktan ayrılmışlardır. Ancak bu aydınların halka yönelmeleri gerekmektedir. Ziya Gökalp'a göre ülkede kültür yalnız halkta vardır. O nedenle aydınlar iki amaç doğrultusunda halka doğru açılmak zorundadırlar: Halktan kültür almak ve halka uygarlık götürmek için aydın halka doğru açılmalıdır. Uygarlığın anahtarına sahip olan aydınlar, halka Doğu ve Osmanlı uygarlığını değil, Batı uygarlığını götürmelidirler. Yine uluslararası arenadaki farklılıklar giderilmeli, eşitlikçi ve özgürlükçü bir dünya kurulmalıdır.²⁶³ Ziya Gökalp bu kurmaya çalıştığı dünyayı da sosyoloji vasıtasıyla oluşturmayı hedeflemektedir. Fakat Gökalp sosyolojiyi evrensel ve milli olarak ikiye ayırmaktadır. Evrensel sosyolojide, sosyolojinin içinde var olan genel geçer yasaların var olduğunu söyler. Milli sosyoloji ise; milli kimlik, din ve kültür çerçevesinde evrensel sosyolojik kurallar çerçevesinde hareket edilmesini amaçlamasıdır.²⁶⁴

²⁶² Gökalp Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 20-23

²⁶³ Gökalp, a.g.e., s.40-45

²⁶⁴ Özdemir, a.g.m., s.25

Prens Sabahattin ise ne sosyolojide ne de toplumda Yusuf Akçura'nın ya da Gökalp'in ayrımları gibi bir ayrım hiçbir zaman yapmamaktadır. Çünkü sosyolojinin ve toplumun<<millisinin>> olmadığına inanmaktadır. Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabında anlatılan <<Osmanlıcılık>> anlayışı Prens Sabahattin'in fikirlerine benzemektedir. Yusuf Akçura'nın aktardığı bu anlayışa göre Osmanlı milletinin ortaya çıkarılması düşünülmektedir. Bu tek millet anlayışı ile devletin farklı din ve cinslere mensup tebaasından, serbestlik ve hukuki müsavat üzerine kurulmuş karma bir millet ortaya çıkacaktır. Tüm tebaa sırf vatan (Osmanlı ülkesi) ve millet (Osmanlı milleti) fikriyle birleşerek, din ve kavimlerin hayatlarından doğma ihtilaflar ve kavgalar kalmayacak ve bu esnada Rumlar, Ermeniler gibi Türkler, Araplar da birbirinden üstün ya da aşağı olmayacaktır.²⁶⁵ Sabahattin Bey de bu <<<Osmanlıcılık>> anlayışıyla hiçbir şeyin millisinin önemli olmadığını öne sürmektedir. Etnik grupları birbirinden farklı olduklarının göz önünde bulundurulması Prens Sabahattin'in Ziya Gökalp gibi bir tarafı üstün tutmasına engel olmuştur. Yani Prens Sabahattin'in fikirlerine ve söylemlerine bakıldığında bütün ırk, dil, din ve halk grupları birbirinden farklıdır; ancak <<devlet>> karşısında hepsi eşittir. Bu konularda Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin birbirinin tamamen zıttı olarak itham edilebilir. Fakat ortak fikirlerinin olduğu konu da yok değildir. Ziya Gökalp, siyasal ve sosyolojik konularda çatıştığı ve uzlaşmadığı, Prens Sabahattin'in liberal ekonomi anlayışına dayalı düşünceler doğrultusunda ürettiği memur sınıfına yönelik eleştirilerine katılmaktadır.²⁶⁶

Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in ekonomi üzerine yaptıkları liberal açıklamalara bakıldığında artık devletin memura değil, burjuvaziye dayanması konusunda fikir birliği içerisindedirler. Bu bakış açısı, Osmanlı geleneğinin tasfiyesi ve Batı ekonomik modellerinden liberalizmin kabulü anlamına gelmektedir. Ziya Gökalp'in fikirlerine göre Türkiye, ekonomik açıdan kalkındığında liberal ekonomik yapıya geçebilir ama sosyalist düzene geçemez ve yine Gökalp'a göre; Türkler özgürlük ve bağımsızlığı sevdikleri için, komünist düzenin önerdiği gibi paylaşımcı olamazlar. Fakat eşitliği sevdiklerinden bireycide kalamazlar. Türk kültürüne en uygun sistem dayanışmacılıktır. Özel mülkiyet toplumsal dayanışmaya yararlı olduğu ölçüde geçerlidir. Bir toplumda özel mülkiyet de kamu mülkiyeti de olmalıdır. Türklerin toplumsal ülküsü, özel

²⁶⁵ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s.27

²⁶⁶ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.25

mülkiyeti kaldırmaksızın, toplumsal varlıkları bireylere kaptırmadan, kamunun yararına harcamak üzere korumaya ve artırmaya çalışmaktır.²⁶⁷

Bir ulusal dinamik ancak herkesin yüksek bir menfaate katkıda bulunduğu duygusunu taşıdığı zaman ortaya çıkabilir. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'ın fikirlerinin birleşiminden ise böyle bir tez ortaya atılabilir. Ziya Gökalp'tan ulusal dinamik kavramını ortaya koyup; bu kavramın içerisine de Prens Sabahattin'in bireyselliğini koyarak elde edeceğimiz bu yeni homojen fikir ulus devletler için bir parçalanmadan kurtulmalarını sağlayacak bir reçete olarak sunulabilir. Belki de zamanında bu iki düşünür birleşip bu bahsedilen kavrama uygun bir yöntem oluşturabilmiş olsalardı Jön Türk Hareketi başarılı bir sonuca ulaşmış olkeyi o zamanki düşmüş olduğu parçalanma ve çöküş durumundan kurtarabilirdi. Bu fikrin kaynak noktası ise liberal düşüncenin babalarından Hayek'e aittir. Hayek *Kölelik Yolu* adlı kitabında iktisadi plancılığın bir "umumi refah" ortamı teşkil edeceğini aktarmaktadır.²⁶⁸ Umumi refah toplumda merkezden planlanmış bir iktisadi hareket üzerinde anlaşmak demektir. Fakat bu anlaşma insanları Hayek'e göre planın gayesi üzerinde de anlaşıldığı olarak algılanmamalıdır. Bu gaye sadece merkezin istediği bir amaca yönelik olabilir. Bu gaye halkın hepsinin yararına olmalı der Hayek. Bu da Türkiye de yukarıda bahsettiğimiz gibi Gökalp'ten ulusal dinamik kavramı ile Prens Sabahattin'in bireyselliğinin harmanlanması ile mümkün olur. Böylece merkezileşme eğiliminde olan iktisat dahi adem-i merkezi bir hal alacaktır.

²⁶⁷ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.154

²⁶⁸ Hayek Friedrich A. Von, *Kölelik Yolu*, Çev: Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan, Liberte, Ankara, 1999,s. 85

3. PRENS SABAHATTİN'İN ADEM-İ MERKEZİYET KAVRAMI

Prens Sabahattin'in yaşadığı dönemde (1879-1948) İngiltere'nin idari sistemi tamamen adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahipken, Fransa'da XIV. Louis'ten (1643-1715) itibaren gittikçe artış göstermiş sıkı bir merkeziyetçilik hakimdir. Fransa'daki bu merkeziyetçilik 1789 Fransız Devrimi ile son bulmuştur. Bu devrim tam, radikal ve hatta zincirlerinden boşanmış şekilde olan özgürlük ve eşitlik fikirlerini politik alana taşımıştır. Devrim öncesi Fransa'sında Fransızların birbirinin aynı olduğu gibi başka yerde başka bir halk yoktur. Fransızlar aynı tercihleri yapar olmuş, kültürel ve siyasi olarak homojenlik artmış ve ulus olma bilinci önem kazanmıştır. Bu yüzden de devletin gölgesi daima halkın üzerine düşmüş ve halkı şekillendirmek için elinden geleni yapmıştır. Bunu yaparken de dini kendine alet etmiştir. Devrim Fransa'da dine karşı yapıldı söylemi buradan çıkmaktadır. Ancak Tocqueville'ye göre Fransız Devrimi dine karşı yapılan bir devrim değildir. Devrim dini maşa olarak kullanan merkezi otorite ve onun kırsaldaki yansımalarına karşı yapılmıştır. Yani devrim eski rejimi yıkmaya yöneliktir. Eski rejim ise merkeziyetçiliktir. Çünkü aşırı merkeziyetçilik<<statism>> (devletçilik) ve güçlü yasama bireyi ezer ve özgürlükleri yok eder. Tocqueville ise Fransız Devrimi ile ateşlenen özgürlük tutkusunu daima beğenmiştir.*Tocqueville'e göre Fransız Devriminin nedeni merkezileşme ve idarenin tekdüzeliğidir. Kuşkusuz Eski Rejim Fransa'sı yasalarında taşra ve yerel çeşitlilik bulunmaktaydı. Ancak memurlar giderek güç kazanmaya başlamıştı. Çeşitlilik yalnızca boş bir kalıntı olarak kalmıştı. Fransa devrim fırtınasının patlamasından önce merkez tarafında yönetiliyordu ve yönetsel bakımdan tek biçimliydi.²⁶⁹Fakat Tocqueville Fransız idaresinin merkeziyetçiliğinin tersine, Amerikan idaresinin adem-i merkeziyetçiliğine dikkat çekmektedir. Amerikalıların ortak sorunlarını ilk gelenlerin oluşturdukları "komün"lerden beri toplu uzlaşlarla verilen kararlar vasıtasıyla çözüme alışkanlığı kazanıp; kişisel olarak tanıyabilecekleri sınırlı bir alanda kendi kendini yönetmeyi öğrenip aynı anlayışı devlet sorunlarına da uygulamışlardır.²⁷⁰

* Daha detaylı bilgi için Bkz. Tocqueville Alexis de, *Eski Rejim ve Devrim*, Kesit Yayıncılık, 1995, İstanbul, s.63-187

²⁶⁹ Aron Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev: Korkmaz Alemdar, Kırmızı Yayınları, 2007, İstanbul, 229

²⁷⁰ Aron .a.g.e., s.223

Bu dönem İngiltere’inde meclislerden çıkan kanunların mahalli idareler tarafından kendilerine uygun ise aynen değil ise uygun hale getirilerek uygulamaya konulduğu bir zaman dilimidir. Fakat Fransa’da ise merkezi yönetimin çıkarttığı kanunlar idari teşkilatlarca aynen tatbik edilmek zorundadır. O günlerde büyük buhranlar içinde çırpımp duran, her gün yeni ihtilallara sahne olan memleketlerin hep dehşetli bir merkeziyetçilik ile idare edilen devletler olduğu tarih kitaplarında aktarılmaktadır.²⁷¹ Çünkü merkeziyet baskı, zorbalık, adam kayırma ve daha birçok sıkıntı anlamına gelmektedir. Bunun nedeni ise merkezi idarenin uzak vilayetleri yönetmek için uygulayacağı en kolay sistemler bunlardır. Merkez baskı kurarsa taşra uymak zorunda kalır. Çünkü merkezin silah gücü taşradan fazladır. Merkezi idarede bulunan kişiler daima kendilerinden yana olacak insanları taşralara gönderirler, çünkü orada kendi sözlerinin daima uygulanmasını isterler ki güçleri azalmasın. Merkeziyetçilik adam kayırır çünkü kullanacağı kişi korunacağını bilirse merkeze daha sadık kalır. Bu sebeplerden dolayı merkeziyetçilik daima güçlü olmuştur. Adem-i merkezi bir yönetimde ise birbirini dengeleyen karar merkezlerinin, siyasi ve yönetici organların çokluğu göze çarpmaktadır. Montesquieu’nun iktidarın iktidarı durdurması olarak tanımladığı şey budur.²⁷² Yani bütün insanlar yönetimde söz sahibi olacağından, resmi olarak iktidara gelenlerin belirli bir biçimde yönetilenlerin temsilcisi ya da vekili olması zorunludur. Diğer bir deyişle, halkın maddi olarak olabildiğince kendi kendini yönetmesidir. Fakat o günlerden bu günlere kadar adem-i merkeziyetçilik ise güç bela ayakta kalmıştır. Ancak o da anlam kargaşası içinde varlığını sürdürebilmiştir. Çünkü sadece hukukta kullanılan bir terim olarak kalabilmiş ve bu nedenle anlaşılma gücünü çekmiş ve en önemlisi de zihniyet açısından her şeyin devletten yani merkezden beklendiği Türkiye gibi devletlerde sadece kitaplarda bir kenar süsü olarak günümüze ulaşmıştır. Ancak Prens Sabahattin bu kenar süsünün güzelliğini bizlere göstermeye çalışmış ve onu bizlere miras bırakmıştır.

Türkiye’de devletçilik hem bir tür devlet tanımı hem de bir tür devlet-toplum ilişkisidir ve ikisi de otoriter zihniyetin egemenliğini savunur.²⁷³ Prens Sabahattin Türkiye’nin bu otoriter zihniyetten nasıl kurtulacağı sorusuna iki aşamalı cevap verir. Cevabın merkezi kilit kavramları “adem-i merkeziyetçilik” ve “teşebbüs-i şahsi”dir. Bu

²⁷¹ Ege, a.g.e., s.40

²⁷² Aron, a.g.e., s.215

²⁷³ Mahçupyan, *Türkiye’de Merkeziyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*, Yol Yayınları, İstanbul, 1998, s.65

kavramların günümüzdeki karşılıkları “merkez dışıcılık” ve “bireysel girişimciliktir. <<Teşebbüs-i Şahsi>> insanlara yasakçı bir ahlak sisteminden ziyade onları özgür bırakan bir ahlak sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Çünkü insanların hür olmaları demek özgürce düşünebildikleri ve düşündüklerini fiiliyata geçirebilmeleri demektir. Eğer bir ahlak sistemi yasakları ön plana almış ise kendini o sisteme bağlı sayan insanların psikolojileri tehlikededir.²⁷⁴ Başka terimlerle söylemek gerekirse merkeziyetçilik devletçilik <<statism>>, adem-i merkeziyetçilik ise <<liberalizm>>dir. Adem-i merkeziyet içinde bulundurduğu liberal temalar vasıtasıyla demokrasinin en ideal şekli olarak anlaşılmalıdır.

Elinizdeki bu metnin konusu “adem-i merkeziyet” kavramının açıklanması ve günümüze nasıl bir etkisinin olduğunun araştırılmasıdır. Kavramın açıklanması için ilk kullanıldığı dönemden de öncelere gitmek gerekir. Çünkü “adem-i merkeziyet” kavramı bu isimle anılmasa da Osmanlı Devleti’nde II. Mehmet dönemine kadar nispeten yaşayan bir kavramdır.

Adem-i merkeziyetçilik aslında ilk defa Prens Sabahattin tarafından öne sürülmüş bir kavram değildir. Ama bu adlandırma ile ilk kullanıldığı yer I. Jön Türk Kongresi’dir. Bazı tarihçilere göre adem-i merkeziyet - bu isimle anılmasa da - Osmanlı Devleti’nin kurulduğu yıllarda sürdürdüğü bir politika olup, sonradan bu politika yerini merkezi bir otoriteye bırakmıştır. Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren uçlardaki uç beyliklerinin yarı bağımsız gaza hareketlerinden güç alan (yani yönetimde merkeze tamamen bağlı olmayan) bir devlet görünümündedir. Öyle ki, uçlardaki bu beylikler, zaman zaman Osmanlı padişahına danışmadan gaza yapabilmekte, elde edilen toprakların maiyetinde bulundukları askerlere tımar veya mülk olarak verebilmektedir. Bu durum II. Mehmet zamanına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren mutlak-merkeziyetçi bir imparatorluğun temelleri atılmış, böylece yönetim örgütünün dayandırıldığı sistemin, teorik temeli meydana getirilmiştir.²⁷⁵

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu ilk yıllardan beri bu tımar sisteminin uygulandığı topraklarda, sultanların ve vezirlerin has toprakları ile vakıf toprakları serbest dirlikler olmaları sebebiyle, burada bulunan reaya, merkezi hükümetten önce, bu dirlik

²⁷⁴ Özel İsmet, *Bakanlar ve Görenler*, Şule Yayınları, İstanbul , 1996, s.74

²⁷⁵ Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, s,12-13, Dr. Ahmet Zeki İzgöer’in sunumundan alınmıştır.

sahiplerinin iradesiyle karşı karşıyadır.²⁷⁶ Yani o dönemde dahi merkezin tek olması söz konusu değildir. Her konunun çözümü için merkezden gelecek emre tabii olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu durum da bizlere adı konulmasa da “adem-i merkeziyet” kavramına yakın bir uygulamanın var olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda kuruluş ve yükseliş dönemlerinde modern zamanların <<merkeziyetçi>> devletleri gibi katı bir düzenin varlığına rastlanmamaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyo-ekonomik yapısının oluşumunda merkezin güçlü görüldüğü dönemlerde dahi, düzenin adem-i merkeziyet özelliği taşıyan önemli unsurları ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu unsurların varlığı sebebiyle, adem-i merkeziyet sistemi XVII. yüzyıla kadar düzenin hakim biçimi haline gelebilmiştir.²⁷⁷ Çünkü adem-i merkeziyet demek her meselenin merkeze bildirilmemesi ve cevabın merkezden beklenmemesi demektir. Adem-i merkeziyet <<yerel>> otoriteye, yerel sorunların çözümü için birtakım uygulamalara izin verir.

1789 Fransız Devrimi sonrasında çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle kültürel olarak birleştirilmemiş halktan oluşan Osmanlı Devleti içinde birtakım karışıklıklar baş göstermeye başlamıştır. Bunun nedeni ise padişahın ve merkezi devletin otoritesinin taşrada kabul görmemesidir. Bu kötü durumun giderilmesi için Alemdar Mustafa Paşa bir belge hazırlayarak II. Mahmut’a sunmuştur.²⁷⁸ Bu Sened-i İttifak’tır. Sened-i İttifak 1808 yılında imzalanan padişah otoritesini tüm halka ulaşacak şekilde bölgenin önde gelen kişilerine paylaştıran bir belgedir. Bu belge ile –gayri resmi olan- adem-i merkeziyetçilik anlayışı tamamen terk edilecektir. Merkeziyetçilik II. Mahmut ve Sened-i İttifak ile uygulamadaki adem-i merkeziyetçiliğin önüne geçmiştir. Sened-i İttifak Osmanlı İmparatorluğu’nun merkeziyetçi bir sisteme geçişinin kanıtıdır. Çünkü bu belge ile yerel eşrafın merkezi idareye olan bağlılığı ve merkezin taşra üzerindeki etkisinin artırılması kesinleşmiştir. Sened-i İttifak padişah ile yerel yönetici niteliğindeki <<Ağa>>,<<Bey>>,<<Paşa>>, <<Ayan>>, vb. kişilere buldukları yörede en üst mercii olma yetkisini veren belgedir. Yani bir nevi padişah vekilliği verir. “Merkez” içinde taşıdığı anlamlar arasından bizler için hep otorite, güç, sağlamlık, ketumiyet gibi imgeleri öne çıkarmıştır. Bir güven odağı olarak algılanması merkeze

²⁷⁶ Prens Sabahattin, a.g.e., s.14

²⁷⁷ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyon’a Dair Genel Gözlemler”, Belleten, S XXXVIII, Ankara, 1974, s. 698-699

²⁷⁸ Ortaylı İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1995, s.23

bağımlılık da yaratmaktadır. Kısacası kendi gündelik hayatlarımızın tanziminde gerek gördüğümüz maddi/manevi merkezler bizatihi merkeze ontolojik bir öncelik verir.²⁷⁹

XVII. yüzyılda yapılan birtakım uygulamalar merkezi sisteme adım atıldığıının kanıtı olarak sayılabilir. 1876 Anayasası Kanun-i Esasi'nin daha ilk maddesinde ise Devlet-i Osmaniye'nin yekvücut olduğu ve hiçbir nedenle bölünemeyeceği yazmaktadır. Metinde padişahın sınırsız yetkilerine hiçbir yapısal sınırlama getirilmemesinin yanında, ilk kez tarihi önemde bir yasaya dahil edilen “tevsi-i mezuniyet” ve “tefrik-i vezaiif” ilkeleri ile vilayetlerin yönetiminde bir nevi özerklik ve vesayetın sınırlandırılması gündeme getirilmiştir.²⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çöküş dönemine kadar daima devletin önemli kademelerine gelecek olan kişileri –asker ya da yönetici sınıfını- Türk olmayan gayrimüslimlerden devşirmiştir. Bu devşirme sisteminde seçimlerde ilk olarak köy çocuğu tercih edilir; çünkü değişime açık olan köy çocuğudur.²⁸¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti elitleri gibi Prens Sabahattin de Türkiye'nin kurtuluşunu <<eğitim>>e bağlar. Osmanlı toplumlarının kendi evrimi beklenmeyeceğine göre adem-i merkeziyeti öğretmek gerekir. Prens Sabahattin de bu gerekçe ile ilk olarak köylerdeki gençleri değiştirmeyi ele almıştır. Onlara nasıl tarım yapılacağını öğretme amacıyla öğretmenler yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu öğretmenler de köylere gidip yeni çiftlikler kuracak; hem halka daha kaliteli tarım yapmayı öğretecek hem de ekonomiye destek olacaktır. Bu sebeple ilk olarak gençlere yönelen Prens Sabahattin'in hedefi verimli bir eğitim sistemi oluşturmaktır. Bu eğitimde de teşebbüs-i şahsi önemli yer kaplamaktadır. Teşebbüs-i şahsi'nin gerçekleşmesi için ise yegâne kural “adem-i merkeziyet” ortamının oluşmasıdır.

Eğitimin yanı sıra adem-i merkeziyet kavramıyla çözümlenmesi beklenen bir diğer konu da Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan, ya düşünce akımlarının etkisiyle ya da Batılı egemen güçlerin kışkırtmasıyla, ülkedeki azınlıkların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma istekleridir. Çünkü adem-i merkeziyet, ayrılıkçı politika güdenlerin özgürlük isteklerini ayrılmadan onlara verme niyeti taşımaktadır. Daha açık bir ifadeyle Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklar yoluyla

²⁷⁹ Mahçupyan, a.g.e., s.100

²⁸⁰ Aktar Cengiz, *Ademimerkeziyet Elkitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.27

²⁸¹ Ortaylı İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.29

parçalanmasına müdahale etmenin tek yolu olarak adem-i merkeziyeti görür. Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından asla kabul görmeyen adem-i merkeziyet ilkesini, azınlıkların milliyetçilik sorununu çözecek ve ancak bu yolla tebaanın bütünlüğünü koruyacak bir alternatif olarak düşünmüştür.²⁸² Bu sebeple karşıt düşüncelere sahip ve Prens Sabahattin'in ne demeye çalıştığını anlamayanlar tarafından aşırı bir şekilde eleştiri bombardımanına tutulmuştur. Bu eleştirilerin en önemlisi Hüseyin Cahit Bey'den gelmiştir.

Hüseyin Cahit, Tanin'de Prens Sabahattin'in düşüncelerini insafsızca eleştirmiştir. Prens'in 'adem-i merkeziyet' ilkesinden hareket ederek eleştirilerine adem-i merkeziyetin 'merkeziyetsizlik' olduğunu, ileriki dönemlerde ülkeyi parçalayacağı tezini ileri sürmektedir. Prens Sabahattin bu eleştirilere karşı yayın yoluyla cevap vermiş ve üç izah yazmıştır.²⁸³ Bu izahlarında da hiçbir zaman adem-i merkeziyetin bir merkeziyetsizlik olmadığını, aksine bir merkeze bağlı olunması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca halkların kendi örf, adet, gelenek, din ve diğer bir takım düşüncelerinin etkileriyle hayatlarına devam edebilecekleri özgürlüğe sahip olmalarını gerektiğini, bu haklara uygun olarak yönetilme ve yönetime katılmalarını temenni ettiğini söyler. Fakat bu sosyal ve siyasi statüyü elde edebilmek için de ilk olarak bu statüleri isteyen halkın bu görevi canı gönülden arzulamalı ve bu isteklerini de fiili olarak göstermeleri gerekmektedir. Yani halk kendi kendini değiştirmelidir. Halk değişince yönetimde bulunanlar da de facto değişecektir.

Bir toplumu ve yöneticilerini değiştirebilmek için, o toplumun toplumsal yapısını tanımak ilkesinden hareket eden Prens Sabahattin, Science Sociale okulundan Edmond Demolins'in ayrımına dayanarak, Türkiye'de bireylere bakıldığında siyasi hayatın, özel hayattan ve etkin bir üretiminden üstün tutulan "cemaatçi" bir toplum olduğu kanısındadır. Cemaatçi toplum yapılarında yönetim ne olursa olsun, sonuç siyasal zorbalık ve sosyal yoksulluktur. O halde Türkiye'nin kurtuluşa giden yol bilinçli bir şekilde yapının değiştirilmesiyle, özel girişimciliğin yönetim hayatında desteklenmesiyle mümkündür.²⁸⁴ Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamanlar içinde bulunduğu durumun, bir yönetim sorunu değil, bir yapı sorunu

²⁸² Akkaya, a.g.e., s.30

²⁸³ Kongar, a.g.e., s.100

²⁸⁴ Sencer Mustafa, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul, 1974, s.30

olduğunu ve sorunun çözümlenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu da, Science Sociale'in gözlemlerine dayanarak toplumun yapısını incelemek ve daha sonra bu yapıyı değiştirmeyele gerçekleştirilebilir. Bu değişimin gerçekleşmesi için ise lazım olan bireylerin bilinçlenmesidir. Demokratik olarak özgürlüğü korumak için o toplumda özgürlüğün anlamına ve beğenisine sahip bireylerin olması gerekir.²⁸⁵ Fakat bu koruma bilincinin topluma verileceği bir kaynak mevcut değildir. Siyaseten almak isterlerse de hiçbir mutlak güce sahip yönetici kendi gücünü paylaşmak istemez. Eğitim yoluyla elde etmek isterseler eğitim kurumları merkezi devlete aittir ve merkezi otoritenin emirlerini harfiyen yerine getiren gençler yetiştirmek için çalışmaktadır. Ancak liberalizme göre devlet bir beşeri kurumdur, insanüstü bir varlık değildir.²⁸⁶ Ülkede var olan devletin ilahlaştırılmasını ele alan Prens Sabahattin, çözüm yolu olarak, Osmanlı toplum yapısının göz önünde bulundurulmasını ve bu yapı içinde bir çözümlenme yapılmasını önermektedir.²⁸⁷ Yapının değişmesi için ise ilk olarak devlet eğitiminin yerine – ya da alternatif olarak- özel teşebbüs okullarının açılması ve eğitim müfredatının merkezi sistem ile kısmi de olsa farklılık göstermesine izin verilmesi gerektiğini savunur. Böylelikle yeni yetişen nesil temel bilgilerin yanı sıra – adem-i merkeziyetçilik gibi- farklı şeyler de öğrenerek kendi mevcut yapısını değiştirme imkanına sahip olur. Halkın düşüncesi değişmediği sürece yönetim şeklinin ne olduğu pek önemli değildir.

Demokratik toplumlarda toplumsal bir hareketlilik egemendir. Ayrıca demokratik toplumlarda ya da bireyci topluluklarda her bireyin toplumsal hiyerarşide yükselme umudu ve olanağı vardır. Yükselmenin olası olduğu bir toplum, felsefi olarak insanlığın bütünü için öngörülebilir bir yükselme ihtimali taşımaya zorunludur. Sadece seçili kimselerin yükselmesi ya da sadece belirli ailelerin, cemaatlerin daima yüksek mevkilere gelmesi halkın yükselme şansının olduğu anlamına gelmez. Herkesin içinde bulunduğu sosyal statüyü doğuştan kazandığı cemaatçi bir toplum, insanlığın sonsuz iyileştirilebilirliğine inanmakta güçlük çeker. Çünkü bu inanç onun üzerine oturduğu aristokrasi ve ideolojik formülle çelişki içindedir. Bu inançla da, dönemde hâkim olan cemaatçi toplumlarda amaçlanan daima bir durağanlık ve mevcut durumu muhafaza etmektir. Yönetim biçimi, toplumsal yapının yansımaları sonucunda şekillenir. Prens

²⁸⁵ Aron, a.g.e., s.234

²⁸⁶ Mises Ludvig Von, *Kadir-i Mutlak Devlet*, Liberte, Ankara, 2010, s. 60

²⁸⁷ Kongar, a.g.e., s.111

Sabahattin “Bir toplumu ve yönetim erkini düzeltebilmek için, önce o toplumun toplumsal yapısını tanımak ve diğer yapılarla arasındaki ayrımı belirleyebilmek gereklidir.”²⁸⁸ demektir. Emre Kongar’ın kitabına göre Prens Sabahattin, iki tür yönetimden söz eder. Bunlar “merkezcilik” ve “merkezdışıçılık”tır. Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olan yönetiminin, merkeziyetçi bir yönetim olduğunu belirttikten sonra, <<merkeziyetçi>> yönetimlerin, cemaatçi toplum yapısının bir ürünü olmasına karşın, <<merkezdışıçılığın>>, bireyci toplumların bir ürünü olduğundan bahseder. Bireyci toplumlarda toplumsal ilerlemenin ve buna bağlı olarak ekonomik gelişmenin düzenli ve sürekli olması, Prens Sabahattin’e göre, ancak, özel hayatın yönetim hayatına karşı sağladığı bir üstünlükten ileri gelmektedir. Yani kısaca Locke’cu bir söylemle <<toplum sözleşmesi>>dir. Bu sözleşmeye göre kanun yapıcı bir “üstün güç”tür. Yani teşrii kuvvet diğer kuvvetleri iktidarı altına alan güçtür. Fakat unutulmamalıdır ki bu kanun koyucunun da üzerinde bir güç bulunmaktadır: Halk.²⁸⁹ Halk ise sadece merkezde değildir. Halk demek merkez ve taşranın birleşiminden oluşan tüm toplulukları içeren etnik, dini, siyasi grupların tamamıdır.

Merkezdışıçılık, bireyci toplumların yönetim hayatını doğuran bir olgudur. Ulusal egemenliğin cemaatçi toplum mensuplarında meydana gelen kısır bir kurum olduğu görüşündedir. Bu iki yönetim biçimini şöyle tanımlanıyor:

- Merkezdışıçılık: İşlerin özelliklerine göre yönetim erkinin bölünmesi, yani her belli sorumluluğa karşılık bir yetkinin ortaya çıkması.
- Merkezcilik: İşlerin karıştırılması, sorumluluğun belli bir yetkiye karşılık olmamasıdır. Bu yüzden hükümdarın saltanatıyla ulusun egemenliği bir yoldan yürüyerek aynı sonucu veriyor: ‘istibdat’... ‘çöküş’²⁹⁰

Tocqueville’e göre demokratik bir toplum herkesin, ailesi ile başkalarından ayrılma eğiliminde olduğu bireyci; siyasi olarak da adem-i merkezi bir toplumdur. Bu bireyci toplum despotik toplumların ayrı olma niteliği ile ortak bazı nitelikler gösterir. Çünkü despotizm bireyleri birbirinden ayırma eğilimi gösterir. Ama buradan tüm demokratik ve bireyci toplumların eninde sonunda despotizme/istibdada gideceği

²⁸⁸ Prens Sabahattin, *Türkiye...*, s.35

²⁸⁹ Ebenstein William, *Siyasi Felesefenin Büyük Düşünürleri*, Çev: İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul, 2001, s.223

²⁹⁰ Kongar, a.g.e., s.117-118

sonucu çıkarılamaz. Çünkü bazı kurumlar despotik rejime doğru kaymayı haber verebilirler. Bu kurumlar bireylerin girişimiyle serbestçe kurulmuş sendikalar, sivil toplum kuruluşları gibi örgütlerdir. Bunlar yalnız bireyle güçlü devlet arasına girebilirler, girmelidirler. Demokratik bir toplum Tocqueville'e göre ne yazık ki daima merkeziyetçileşme eğilimindedir ve bütün toplumsal etkinliklerin kamu yönetimi tarafından yönetilmesi tehlikesini taşır. Tocqueville toplumun tamamen devlet tarafından planlanmasını öngörmüştür. Fakat toplumun bütününe hitap edecek bu yönetim, kapitalist toplumun yerini alarak yabancılaşmış bir toplum idealini yaratmadan uzak olarak, kendinden kuşku duyulacak despotik bir toplum temsil eder.²⁹¹

Prens Sabahattin'e göre bir toplumda gerekli olan reformu gerçekleştirebilmek için öncelikle o toplumun mevcut sosyal yapısını belirlemek ve bu yapıyı değiştirmek gerekmektedir. Prens Sabahattin de mevcut olan merkeziyetçi yapıyı ilerleme kavramı için engel olarak görmekte ve bu durumdan bir an önce sıyrılıp, toplumu adem-i merkeziyetçi bir yapıya kavuşturma hayali ile yaşamıştır. Adem-i merkeziyetçi yapıya en güzel örnek de onun için İngiltere'dir. Bunun nedeni ise İngiltere'de bireysel girişimciliğin gelişmiş olması ve bu gelişme ile İngiltere'de özel hayatın kamusal hayatı, devleti ve hükümeti belirlemesidir. Prens Sabahattin'in yönetim şeklinde ve özel hayatta yapılmasını arzuladığı reformlar konusundaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

Prens Sabahattin'in zihin haritasında adem-i merkeziyet eşittir tevsi-i mezuniyet, oda eşittir tefrik-i vezaif olduğuna göre denklem yeniden şekillenir: decentralization demek<<self-government>> (kendi kendini yönetmek) anlamına gelirken; adem-i merkeziyet ise tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaiftir.²⁹² Prens Sabahattin'in çizmiş olduğu bu skalaya uyan her yönetim onun nazarında iyi bir yönetimdir. Prens Sabahattin'e göre, yönetim şekli ve buna bağlı olarak gelişen oluşumların özel hayat ile bağlantısını incelemeyen yapılacak araştırmalar gereksizdir. Yönetim erkinin yapılanmasında amaç merkeziyetten kurtulup; adem-i merkeziyete doğru bir yol tayin etmektir. Adem-i merkeziyet ile devlet minimize edilmiş olur. Yani liberalizmin öne sürdüğü bir sınırlı devlet yapısı hâkim olur. Merkeziyetçilikteki sorun ise kamusal hayatın özel hayatı kısıtlamasıdır. Prens Sabahattin'e göre adem-i merkeziyet bireyci toplumların, kamusal hayatını belirleyen bir durumdur. Kendi cümleleriyle ifadesini aktarırsak:

²⁹¹ Aron, a.g.e., s.243

²⁹² Reyhan Cenk, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 73

Merkeziyet demek, hürriyeti inhisara almak, ekseriyeti ekaliyete çiğnetmek, fikr-i teşebbüsü kalır eylemektir! (...) adem-i merkeziyet ise, teftiş-i milliyi yalnız Meclis-i Mebusan vasıtasıyla İstanbul'da değil fakat Meclis-i Umumiye ile vilayetlerin her tarafında kökleştireceği için Osmanlıları, Osmanlı Devleti'ne kalben bağlayacak; ticaret-i milliyemize sürekli bir vüsat verecek harice karşı müttehiden hareket lüzumunu izhar ve bu sayede kavmiyet rekabetlerini söndürmeğe en kuvvetli bir vasıta teşkil edecektir. Şu halde idareten adem-i merkeziyet, siyaseten merkeziyete müntehi olarak vahdet-i Osmaniye'yi an-bean mütezayid bir kuvvete makrun eyleyecek.²⁹³

Yerel yönetimlerin faaliyet alanlarının arttırılması ve bu yönetimlerin kamusal hayatın her sahasındaki etkenliği, bu alandaki düzenlemeler için gösterilen ortak çözümdür. Özel hayatın düzenlenmesinde ise tek yol cemaatçi yapıdan bireyci yapıya geçme yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Teorik olarak yeni bir toplumun yaratılmasında en büyük engel iktidarın toplum üzerindeki baskısı olarak düşünün²⁹⁴ Prens Sabahattin halkın üzerindeki baskıyı kaldırıp onlara özgürlüklerini kazandırmak niyetindedir. Bunun gerçekleşmesi için öncelikle ele alınması gereken kurum eğitimidir. Eğitimi sisteminde en önemli pay aileye verildiği için öncelikle değişecek yapı aile tipidir. Bu değişim de girişimci aileler kurabilecek çocuklar yetiştirmek vasıtasıyla olabilir. Bu oluşumun inşasında kaynak yine İngiltere'dir. Yukarıda saydığımız tüm durumların özetini Nurettin Şazi Kösemihal *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir* adlı Prens Sabahattin'den yeni harflere aktarılan kitabın önsözünde aşağıdaki gibi anlatır:

Kendisine - Prens Sabahattin- göre: İmparatorluğun derdi öyle Islahat, Tanzimat, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet gibi üstünkörü ampirik tedbirlerle ya da İttihatçıların sandıkları gibi, Abdülhamit baskılı yönetiminin yıkılmasıyla, hemencecik düzelivercek türden değildir. Çok daha derin incelemelere, tedbirlere başvurmak, ilkin bilimin çözümlenme(analyse) yöntemiyle hastalığın derin köklerini araştırmak, sonra da çaresine bakmak gerekir. Prense göre, toplumsal yapımızı kemiren, toplumumuzu uçuruma sürükleyen hastalığın nedenlerinden biri, özel hayatta göreneğe dayanan, kişiliği öldüren eğitim sistemi; biri de genel hayatta merkezciliğe dayanan yönetim sistemidir.²⁹⁵

²⁹³ Alkan Mehmet Ö., a.g.e., s.129, Reyhan Cenk, a.g.e., s.66

²⁹⁴ Reyhan Cenk, a.g.e., s.67

²⁹⁵ Prens Sabahattin, a.g.e., s.8. Nurettin Şazi Kösemihal'in sunuşundan alınmıştır.

Gerçekten özel hayatında sırtını devlete ya da ailesine dayanamadan yaşamayacak olan devlet memuru türünde insanlar dönemde ve günümüzde hızla çoğalmaktadır. Kamu hayatımızda o bölge ile ilgili bilgisi kısıtlı olan bu atanmış memurlardan dolayı ülke baştan sona bir merkezi yönetim altında kalmaktadır. İşte özel hayatında devlete bağlı memur tipi yerine; kendi kendine yeten, üretici, kişisel girişkenlik (teşebbüs-i şahsi) eğitimi almış, ekmeğini taştan çıkararak insanları yetiştirmedikçe; genel hayatta da merkeziyet yerine, vilayet meclisleri gibi bölge ile ilgili işleri yakından takip edebilecek, az masrafla çok iş görebilecek, yurdu geliştirecek adem-i merkezi yönetim anlayışına sahip bir yönetim kurmadıkça, Türkiye'nin içinde bulunduğu çöküntüden kurtulması mümkün değildir.²⁹⁶

Prens Sabahattin'e göre Le Play okulunun en büyük buluşu, Demolins'in dünya toplumlarını <<communautaire>>(cemaatçi) ve <<particulariste>> (bireyci) olmak üzere iki gruba ayırmasıdır. Bu sınıflamaya göre: Asya, Afrika, Güney Avrupa, Güney Amerika toplumlarıyla Türkiye cemaatçi gruba; İskandinavya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri de bireyci gruba aittir. Cemaatçi (communautaire) toplumlarda bireyler aile, devlet gibi kurumların hegemonyası altında yetişerek onların fikirlerini devam ettirecek biçimde eğitilir; bireyci(particulariste) toplumlarda da bireyler kendi iradeleri ve güçlerinden başka hiçbir güce dayanmayan, kendi kendine yeten, kişisel girişkenliği gelişmiş insanlar olarak yetiştirilir. Bu iki grup üzerinde yapılan incelemeler, cemaatçi (communautaire) grubun daima geri kaldıklarını bireyci(particulariste) grubun da daima ilerlediklerini göstermektedir.

Prens Sabahattin'e göre Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımdan kurtulması için bir tek yol vardır. Sosyal yapıyı kökünden değiştirmek; “cemaatçi (communautaire) yapı”dan “bireyci (particulariste) yapı”ya geçmektir. Bunu yanında kişilerin özel hayatında da tıpkı İngilizlerin “gentleman”²⁹⁷ zümresi gibi Anadolu'nun bakımsız topraklarını işletecek, köylüyü maddi sıkıntılarından kurtarmak için uğraşan üretici aydınlar yetiştirilmeli ve kamusal alanda da adem-i merkeziyete dayanan bir idare kurulmalı, vilayet meclisleri vasıtasıyla halkı kendi kendini idareye alıştırmak. Adem-i merkeziyet kavramının bir başka açıklamasını ise Rukiye Akkaya yapmaktadır. Rukiye Akkaya ise adem-i merkeziyet kavramını şöyle izah eder:

²⁹⁶ Prens Sabahattin a.g.e., s.9

²⁹⁷ Prens Sabahattin, a.g.e., s.9

Adem-i merkeziyet kavramı, devletin yapılanma biçimini eleştirerek, yerel yönetimlerin yetki genişliği ile donatılması gerektiğini vurguladığı bir idare modelidir. Sabahattin Bey, adem-i merkeziyeti, bireysel girişimin alternatifleri arasından, en verimli, vatandaşların idareyi en kolay yoldan denetleyebileceği, dolayısıyla hizmetin hızlı ve zamanında sunulacağı bir sitem olarak görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlihazırda devasa bürokrasisi, ona göre, kamu hizmetinin yerinde ve zamanında ulaşmasını engelleyici, sorunları çözmek yerine, gereksiz engellemelerle geciktirici bir yapı arz etmektedir. Adem-i merkeziyet ilkesini savunduğu için bölücülük ve azınlıkların hamisi olarak suçlanan Sabahattin Bey, aslında, gündemin siyasal sorunlarına değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal sorunlarına dikkat çekmiştir. Bu yapısal sorunlar içinde, Türk aile yapısının ve terbiye sisteminin ürettiği, kendine güvenden yoksun “birey” en başta yer alır. Dolayısıyla, Prens, bireyin olumsuz nitelikleri ile devletin idari yapısını birbirine paralel görerek, Türk toplumunun sosyo-ekonomik sorunlarının kaynağına inmeye çalışır.²⁹⁸

Sıddık Sami Onar'a göre, adem-i merkeziyet idareleri; yetki ve uygulama, yani ülkeye veya hizmete tatbik edilmesi, bakımından ikiye ayrılır. Yetki genişliği bakımından siyasi adem-i merkeziyet ve idari adem-i merkeziyet vardır. Tatbik sahası kontekstinde mahalli adem-i merkeziyet, hizmet adem-i merkeziyeti vardır. Siyasi adem-i merkeziyet; ülkenin iç bölgelere göre ayrıldığı çeşitli kısımlar üzerindeki mevcut mahalli idarelere yasama özelliği ve bir dereceye kadar yargı bağlamında küçük de olsa muhtariyete sağlar. İdari adem-i merkeziyet; mahalli idarelere tanınan yetkiler ancak mahalli menfaatleri koruyacak ve mahalli hizmetleri görececek organları meydana getirmek ve bu organların bu işler hakkında icraî karar vermek için oluşturulmuştur. Bu kararları da kendi denetleme ve yeni yasalar uygulama iktidarına sahiptir. Mahalli adem-i merkeziyet; bir yörede oturanların o yörede oturmaları dolayısıyla meydana gelen idari menfaatlerini bizzat korumak suretiyle bu menfaatleri ve bunların icap ettirdiği işleri bizzat görmek hususunda tanınan muhtariyettir.²⁹⁹

Ruşen Keleş de Sıddık Sami Onar'ın tanımlamasını izleyerek şunları dile getirir: Yerinden yönetim ya da yerel yönetim, yönetim biliminde “adem-i merkeziyet” olarak

²⁹⁸ Akkaya, a.g.e., s.12-13

²⁹⁹ Onar Sıddık S., *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1952, s.463-465.

Aktaran : Cenk Reyhan, a.g.e., s.70

bilinen bir kavramdır. Keleş, yönetimde adem-i merkeziyet'in başlıca iki türü olduğunu belirtir: Yetki genişliği ve Yerinden yönetim. Yetki genişliği, merkezdeki kuruluşların merkezden uzakta bulunan bir örgüte, belli işlevleri yerine getirmelerine yetecek ya da daha çok yetkiyi, kendi aralarında kullanmaları için devrettikleri, yani kendi egemenliklerini altında olanların üzerinde hegemonyalarını hissettirmek için böyle bir hak verme işlemini uygulayan siyasal bir yöntemdir. Yerinden yönetim ise, yasalar uyarınca oluşturulmuş yönetim organlarının, yine yasaların belirlediği ya da merkeze bırakılmış olanlardan başka işlevleri görebilmeleri için tüzel, siyasal birtakım yetkiyle donatılmalarıdır. Keleş bu ayırımından şu sonuca ulaşır: Gerçekte, hem yetki genişliğine dayanan birimler, hem de yerinden yönetim birimleri, yetkilerini yukarıdan, yukarının izni ve isteği ile devralmıştır. Yani, kural olarak, yerel yönetimin, merkezin iradesine karşın var olması söz konusu değildir.³⁰⁰

Zaten Prens Sabahattin'in yürürlüğe konmasını istediği adem-i merkeziyetçi yönetim ülkede kısmi olarak yürürlüktedir. Hristiyan topluluklar birçok konuda merkeze bağlı olarak yaşamamaktadır. Prens Sabahattin bu konuyu 10.11.1906 tarihli Terakki gazetesinde Hristiyanların serbestiyet sebebi olarak şu sebepleri sayar:

Ecdadımız Hristiyanları siyaseten ve içtimaen tabiatıyla ayrı telâkki ediyor ve bu reaya sınıfını yalnız haraç vermekle mükellef kılarak kendilerinden asker almıyordu. Bu imtiyazlara sahip olan Hristiyanlar mekteplerinde istedikleri programları tatbik ediyor, kiliselerinde Osmanlı İmparatorluğu aleyhine cemaate telkinlerde bulunuyor, bir nevî ihtilâl projesi hazırlıyorlardı. Kiliselerin bu faaliyeti neticesinde memleketin her tarafında gayri Müslimler tarafından hazırlanan isyanlar zuhur ediyordu. Bunun neticesi olarak Avrupa Devletleri Makedonya'daki Hristiyan unsurları silahlandırmak ve onları açıkça himaye etmek cüretinde bulunuyorlardı. Bizden ayrılmakta ısrar eden unsurlar, istiklallerini kazandıktan bir müddet sonra medenî bir hükümet olma hususunda muvaffak olarak istidatlarını âleme karşı ispat ettiler. Adem-i merkeziyet hakkında hiç bir fikir edinmemiş olanlar, müdafaa ettiğimiz usulü Hristiyanlar ile Avrupa'ya karşı bir nevî cemile olmak üzere telakkî ediyorlar. Bilmiyorlar ki, bu idarenin temin ettiği muhtelif hukukun büyük bir kısmı, hatta bazen da fazlası hâl-i hazırda Hristiyan Osmanlılara temin edilmiş bulunuyor. Bunu ispat etmekten kolay, bir şey yok. Rum, Ermeni, Bulgar kiliseleri milli intihap ile

³⁰⁰ Keleş Ruşen, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s.16

seçilen Patriklerin reisliği altında, yine umumî intibahla seçilen ruhanî ve cismanî iki meclis vasıtasıyla milletlerinin mülkî, dinî bütün meselelerini mutlak bir serbesti ile idare etmek hakkına sahiptirler.³⁰¹

Bu sözlere ek olarak vergi konusunda Hristiyan vatandaşlar İstanbul'un fethinden Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar haraç ve cizye adı altında üyesi oldukları topluluk aracılığıyla bir vergi vermektedir. Yani vergi yönünden incelendiğimizde gayri Müslimlerde öne çıkan birey değil; topluluktur. Bu durumda bir birey hiç vergi ödemezken, aynı topluluk içindeki başka bir birey tüm vergiyi tek başına üstlenebilir anlamı çıkmaktadır. Milli meclis, gayrimüslim topluluklar içinde fakir ile zengini aynı miktar vergi ile mükellef tutmamaktadır. Zenginlerin vergi yükümlülüğü daha fazla, fakirin ise vergideki payı daha az olarak belirlenmiştir ya da fakir kişiler vergiden tamamen muaf tutulmuştur. Böylelikle gayrimüslim topluluk kendi içinde yaşayan fakirleri vergilerle bir kat daha fakirleşmekten kurtarır. Zenginleri de bir kat daha fazla vergi vermekle fazla bir zarara uğratmaz. Kendileri için haysiyet kırıcı olarak görülen bu vergi sistemi Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra kaldırılmış, askerlik bedeli ayrı tutulmak şartı ile Hristiyanlar da Türk ve Müslüman vatandaşlar gibi vergiyle mükellef kılınmıştır. Fakat bu vergilerin tahsilinde arada büyük bir uçurum mevcuttur. Hristiyanlar, vergilerini kendi cemiyetlerinin bölgeleri hatta bazı yerlerde ilçe nüfusunun tahmin edilen miktarın toplamı üzerinden kendi aralarında toplayarak –bu miktarı vatandaşın mali kudretine göre taksim etmek üzere- toplu bir halde maliyeye ödemektedirler. Her şahsın mali kudretine göre vergi veriyorken; Müslüman köylerinde hükümet hiç bir topluluğu tanımadığı için ahaliden herkesi birer fert olarak vergi mükellefi kabul etmiştir. Zengin ve fakir kimseler vergiyi aynı kıstas üzerinden zorunlu olarak verdiği için fakirler sefaletin pençesinden hiçbir zaman kurtulamamıştır. İşte, vergide adem-i merkezietten istifade eden Hristiyan köylüleriyle, merkeziete esir olan Müslüman köylüleri arasındaki muazzam uçurum budur. Bu noktada Hristiyanlar kanunen değilse bile fiilen adem-i merkezietin temin edeceği hürriyetten daha fazlasına adeta bir muhtariyet usulündeki imtiyaza sahiptir. Hükümet tamamen Hristiyanların sahip olduğu yerleri istediği gibi teftiş edememektedir. Müdahale etmek gereksinimi varsa mutlaka Hristiyan muhtarının, Hristiyan idare meclisinin önceden bilgilendirilmesi etmesi şart koşulmaktadır. Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki

³⁰¹ Ege, a.g.e., s.79-80

Cemiyeti tarafından asla kabul görmeyen adem-i merkeziyet ilkesiyle gayrimüslimlerin ve azınlıkların milliyetçilik sorununu çözecek ve ancak bu yolla imparatorluğun bütünlüğünü koruyacak bir alternatif olarak düşünmüştür.³⁰²

Eğitim konusunda da gayrimüslim topluluklar merkezle olan bağları yok denecek kadar azdır. Özellikle Hristiyanlar, Eğitim Bakanlığı'nın –dönemde Maarif Nezareti- kuruluşundan önce aldıkları imtiyazlar dolayısıyla köylerinde, mahallerinde istedikleri gibi okul açabilmekte, istedikleri şeyleri okutabilmekte ve hükümetin müdahalesine hiç bir şekilde maruz kalmamaktadırlar. Eğitim Bakanlığı'nın kuruluşundan sonra okul açılması yalnızca Eğitim Bakanlığı'nın vereceği ruhsat ile mümkün olmuştur. Fakat bu kanunun fiili hayatta Hristiyanlara hiç bir etkisi görülmemiştir. Bu kanuna göre hükümet istediği anda müfettişleri vasıtasıyla Hristiyan okullarını, o okulların müfredatlarını, kitaplarını teftiş etmek hakkına sahip ise de bu haktan fiilen istifade edilememiştir. Eğitim Bakanlığı müfettişleri Hristiyan okullarına habersiz giremedikleri için teftişler basit resmi ziyaretlerden farksız geçmiştir.

Mahkemelerde de durum yine aynıdır. Hristiyanların ruhani ve cismani meclislerin vekilleri Metropolitik ve Piskoposluklarda mahkemeler teşkil ederek aynı kiliseye mensup Hristiyanlar arasında ortaya çıkan her türlü davaları kendi aralarında tarafları anlaşmaya çağırarak görmektedirler. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve sonrasında yazıya geçirilen kanunlarla Müslümanların şerî mahkemelerinin yetkileri sınırlandırıldığı gibi Hristiyanların da verilen imtiyazları sınırlamak istenmiş fakat dış güçlerin baskıları yüzünden başarılı olunamamıştır. Bu yüzden Patrikhaneler ile Adalet Bakanlığı arasında daimi bir ihtilaf oluşmuştur. Patrikhanelerde görülen Hristiyanların davaları daha çabuk ve daha kolaylıkla sonuca bağlanmakta, bu mahkemelerde de bir haksızlığın olduğu düşünüldüğünde ise resmi mahkemelere müracaat ederek yahut müracaat tehdidinde bulunarak Hristiyan zümreden olan kişi haklarını aramaya devam etmekteydi. Hâlbuki Müslümanların hukuku, merkeziyetin elinde basit bir oyuncak haline gelen mahkemelerde davalar yıllarca sürer, böylelikle çok defa bu gecikmelerle vatandaş haksızlıkların kurbanı olmuştur. Zaten mahkemeleri merkezi hükümetin müdahalesinden kurtarmadıkça, mahkemelerinin istiklallerinin temin edilemeyeceği her milletin tarihindeki kati delillerle sabit bir hakikattir.

³⁰² Akkaya, a.g.e., s.30

Tarım, sanayi ve yaptıkları ticaret işlerinde hükümetin daimi müdahaleleri haricinde çalışan Hristiyanlar, Müslümanlar ile karşılaştırılmayacak bir oranda zenginleştiklerinden dolayı çocuklarının eğitimi için gerekli olan maddi kaynakları aralarında temin edebilmektedirler. Sırf bireysel girişimcilik ile kazandıkları bu para ile eğitim sahasında da Müslümanları geçmektedirler. Hristiyanlar istedikleri gibi okullar açabilmelerine rağmen bu ayrıcalık Müslümanlara tanınmamıştır. Ne zaman bir Müslüman özel okul açmak isterse daima hükümet gereksiz belge kalabalığı ya da alınması gereken izinleri vermeyerek zorluklar çıkartmıştır. Bütün bu zorlukları atlatsa bile Eğitim Bakanlığı'nın müfettişler ile zorlu teftişleri karşısında özel okulların devamlı bir şekilde eğitim vermesi ve gelişip ilerlemeleri mümkün olamayacağından dolayı devlet okullarımız bir resmi tekel oluşturarak yeni nesillerin kendi fikirleri oluşmadan önce çocukları resmi bir kalıba döküyorlardı. Müslümanlar bu yüzden hiçbir zaman Hristiyanlarla rekabet edemeyecek bir hale getirilmiştir. Hristiyanlar eğitim konusunda geniş bir adem-i merkezietten yararlanabildikleri halde Müslümanlar çok kapsamlı bir merkezietin pençesinden eğitim, tarım ve diğer konularda hiçbir zaman kurtulamamıştır.

Genel olarak tebaa için doğanın verdiği geçim kaynakları neredeyse sınırsız iken Türk ve müslümanlar memuriyet elde etmeye mecbur bırakıldıkları halde, gayrimüslim tebaa ya geniş arazilerde şahsi teşebbüsleri sayesinde ya da ticaret sayesinde servet sahibi olmuştur.³⁰³Bunun nedeni ise Fatih Sultan Mehmet'in vermiş olduğu imtiyazlardan istifade ederek gayrimüslimler, hükümet işleriyle hayatlarını zıyan etmekten kurtulmuş ve kendi işlerini yapmaktan başka seçeneğe bırakılmamış olmasıdır. Geçim kaynağı olarak insanların zorunlu ihtiyaçları olan gıda, giysi, barınma gibi ihtiyaçların hem üretimini hem de satışını yapmak olarak benimsedikleri için gayrimüslim tebaa zenginleşti. Çünkü toplumda ve devlette memur olan kişiler zanaatkâr olamaz ya da ticaret yapamaz kanısı hâkimdi. Memur olan müslümanlar harcarken gayrimüslimler Müslümanlar ve Türkler üzerinden kazandılar. Bu kazancın kaynağı da elbette ellerinde bulunan memur olma yasağıdır. Bu imtiyazlar da kısmi olarak teşebbüs-i şahsiyetçi bir yapının oluşmasını zorunlu kılmaktadır. Teşebbüs-i şahsiyetçi bir anlayış da gayrimüslim tebaa içinde yavaş yavaş devletten ve

³⁰³ Ege, a.g.e., s. 84

bürokrasiden uzaklaşmayı getirmiştir. Böylece gayrimüslim topluluklar bazı konularda –örneğin eğitim, adalet konuları- adem-i merkeziyetçi bir yapı sergilemeye başlamıştır.

Adem-i merkeziyetin Osmanlı toplumunun bir kısmında olduğunun ispatı olarak *Terakki*'nin altıncı sayısında Prens Sabahattin'in yazdığı “Hristiyanlar, Vatanımızda Adem-i Merkeziyetten Müstefit Olageldikleri Halde, Müslümanlar Merkeziyetin Mahkumu Oluyorlar?” adıyla çıkan bir makalenin en önemli kısmını aktarmak gerekirse:

Adem-i Merkeziyet hakkında hiç bir fikir edinmemiş olanlar, müdafaa ettiğimiz usulü Hristiyanlar ile Avrupa'ya karşı bir nevi cemile olmak üzere telakki ediyorlar. Bilmiyorlar ki, bu idarenin temin ettiği muhtelif hukukun büyük bir kısmı, hatta bazen de fazlası Hristiyan Osmanlılara temin edilmiş bulunuyor.³⁰⁴

Adem-i merkeziyet Prens Sabahattin'e göre bir nebze de olsa daha çok demokrasi daha çok temsilin bulunduğu yönetim şeklidir. Temsili yönetim teorisinin köklerini incelediğimiz zaman iki ana akımla karşı karşıya bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Bunlardan biri ve kronoloji bakımından önde geleni, Carl J. Friedrich'in ifadesiyle, modern merkeziyetçi devletle beraber oluşan kuvvetli bürokrasinin kuvvetine set çekmek için beliren fiili protestoların temsil teorisidir.³⁰⁵ İkinci bir akım ise halkın tamamının asimilasyona uğrayıp denetim ve yönetim organlarını tek bir çatı altında topladığı dini, dili, ırkı tek/aynı olan toplumun ortaya çıkardığı bir parlamentonun egemen olmasını arzulayan akımdır. Jön Türklerin çoğunluğu, başlangıçta bu yönetim şekli hakkındaki fikirlerini pek fazla açıklamamakla beraber, zamanla, “mahşeri vicdan” kavramını hatırlatan, kapsayıcı ve soyut toplum teorileri kabul ettikleri söylenebilir. Prens Sabahattin, tersine, Carl J. Friedrich'in beklenen tepkiler kuramının bir temsilcisidir. Onun için parlamento, örtülü ve kendisince belirlenecek bir milli iradenin bulucusu değil, bir denetimler ağının üst kademesinden ibarettir.³⁰⁶ Adem-i merkezileşme kavramını, merkezde yer almayan, hukuki alana dağılmış olan ve her birinin yalnızca alt bölümler için geçerli olabilecek normlar koyma yetkisi bulunan, bir çok organ karşılar. adem-i merkezileşme, tüm görevler, hukuki düzene tabi bireylerin

³⁰⁴ Prens Sabahattin, “Hristiyanlar, Vatanımızda Adem-i Merkeziyetten Müstefit Olageldikleri Halde, Müslümanlar Merkeziyetin Mahkumu Oluyorlar?” *Terakki Gazetesi*, S 6, 10.11.1906,

³⁰⁵ Karl Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, Boston, 1950, s. 57 aktaran: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları 15. Baskı, İstanbul, 2008, s.294

³⁰⁶ Mardin, a.g.e., s.295

tümü tarafından yerine getirilebildiğinde, en üst dereceye ulaşır. Ama tanımlanan iki durum da gerçekte ideal örneklerdir; sosyal gerçeklikte asla görülmezler.³⁰⁷

Adem-i merkeziyet demek, merkezin mutlak siyasi bağımsızlığına karşılık, vilayetlerde idari, ekonomik, bilimsel ve kişisel özerklik demektir. Bu da, ancak, idari memurlara verilecek yetki ve sorumlulukla mümkündür. Bu durumda bölücülük değil ittihat ve merkezin güçlenmesi gerçekleşecektir.³⁰⁸ Çünkü adem-i merkeziyetçi yönetimde vilayetler siyasi anlamda merkeze bağılıdır ve vilayet gelişirse merkez de dolaylı olarak gelişir.

Adem-i merkeziyet düşüncesinin gerçek hayatta gerçekleşmesi için toplumdaki bireylerin her birinin refah düzeyi belirli bir mertebeye ulaşmış olması gerekmektedir. Bunun olanağı ise özel girişimcilikten geçmektedir. Ne kadar girişimcilik desteklenir ise bireyler o kadar daha sefaletten kurtulurlar. Sefalet içindeki insanlar siyasetle uğraşmaktan ziyade kendi hayatlarını idame ettirmek için zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak mecburiyetinde oldukları için cumhuriyet, meşrutiyet ya da monarşi olmuş onlar için fark etmemektedir. Halkın yönetim anlayışı değişmediği sürece devlet yönetiminin değişmesinin halk nazarında bir anlamı yoktur. İlk olarak değişmesi gereken halkın egemenlik anlayışına nasıl baktığıdır. Halkın egemen güç hakkındaki zihniyeti değişmelidir. Siyasal yapının göstergesi toplumun içindeki birey ve bireyin üyesi olduğu tebaa arasındaki ilişkinin niteliğidir. Avrupa'nın medeni toplumlarında dâhili siyasetin belirleyici özelliği, bir taraftan iktidarın nüfuz ve tahakkümünün tayin edilmesi ve sınırlandırılması, diğer taraftan kişilerin özgürlük alanının belirlenmesidir. Bu durum, bir milletin üyesi olan fertlerin sahip oldukları hürriyetin gerçek derecesini ortaya koyan bir göstergedir. Bir milletin monarşi, oligarşi ya da cumhuriyet ile yönetilmesi bu anlamda önemli değil; yönetim şekline bakılmaksızın bir bütünlük kurup kuramadığı ile ilgilidir.³⁰⁹ Bu bütünlüğün göstergesini Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet kavramının açıklamasında tam anlamıyla görebilmekteyiz. Bu sebeple de adem-i merkeziyet devlet ve zihniyet reformudur.³¹⁰ Bu durumu Prens Sabahattin'den alıntı yaparak Şerif Mardin şöyle aktarır:

³⁰⁷ Hans Kelsen, "Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği", *Devlet Kuramı* (Der. Cemal Bali Akal), Ank., 2005, s. 454-455. Aktaran: Cenk Reyhan, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare*, İmge Kitapevi, Ankara, 2007, s. 130-131

³⁰⁸ Akkaya, a.g.e., s.92

³⁰⁹ Tefik Rıza, "Hürriyet, İngiliz Hekim-i Meşhuru John Stuart Mill Hürriyeti Nasıl Anlıyor", *Ulum-ı İktisadiye Ve İctimaiye Mecmuası*, Cilt 2, Sayı 5, 1 Mayıs 1325, S22-23

³¹⁰ Aktar, a.g.e., s. 13

Merkeziyete istinat eden meşruiyette teftiş memleketin bir noktasından aşlayarak cihat-ı sairesine intişar eder. Memurinin kısm-ı azamim merkez tayin ettiği için vilâyetlerin mesalih-i umumiyesi onlardan müteessir olmayan efrad ile idare olunur. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin (hükümdar), ister beş yüz kişi(parlamento) neticelerin her ikisi de bir kapıya çıkıyor: İstibdat. Değişen keyfiyet değil kemiyyet. Adem-i merkeziyete istinat eden meşruiyette ise, teftiş, memleketin eczasından, nahiyelerden başlayarak tedricen büyüye büyüye merkeze münthehi olur. Tabiidir ki nahiye, kaza ve vilâyet mecalisi, memurlarım, en basit menfaatleri muktezası namuslu ve muktedir zattan intihap eder.³¹¹

Öncelikle Prens Sabahattin'in birçok yerde dile getirdiği gibi ilk olarak kişilerin özel hayatlarını düzenleyen “teşebbüs-i şahsi” millette görülmeli ki insanlar temel ihtiyaçlarını rahatça karşıladıktan sonra siyaset alanına yönelsin. Siyaset alanına yöneldiklerinde ise işin içinde artık “adem-i merkeziyet” girmektedir. Çünkü Prens Sabahattin devletin hâkimiyeti altındaki yerlerde hükümdarlığına devam edebilmesi için tekbir yol öne sürer. O da himayesi altında yaşayan bireylere bir takım özgürlükler verilmesi ve bu özgürlükler vasıtasıyla da onların siyasi alana katılmalarını sağlamaktır. Böylece devletin tüm toplulukları içine alıp, güçlü bir şekilde ayakta durabileceğini söyler. Yani Prens Sabahattin hiçbir zaman ayrılmayı/parçalanmayı öne sürmez ve öne sürdüğü tek şey ise birleşmektir/tekleşmektir/sağlamlaşmaktır. Tebaayı oluşturan tüm halklar, dinler, topluluklar bir arada bu ülkeyi yönetmelidir. Bu yönetimi de buldukları yerden yapmaları gerekmektedir. Çünkü yaşadıkları çevrenin sosyo-ekonomik durumunu en iyi bilen o yörede yaşayan halktır.

Prens Sabahattin'e göre ülkenin farklı bölgelerindeki sakinlerinin hayat tarzları birbirinden çok farklıdır. Buralarda oluşan sorunları, çok uzaklarda, İstanbul'da yaşayan memurlar değil, o bölgede yaşayanlar bilir. Öncelikle yapılması istenen ıslahat, valilerin ve vilayet memurlarının yetkilerini genişletmek, halk meclislerini kurmak ve doğal olarak da bölge halkının, ödedikleri vergilerin harcandıkları yerleri tayin ve teftiş yeteneği kazanmasına olanak hazırlamaktır. Merkezi yönetim devam ettiği müddetçe, bu topraklarda fikri teşebbüsün ilerlemesi imkânsızdır; fikri teşebbüsün olmadığı yerde

³¹¹ Prens Sabahattin, “Gençlerimize Mektup”, Terakki, No, 1, Nisan 1906, s. 9 aktaran: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları 15. Baskı, İstanbul, 2008, s.295

icraat olmaz, icraatın olmadığı vilayetler de imar edilemez.³¹²Bu fikri teşebbüs ve şahsi teşebbüs sağlandığında ise geriye sorunun hallolması için çok fazla engel kalmamaktadır. Çünkü sorun kendi merkezinde oluşan bir çözüm ile halledilmiştir. Bu sayede merkezdeki uzak vilayetlerden gelen sorunlar dolayısıyla oluşan bürokrasi yoğunluğu da ortadan kalkar. Çünkü sorunun çözümü için gerekli olan adımlar halk meclisleri tarafından ivedilikle atılarak sorun çabuk bir şekilde ortadan kaldırılır. Bu çabukluğun sebebi ne o yöreyi veya o yörenin halkını bilmeyen insanların o yöre hakkında çözüm üretmeye çalışması ne de yaşanan sorunun merkeze bildirilmesi veya bu bildirimden sonra da merkezden cevap bekleme durumunun olmamasıdır. Prens Sabahattin bu durumu şöyle izah eder:

İdari teşkilat, merkezden verilecek emri ülkenin her tarafına dağıtma ilkesine göre değil, onun yerine, her belirli işe karşılık yetkili ve sorumlu bir idare kurulu oluşturmak ilkesine göre düzenlenmeli. (...) Yerel idare erkânının oluşturulmasında yerel refah ve bölgesel bayındırlıkla doğal olarak ilgilenmeyen göçebe memurdan, yerel refah ve bölgesel bayındırlıkla doğal olarak ilgili olacak sabit yerel erke doğru bir gelişme yolu izlenmesi gerekir.³¹³

Prens Sabahattin yönetimin yerelleştirilmesi icra edildiğinde ise o dönemde yaşanan bir sorun olan Doğu despotizmini ortadan kalkacağını savunur. Doğu Sorunu Avrupa kaynaklı bir fikir olup Osmanlı topraklarında yaşayan bazı halklara sözde özgürlük istemeyi amaçlamaktadır. Bu konu hakkında dönemin hükümetleri tarafından birçok müdahale gerçekleşmiştir. Fakat yapılan tüm müdahaleler sonuçsuz kalmıştır. Çünkü hürriyet demek, grup ve bazı bireylerin çıkarlarını değil, tüm şahısların korunması ile ilgili bir olgudur ve bu sebeple de hükümet müdahalesi de bunun sağladığı ölçüde meşrudur.³¹⁴Yani Doğu Sorunu'nun çözülmesi için yapılan hükümet müdahaleleri halka hürriyetlerini vermek amacıyla yapılmalıdır. Prens Sabahattin'in kendi sözleri ile Avrupa'nın Doğu Sorunu olarak adlandırdığı Osmanlı topraklarının pay edilmesi hususundaki görüşlerini aktaracak olursak:

Bir milletin refah ve saadeti fertlerinin hususi teşebbüsleriyle istihsal sahasındaki terakkileriyle inkişaf eder. Şahsi teşebbüslerin ilerlediği cemiyetlerde menfaat-ı

³¹² Prens Sabahattin, İkdam gazetesi 19 Ekim 1908 . Aktaran: Bayram Bayraktar, "Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1996, s.56

³¹³ Prens Sabahattin, a.g.e., s.43

³¹⁴ Doğan Atilla- Alkan Haluk, a.g.e., s.106

şahsiye, menfaat-ı umumiyenin bir cüzüdür. Şahsi teşebbüsün bulunmadığı memleketlerde ise, ekseriyetle şahsi menfaat, umumi menfaatin zıddıdır. Şu halde yegane kurtuluş yolu; şahsi teşebbüsü yani milletimizin istihsal kuvvetini arttırmağa çalışmak elzem... Ne zaman ki, siyaseten işgal ettiğimiz memleketleri iktisaden de işgal edebilirsek o zaman Şark Meselesi'ni menfaatimize ve umumi menfaatlere uygun bir şekilde halletmiş oluruz.³¹⁵

Yani eğer Osmanlı İmparatorluğu çok önceden şahsi teşebbüsü halktaki tüm bireylere benimsetmiş ve onların refah düzeylerini arttırmış olsaydı, toplum zorunlu olarak adem-i merkezi bir konuma geçmek isteyecekti. Böylece güçlü bir toplum, güçlü bir devlet ortaya çıkacak ve Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerindeki fikirleri ya da ortadaki mevcut sorunlar hiç var olmamış olacaktır. Hatta eğer Prens Sabahattin'in müdafaa etmiş olduğu ülke içindeki yenilik ve ülke dışındaki siyaset prensipleri, zamanında kabul edilmiş ve hemen yürürlüğe sokulmuş olsaydı, milyonlarca insanın hayatına mâl olan Balkan Savaşları'ndan hiçbiri meydana gelmeyecekti.³¹⁶ Prens Sabahattin'e göre, merkeziyet sisteminin, bütün bunların yanında özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinden ileri gelen bir sakıncası vardır, o da Doğu Sorunu'nu ancak "Türklerin anasır-ı muhtelifle ile hem dest-i vifak olarak" meydana getirecekleri "muvazene-i içtimaiye" sayesinde halledilebilmesidir.³¹⁷ Yani Doğu Sorunu'nun aşılması için ülkenin muasır medeniyetler statüsüne çıkması gerekmektedir. Bunun yolu ise yine sosyal, ekonomik ve kültürel alanda gerçekleşecek değişimlerden geçmektedir. Bu değişimlerin gerçekleşmesi için tekrar dile getirmek gerekirse teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet kavramlarının ülkenin her köşesinde fiili hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu kavramların ise toplumsal hareketlerde görülmesinin yegâne yolu ise verilen eğitimin bu amaçlara uygun olarak tasarlanmasından geçmektedir.

Prens Sabahattin'in sosyo-politik olarak örnek gösterdiği ve ülkede uygulanmasını şiddetle tavsiye ettiği eğitim sisteminin kaynağı olan Edmond Demolins'in öne sürdüğü, Anglosakson ülkelerinde verilen eğitimidir. Bu eğitimde her şeyden önce bireysel

³¹⁵ Prens Sabahattin, "Vatanımızda Hristiyanlar Adem-i Merkeziyetten Nasıl Müstefid Olageldikleri Halde Müslümanlar Merkeziyetin Mahkumu Oluyorlar?", Terakki, 1906, s.1-10. Aktaran: Ege Nezahet Nurettin, a.g.e., s.86

³¹⁶ Ege a.g.e. s.127

³¹⁷ Prens Sabahattin, Terakki, 1 Haziran 1908, s.5. Aktaran: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2008, s.294

yetenekleri geliştirmeye yönelmektedir. Sonuçta toplum bundan yararlanmış, İngilizler ve Amerikalılar gelişmiş milletlerin başında yer almıştır. Bu tutumun devlet yönetimine yansısı kendini geniş bir adem-i merkeziyetçilikte göstermektedir.³¹⁸ Şerif Mardin Prens Sabahattin'i adem-i merkeziyete sevk eden tek fikrin bu olmadığını, aynı zamanda demokrasi anlayışının Jön Türklerin bazılarında çok farklı olduğunu ve bir bakıma bu fark dolayısıyla adem-i merkeziyeti seçtiğini de ilave eder.³¹⁹

Adem-i merkeziyet kavramının tek savunucusu Prens Sabahattin değildir. Prens Sabahattin'in yanı sıra Jön Türk hareketi içinde önemli ve ünlü bir ismi olan Abdullah Cevdet de, Prens Sabahattin'in teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet fikirlerinin destekçisi olmuştur. Ayrıca II. Meşrutiyetin fikir çeşitliliği içinde radikal ve açık düşünceleriyle dikkat çeken Baha Tevfik de adem-i merkeziyeti savunanlar arasındadır. Baha Tevfik, II. Meşrutiyet ortamında bir yönü ile felsefeci diğer yönü ile Türkiye'de ilk sosyalist partinin kurucusu ve teorisyenidir. Sabahattin Bey gibi Baha Tevfik de Edmond Demolins'den etkilenmiştir. Makalelerinde, Sabahattin Bey'e yöneltilen bölücülük suçlamalarını eleştirmiş, kişisel ilişkisi olmadığı halde, Prens Sabahattin'in görüşlerini desteklemiştir.³²⁰

Bunun yanında bu düşünceye karşı çıkanlar da vardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olarak yer teşkil eden, Mutedil Hürriyetperveran Cemiyeti'nin 1327 (14.03.1911-13.03.1912) tarihli programının 2. maddesinde “adem-i merkeziyet” kavramı “federalizm” olarak değerlendirilir³²¹ ve bu kavrama şiddetle karşı çıkılır. Tarık Zafer Tunaya'dan aktarırsak:

Vahdet-i hakimiyet nokta-i nazarınca muzır olacak her türlü teşebbüs-ı dahiliyeyi ve hele adem-i merkeziyet tabiri tahtında müstetir (gizli) olarak Osmanlı kitle-i mülkiyesinin maazallah tecziye (bölme) giriftar olmasına mukaddime teşkil eden federalizm yani (hükümet-i müctemia) nazariyesini fırka şiddetle reddettiğinden bu nazariyeye temas edecek bir gûna meneviyat ve teşebbüsata olanca kuvvetle set çekecektir.³²²

³¹⁸ Mardin, a.g.e., s.295

³¹⁹ Mardin, a.g.e., s.294

³²⁰ Ülken Hilmi Ziya, *Tanzimattan...* s. 233 ve Baha Tevfik, *Felsefe-i Ferd*, Çev. Burhan Şaylı, Altıkkırkbeş Y., İstanbul, 1992, s. 46. Aktaran: Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin, Liberte*, Ankara, 2005, s.90

³²¹ Birinci, a.g.e., s.72-82

³²² Tunaya Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.215

Adem-i merkeziyet tartışması, düşünce alanı ile sınırlı kalmamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde azınlıklar sorunu ve çetecilikle mücadele konularına eşlik ederek, sık sık meclisin gündemine de gelmiştir.³²³ Çünkü adem-i merkeziyet azınlıklara istedikleri hakları ülkeden ayrılmadan vermelerini sağlamakla birlikte onların devlete isyan etmelerini engellemeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden de halkın seçmiş olduğu meclis-i mebusan üyeleri tarafından uygulanması gereken merkezdeki meclisten ziyade vilayet meclisleri şeklinde bir uygulama olarak öne sürülmüştür. Fakat bu öneri hiçbir zaman kabul edilmemiştir.

Mecliste oluşan bu adem-i merkeziyetçi akımın yanı sıra mecliste oluşan demokrasi ortamına karşı çıkan fikirler de vardır. Örneğin Ahmet Şuayb, demokrasi ve birey merkezli bakışın, istibdadın karşıtı olduğu düşüncesini eleştirir. Ona göre demokrasi, temelde hükümdarın istibdadı karşısına, meclis vasıtasıyla halkın istibdadını getirip koymaktır. Tüm bu yanlışlığın temelinde Ahmet Şuayb Bey'e göre Rousseau'nun insan doğasını iyi kabul eden yaklaşımı yatmaktadır.³²⁴ Bu sebeple de Ahmet Şuayb Bey büyük bir meclisin yerine halkın tamamının temsil ettiği küçük meclisleri savunmaktadır. Bu küçük meclisler de adem-i merkeziyetin öne sürdüğü vilayet meclisleri tarafından karşılanmaktadır.

Günümüzde de Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet tezine itirazlar vardır. O dönemki Hüseyin Cahit Bey'in itirazlarının yanına Cenk Reyhan'ın şu sözlerini ekleyebiliriz:

Adem-i merkeziyet kavramı taşıdığı anlam bakımından merkezi bir devletin taşraya yetki aktarımını ifade eden bir yerinden yönetim uygulaması değil; aksine, merkeziyetçi yapının çözülmesini takiben devletin taşrayı denetleme aygıtlarının çözülmesidir.³²⁵

Bunların yanında Prens Sabahattin'in "adem-i merkeziyet" tezinin mantıki yapısında bazı zaafılar vardır. Prens Sabahattin'in tezi, Anglosakson memleketlerindeki eğitim şeklinin ve adem-i merkeziyet sisteminin endüstriyel medeniyeti yaratmış bir insan tipi ortaya çıkardığı yönündedir. Oysaki gerçekte endüstriyel gelişmeyle paralel olarak merkeziyetçilik artmıştır. İngiltere'de bu süreç 1835'te, Municipal Corporation Act'in geçmesiyle belirmiş, Amerika'da 1860'lardan sonra merkeziyetçilik kendini göstermeye

³²³ Tunaya Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.520-521

³²⁴ Doğan Atilla- Alkan Haluk, a.g.e., s.87

³²⁵ Reyhan, a.g.e, s.65

başlamıştır. ³²⁶Böyle bir durumda Prens Sabahattin'in hedeflediği muasır medeniyetlik ile adem-i merkeziyet arasında bir bağ yoktur. ³²⁷

Günümüzdeki adem-i merkeziyete karşı olanların sık dile getirdikleri üç itiraz vardır. Bu itirazlar şunlardır: Sistemin varlıklı ile yoksul bölgeler arasındaki uçurumu derinleştirebileceği, ulusal dengeyi bozabileceği ve idarede bütünlük ilkesinin revizyonuyla ülkenin bütünlüğüne zarar verebileceğidir. ³²⁸ Ancak adem-i merkeziyet hiç tatbik edilmediği için bu itirazların ne kadar gerçeği yansıttığı görülmemiştir.

Kısaca özetlemek gerekirse Science Sociale Ekolü'nün de Prens Sabahattin'in üzerindeki etkisinin tezahürü olan "teşebbüs-i şahsi" ve "adem-i merkeziyet" fikirlerinde Angol-Saksonlar'ın elde ettiği başarılar Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak için Sabahattin Bey'e ilham kaynağı olmuştur. ³²⁹ Prens Sabahattin fikirleriyle faaliyetlerini Science Sociale Ekolü'nün çizdiği istikamette geliştirmek için çalışmıştır. Prens Sabahattin'e göre teşebbüs-i şahsi nasıl toplumsal evrimi gerçekleştirerek sosyal sorunlarımızı çözecek ise, adem-i merkeziyet de imparatorluk içindeki siyasi ve idari mekanizmayı yeniden düzenleyerek imparatorluğun siyasi sorunlarını çözecektir. Zira Türkiye'nin kurtuluşu iki kavram üzerine kurulmuştur: insan için eğitim ve bireycilik; devlet için ise adem-i merkeziyetçilik. ³³⁰ Ayrıca meşrutiyet, meclis-i mebusan vasıtasıyla teftiş hakkını merkezde toplamak ise; idari adem-i merkeziyet de vilayet umumi meclisleri vasıtasıyla, aynı hakların vilayetlere dağıtılmasıdır. ³³¹ Fakat idari adem-i merkeziyet, II. Meşrutiyet emperyalizmin tahakkümündeki çok milletli bir imparatorluğun "federalizm"e dönüşmesini çağrıştıran bir kavram olması dolayısıyla şiddetli tartışmalara sebep olurken; Cumhuriyet döneminde bağımsız, "üniter" bir milli devletin yerel yönetim uygulamasını ifade eden idare hukukuna ait bir tanımlamaya dönüşür ve bu anlamda II. Meşrutiyet dönemindeki tarzda bir tartışma da yaratmaz. ³³² Günümüzde ise "adem-i merkeziyet" kavramı kısmen de olsa başkanlık sistemi çatısı altında varlığını ikame ettirmektedir.

³²⁶ Bkz. "Centralization, " Encyclopedia of Social Sciences, HI, s. 309-311 Aktaran: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları 15. Baskı, İstanbul ,2008,s.302

³²⁷ Mardin, a.g.e., s.302

³²⁸ Aktar, a.g.e, s.19

³²⁹ Karal, Osmanlı Tarihi VIII. Cilt..., s.536

³³⁰ Çakır Selma, *Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp 'in Tanzimat ve Devlet Görüşleri*, İÜEF, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1981, s.30. Aktaran: Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin,Liberte*, Ankara,2005, s.94-95

³³¹ Akkaya, a.g.e., s.95

³³² Reyhan, a.g.e., s.21-22

4. PRENS SABAHATTİN'İN VE ADEM-İ MERKEZİYET FİKRİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDEKİ YANSIMALARI

Prens Sabahattin'in fikirlerinin bugünlere birçok yansıması bulunmaktadır. Siyasi, ekonomik ve sosyolojik olarak fiiliyatta bu fikirleri görmek mümkündür. En başta ekonomi alanında bireysel girişimciliğin desteklenmesi tabiri caizse Prens Sabahattin sonrası dönemde yaygın hale gelmiştir. Bunun yanında sosyoloji kürsülerinde Ziya Gökalp'in temsilcisi olduğu Durkheim Ekolü'nün yanı sıra artık farklı ekollere de yer verilir olmuştur. Ancak Prens Sabahattin'in en önemli katkısı yaşadığı dönemde o toplumda az sayıda olan aydın kesime ekonomide, sosyolojide veya siyasette sahip olunan fikirlerden ziyade farklı fikirlerin de var olduğu göstermesi ve insanları tekrar düşünmeye sevk etmesidir.³³³ Bu sayede ülkedeki İttihat ve Terakki tarafından ortaya atılan fikirlerden başka fikirlerin de olduğunu ispat etmiştir. Aydın kesim artık yeni fikirlere kendini açmış ve ülkede farklı alanlarda çalışmalara başlamışlardır. Ancak Prens Sabahattin'in ortaya attığı en önemli iki fikir biri ekonomide “teşebbüs-i şahsi” , siyasette ise “adem-i merkeziyet”tir. Bu fikirler o dönemdeki muhalif fikirler arasında en başta gelmektedir. Bu kavramlar ile İttihat ve Terakki zihniyetine muhalif olunmuş ve daha sonraki nesiller tarafından da ülkenin yararına olacağı gerekçesiyle tamamen olmasa da bir takım rotasyonlara uğratarak fiiliyata geçirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde büyük sorun teşkil eden “memur zihniyeti”nin varlığı bugün dahi, Türkiye'de memur sınıfına dâhil olmanın verdiği imkânlar, memurlarca kolay kolay terk edilmemektedir. Bundan yıllar önce de, bütün bir hayat tarzının değiştirilmesini ve mevcut sistemde çöreklenmiş olan bürokrasinin kaldırılmasını öngören bir tasavvur pek tabii ki birçok engellerle karşılaşmıştır. Radikal bir toplum değişimini düşünemeyen, yalnız kendi konumlarını garanti altına almak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti doğal olarak memurluğa hücum eden bir öğretiyi en sert bir şekilde reddetmiştir.³³⁴ Bu ateşli itirazlar Prens Sabahattin'in doğru noktaya parmak bastığının göstergesidir. Eğer gereksiz bir düşünce olsaydı reaksiyon alamazdı. Günümüzde de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin sahip olduğu bu anlayış hala devam etmektedir. İnsanlar hala devlet memuriyeti elde etmek için elinden geleni

³³³ Akkaya, a.g.e., s.6

³³⁴ Mardin, a.g.e., s.297

yapmaktadır. Prens Sabahattin bizlere memuriyetin çok önemli olmadığını, memuriyetten ziyade girişimciliğin önemli olduğunu teşebbüs-i şahsi ile anlatmaya çalışmıştır. Fakat Prens Sabahattin'in önerdiği bu girişimci ruh günümüz Türkiye toplumunda yeni oluşmuş kapitalist bir zümrede nispeten görünmektedir.

Günümüz toplumlarında genelde demokrasiye ve eşitliğe atıfta bulunan bir yönetim anlayışı sergilenmektedir. Fakat eşitliğe dayalı akım ve sistemler, öncelikle çoğunluğun istibdadı gibi bir tehlikeye kapı aralamaktadır. Demokratik toplumların istibdada karşı en iyi korunmalarından bir Tocqueville'e göre yasallığa saygıdır. Oysa devrimlerin ya da ihtilallerin büyük bir kısmı yasallığı çiğner. Yapılan devrimler insanların yasa karşısında eğilmelerini zorunlu kılar. Tocqueville demokratik toplumların çok devrim/ihtilal yaptıkça o ölçüde despotik hale gelme tehlikesinde olacaklarına işaret eder.³³⁵ Yasallığa saygı da insanların özgürce oy atabilmeleri ile başlar. Eşit oy hakkı ile devam eder. Yani her oyun diğer oylardan bir farkı olmaması gerekir. Fakat demokrasi ve parlamenter rejimin dayandığı eşit oy anlayışı ilk olarak, olaylara dar bir perspektiften bakan bir takım kişilerin taleplerini öne çıkarabilir yada devleti seçkin bir grup <<elit>>in tekeline verebilir. İkinci olarak, eşitlikçi akım ve sistemler, tüm toplumu ilgilendiren kararların kısa ömürlü ve hatalı bir şekilde alınmasına neden olarak toplumsal çatışmayı, devrimci yaklaşımların güç kazanmasını ve toplumsal bozulmayı doğurur.³³⁶ Prens Sabahattin'in yaşadığı dönemde <<eşitlik>> politik eşitlik anlamına geliyordu. Prens Sabahattin'in vurgusu ise özgürlük kavramıydı. Bu vurgunun sebebi ise muhtemelen II. Abdülhamit'in baskıcı rejimiydi. Prens Sabahattin'in öne sürdüğü sistemde ise "eşitlik" hiçbir zaman "tekdüzelik" anlamına gelmemektedir. Onun düşünce sistemine göre insanlar aynı/eşit/standart değildir. İnsanların sahip olduğu haklar eşittir/aynıdır/standarttır. Yani insanlar düşüncelerini ifade etmenin yanında örflerini, adetlerini, geleneklerini, dinlerini özgürce yaşama ve yaşatma konusunda eşittir. Yoksa bir Müslüman ile gayrimüslimle din konusunda tekdüzeleşmesi gerektiğini hiçbir zaman dile getirmez. Bu konuya verdiği örnek ise Yemen'de yaşayan birinin ihtiyaçları ile Selanik'te yaşayan birinin ihtiyaçlarının bir olmadığı ve bu kişilere hükümetin aynı şeyleri önererek onları eşit saymasının hatalı olduğunu savunmasıdır. Fakat günümüzde ise devletler tıpkı Prens

³³⁵ Aron, a.g.e., s.245

³³⁶ Doğan Atilla- Haluk Alkan, a.g.e., s.156

Sabahattin'in hatalı/yanlış olduğunu ileri sürdüğü her konuda eşitlik/aynılık/standartlık-tekdüzelik- tezini uygulamaktadırlar. Ülkemizden örnek vermek gerekirse aynı toplumun içinde yaşayan bir Musevi ya da Hristiyan ile Müslüman'ın aynı dine mensupmuş gibi davranılması (Müslümanlığa ait dini günler tatil iken Hristiyanlığa ait dini günlerden sadece Hz. İsa'nın doğumu tatildir, toplum olarak kutlanılan bir Musevi bayramı yoktur) ya da ülkenin büyük bir şehrinde yaşayan kişinin ihtiyaçları ile kırsal kesimde yaşayan kişinin ihtiyaçlarının bir tutulması olarak nitelendirilebilir. Bu davranış biçimi devletten beklenen bir davranış değildir. Herkes kendi ihtiyacının karşılanmasını devletten beklemektedir. Bu anlamda bir eşitlik istenmemektedir. Arzulanan şey ise hakların eşit olmasıdır. Prens Sabahattin'in eşitlik anlayışı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde halen mevcut değildir.

Prens Sabahattin'in Türkiye Cumhuriyeti'ndeki siyasi etkisi devletin kurulmasıyla hemen görülmeye başlanmıştır. Çünkü 1921 meclisi bir <<savaş>> meclisidir. Bundan dolayı da belirli bir yöntemde sabit kalarak en iyiye yavaş adımlarla gitmek yerine; gerekli koşulları (çeşitlilik, bağımsızlık ve adem-i merkeziyetçilik) sağlamaya çabalamıştır. Bu duruma örnekler vermek gerekirse; Ankara Büyük Millet Meclisi'nin 18 Eylül 1921'de Bakanlar Kurulu'nun çalışma programında adem-i merkeziyet savunulmuştur; 1950'den sonraki iller yasasında valilerin yetkilerinin artırılması yine Prens Sabahattin'in öne sürdüğü düşüncelerinin sonuçlarıdır.³³⁷

Ekonomi alanında ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğunda ekonomi politikası Türk Milleti'nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırılması hedefine yöneliktir. Geçimini ilkel yöntemlerle tarımdan sağlamaya çalışan yoksul ve eğitime daha önce fazla önem verememiş bir toplum bulunmaktadır. Bu toplumun yaşadığı dönemde yerli ürünler yerine ithal mallarını korumayı amaç edinen bir gümrük rejimi, demir yolu ve deniz yolları gibi en önemli sektörlere hakim yabancı şirketlerin ülkeyi terk etmeleri gibi sorunlar oluşmuştur. Daha da önemlisi devleti zor durumda bırakan Düyun-u Umumiye nedeniyle bütün ticari faaliyetleri büyük ölçüde durmuş bir ülke durumundaki Türkiye'de her şeyi yeniden inşa etmek gerekmektedir. Tüm bu problemlerin çözümlenebilmesi ve yeni kurulacak olan devletin ekonomi politikasına yön verecek önlemlerin belirlenmesi için 1923'te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Türkiye

³³⁷ Budak, a.g.e., s.40

Cumhuriyeti'nde yapılan ekonomik ilk toplantı olan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan "Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun günün ihtiyaçlarını karşılar hale getirilmesi ve beş yıl sonra 25 yıl süreyle uzatılması sağlanacaktır."³³⁸ kararı Prens Sabahattin'in teşebbüs-i şahsi kavramını hatırlatan bir maddedir. Bu maddeye göre yapılması gereken üretici bireylere destek olunarak onların girişimciliklerinin baltalanması yerine kamçılanması gerektiğidir. Bu sayede de insanların refah durumu artacaktır. Bu artış sayesinde de yönetim şekli merkeziyetten adem-i merkeziyete doğru kayacaktır. Çünkü ekonomik anlamda yükselen vatandaşlar siyaset ile ilgilenmeye başlayacak ve devleti daha minimal seviyede tutup kendi düşüncelerini ifade etmek için meclislere girerek yönetime katılacaklardır. Bu sayede o yörenin insanları o yöreye ait kararları, yörenin gereklerine uygun olarak ivedilikle çıkartacaktır. Aynı zamanda kendi hayat şartlarını iyileştirme yolunda bu kararları yeniden düzenleyip uygulayacaklardır. Bu kongrede alınan bir diğer karar da ailelerin çocukları nasıl yetiştirmeleri gerektiğine ilişkin karardır. Bu karar da Prens Sabahattin'in çocuklara teşebbüs-i şahsi'yi aşılama için ilk olarak ailelerin girişimci olmaları gerektiği tezine uygun bir karardır. 1923-1929 döneminde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan bu kararlar ile ekonomik yapıların ve kurumların temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönem içerisinde kısmi bir liberal yapı yaşanmıştır. Devlet özel sektörü yatırım yapmaya teşvik edecek çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmekle birlikte doğrudan devlet olarak ekonomik yatırımlara girişmemiştir. Fakat bu kongrede alınan kararlar tam anlamıyla uygulanamamış böylelikle adem-i merkeziyetçi siyasi yaşama geçiş için yeteri kadar adım atılamamıştır. Adem-i merkeziyet için atılması gereken en büyük adım olan devletin tüm kurumlarıyla halk içinde yaşayan tüm gruplara karşı aynı/eşit/standart ölçüde yaklaşmasını sağlamaktır. Fakat ülkemizde bir takım etnik gruplar bastırılırken; bir takım etnik gruplar ise yüceltilmiş ve yüceltmeye de devam etmektedir. Bu da etnik ayrıma ve bastırılan grupların ayaklanmalarına yol açmıştır. Bunun akabinde yapılan ise tüm etnik grupları tanıyıp onlara haklarını vermek yerine onları tek bir "millet" potası altında asimilasyona zorlanmıştır. Bu asimilasyona zorlayan da II. Meşruiyet'in mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki merkezi yönetim anlayışıdır.

³³⁸ Parasız İlker, Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s. 3

II. Meşrutiyet dönemindeki “merkeziyetçilik”-”adem-i merkeziyetçilik” tartışmaları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş yıllarında da devam etmiştir. Öncelikle emperyalizme ve diğer ülkelere karşı yürütülen “Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı” süresince ve sonrasında kurulan Cumhuriyet rejimi döneminde de, devlet yapısının hangi esasa göre örgütleneceği yine temel tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde,1920-1923 yılları arasında hazırlanan “Vilayet Şuralar Kanunu Tasarısı” ve “İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanunu Tasarısı” yasalaşmamıştır. Zira siyasal iktidarda, Ziya Gökalp'ın savunuculuğunu yaptığı Türk ulusçuluğuna dayalı üniter bir devlet yapısını kurmayı hedefleyen merkeziyetçi idari bir kadro bulunmaktadır. Bu kadro için Osmanlı İmparatorluğu tarihsel bir anıdan ibarettir. Bunun dışında 1913 tarihli Kanun-u Muvakkat'ın taşradaki yerleşim alanlarının idaresini düzenleyen ilk 74 maddesi 1929'akadar yürürlükte kalmıştır. Bunun sebebinin, Cumhuriyet kadrosunun, yerel yönetim kavramını II. Meşrutiyet'in merkezizlik olarak algılamasının aksine, “üniter” devletin kendini taşrada temsil aygıtı olarak algılamasından olduğu öngörülebilir.³³⁹ Ama 1924Anayasası kurucu iktidara azami yetki verir, bu yetkinin dağılmamasını öngörür ve idarede bütünlük ilkesi üzerinden hizmet götürmeyi hedefte tutar.³⁴⁰Fakat 1900lü yılların başında yürütülmeye çalışılan devlet reformları, toplumun bir bölümünce ülkenin parçalanmasına yol açacak “eyaletleşme”, “federalizme geçiş” adımları olarak görülüp reddedilmiştir. Reformcular ise bu karşı çıkışı kimi zaman “paranoya”, kimi zaman “öcüyle korkutma” çabası olarak nitelendirmiştir.³⁴¹Bu sebeple de 1921 ve 1924Anayasalarının hazırlandığı dönemin dış ve iç konjonktürel ortamında bir zamanlar olduğu gibi yine “adem-i merkeziyet”; “muhtariyet”, “özerklik”, “müstakiliyet” vb. kavramları akla getirdiği bölünmeyi çağrıştıran anlamlar taşıdığı için kullanılmamıştır.³⁴² Fakat adem-i merkezi yapıya sahip toplumda kamu hizmetleri merkezi yürütmenin yetkilerini dengeleme safhasında vatandaşın kamu hayatına katılımında son derece etkin olabilecekken, bu denetim yapıları en az yargı, yasama kadar önem teşkil eden kontrol ve denge mekanizmalarının oluşturulması hususuna Türkiye Cumhuriyeti Devleti pek aşina değildir. Ancak adem-i merkeziyet ile ulusal düzlemde siyaset yapamayan aktörlere sağlanan denetim hakkı ile onları yönetime

³³⁹ Reyhan, *Osmanlı'da...*, s.61-63

³⁴⁰ Aktar, a.g.e., s.38

³⁴¹ Reyhan, a.g.e., s.9 Birgül Ayman Güler'in sunuşundan alınmıştır.

³⁴² Reyhan, a.g.e., s.30

katma olanağı sağlanır.³⁴³ Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel, toplumsal gerçekliğinde adem-i merkeziyet; devletin üniter yapısının federalizme doğru yönelmesi talebini ve sürecini ifade eder. Bilindiği üzere, üniter devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesinden farklı olarak federal devlet, daha kuruluş aşamasında, bir araya gelen birkaç etnik grubun veya dini cemaatin idari özerkliklerinin anayasal bir madde ile saklı tutulduğu, çok ulusluluk, çok dinlilik özellikleri üzerine tesis edilir.³⁴⁴ Günümüz Türkiye Cumhuriyeti de çok halklı bir devlet olduğu halde federal bir devlet değildir. Bunun sebebi ise o zamanlar <<Türk Ulusu>> diye bir şey yoktu, bunu Türkiye Cumhuriyeti idari kadrosu yaratmak istiyordu. Yani bu çok halklı topluma tek ulus olma, aynı potada birleşme, devletin kurulduğu ilk yıllardan beri dayatılmaktadır. Eğer adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışı güdülse bu tek ulus olma zorunluluğu ortadan kalkacaktır. Böylelikle da baskı ve zorlama altında olan diğer etnik, dini, siyasi grupların kendi hayatlarına yaşamak istedikleri gibi yaşamalarına imkan sağlanmış olacaktır. Fakat bu tek potada eritme anlayışının getirdiği zorlamalar ne II. Meşrutiyet'in ilanı ile ne de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile son bulmuştur. Son bulmadığı gibi zorlamanın şiddeti giderek artmıştır ve günümüzde var olan etnik grup çatışmalarının temelini oluşturmuştur.

Prens Sabahattin etnik unsurlara I. Jön Türk Kongresi'nde yaptığı vurgular sayesinde dönemin etnik kişileri kendilerini muhafaza etmeyi başarmış ve kendi kültürlerini çocuklarına aktarabilmiştir. Toplum içindeki farklı kültürlerin asimilasyonunun engellenmesini sağlayan Prens Sabahattin olmuştur. Kişilere kendi kimliklerini korumaları gerektiği fikrini akıllarına yerleştiren Prens Sabahattin'dir.

Prens Sabahattin'in toplumu ve toplumsal olayları tanımak ve anlamak için önerdiği metodolojiyi takipçileri toplumsal konularda uygulamışlar ve köy sosyolojisinin meydana gelişinde bu yöntemlerin yararları olmuştur. Sosyolojik çözümlerinde Prens Sabahattin'in şiddetle önerdiği Anglo-Sakson toplumu, ardılları tarafından araştırılmış ve bu konu ile ilgili yazı, kitap çevirileri ve yayınları ortaya koymuşlardır. Prens Sabahattin'in takip ettiği Le Play Ekolü'nün sahip olduğu yöntemler ile sosyal olgularla ilgili anket, monografi ve uygulamalı araştırmalarla Türkiye'de yeni bir sosyoloji akımını başlatmıştır. Onun düşünceleriyle yola çıkan

³⁴³ Aktar, a.g.e., s.14

³⁴⁴ Reyhan, a.g.e., s.83

Science Sociale'yi benimseyen dergiler yayın hayatında daha çok yer almaya başlamıştır. Bu alanda ilk kez 1910'da Edirne'de yayına başlayan *Say ve Tetebbü Mecmuası*'nda Nafi, A. Sanih ve M. Rüştü, yazı ve çevirileriyle eğitim ve okullar hakkında yayınlarda bulunmuş ve 1919 yılında yayına başlayan *Müşahede Mecmuası*'nda Faik Şemsettin, Prens Sabahattin'in sosyo-kültürel düşüncelerinin takipçisi ve reformlarının savunucusu olup, Prens Sabahattin'in inceleme ve araştırmalar için yapılmasını öne sürdüğü yöntemlerinden söz ederek Türkiye'deki boşanma meselesiyle ilgili anket açmıştır.³⁴⁵ 1920 yılında yayınlanmaya başlayan *Meslek-i İçtima Mecmuası*'nda yayınladıkları makaleler ile Mehmet Ali Şevki Bey ve Ömer Adil'in Prens Sabahattin'in açtığı yoldan ilerlediklerine bir kanıt olarak sunulabilir. En önemli kanıt ise bu derginin altıncı sayısında Prens Sabahattin'in "Vicdan-ı Milliye" yazısının yayınlanması gösterilir.

Prens Sabahattin'in eğitim sisteminde de önemli etkileri olmuştur. Toplum yapısının eğitimle değişeceğini vurgulayan Prens Sabahattin, okullarda sadece bilgi ağırlıklı bir eğitimin verilmesinin yanında saha içi uygulamalı eğitim üzerinde de durulması gerektiğini ve Fransa'da E.Demolis'in kurduğu Kayalar Okulu'ndaki eğitimin örnek alınarak Türkiye'de de bu okuldan mezun olan kişilerin vatana örnek kişiler oluşturacağını söylemiştir. Köy Enstitüleri'nin uygulamalı eğitimine, onun eğitim alanındaki bu görüşlerinin etkileri olmuştur.³⁴⁶ Sabahattin Bey'in üzerinde durduğu eğitim metodu, yaşamın isteklerine cevap veren, teorik bilgilerin değerini yitirmeden yaşama geçirildiği ve kişiliğin gelişmesini ön planda tutan bir sistemdir. Bu sistemi az çok uygulayan okullar olarak, ülkemizde yeni bir eğitim anlayışı ortaya koyan köy enstitüleri olarak gözükmektedir.³⁴⁷

Siyaset alanında Prens Sabahattin'in arkadaşları tarafından kurulan Ahrar Fırkası'nın tüzüğünde şahsi teşebbüsü öne çıkaran ve idari bakımdan adem-i merkeziyeti benimseyen (madde 9-10) programda, Devletin resmi dili Türkçe olarak düzenlenmiş (madde 13)ve ilköğretim zorunlu kılınmış ve ilköğretiminin dilinin Türkçe olduğunun belirtilmesi ile (madde 19)³⁴⁸ günümüz eğitim sisteminin kısmen temelleri atılmıştır.

³⁴⁵ Budak, a.g.e., s.41

³⁴⁶ Budak, a.g.e., s.41

³⁴⁷ Akkaya, a.g.e., s.52

³⁴⁸ Akkaya, a.g.e., s.46

Yaşadığı onca sıkıntılara, atılan iftiralara ve karşı fikri olan Ziya Gökalp'ın ulus tabanlı devletinin yürürlükte olmasına rağmen Prens Sabahattin günümüzde hala sosyoloji ve siyasal alanlarda önemini korumaktadır. Önemi geç anlaşılrsa da fikirleri takipçileri tarafından günümüze nakledilmiştir. Bunun nedeni ise Tanyol'a göre Prens Sabahattin'in iki yönlü bir kişiliğe sahip olmasıdır. Birinci yönü sosyolog olması, ikincisi ise terbiyeci olmasıdır. Prens Sabahattin sosyolog olarak toplumu inceleme fırsatı bulmuş; terbiyeci olarak da parçalanmaya yüz tutmuş bir toplumu birleştirmeye çalışmıştır.³⁴⁹ Ayrıca Cahit Tanyol, Prens Sabahattin'i ömrü boyunca Türk toplumunu politikanın ve partilerin dışında düşünmüş bir kişi olarak bize tanıtmaktadır. Prens Sabahattin'in tüm yaşamının geniş halk yığınlarının kalkınmasına adanmış olduğunu bizlere aktarmıştır.³⁵⁰ Şerif Mardin'e göre ise Prens Sabahattin birtakım ferdiyetçi, kapitalist, emperyalist, dinî çıkarların savunucusu olarak tanımlamak zor olsa da Prens Sabahattin'in hayatındaki bazı olaylar, kendisiyle aynı düşüncede olmayanların, gene samimi olarak, bunlar gibi kozmopolit akımların savunucusu olduğu sanısına düşmelerine sebebiyet vermektedir.³⁵¹

Prens Sabahattin ve adem-i merkeziyet kavramı yalnızca anayasal düzlemde bir önem kaybına uğramıştır. Bunun en büyük kanıtı ise devletin idari felsefesi görünürde farklı olsa da 1924 Anayasası'ndan bu yana temelde değişmemiş, adem-i merkeziyetçi kanunlar daima kağıt üzerinde kalmıştır 1924'de Tevhid-i Tedrisat yasası çıkartılarak eğitim hem idari hem ideolojik olarak merkezileştirildi. Aynı yıl içinde oluşturulan Diyanet İşleri Reisliği ile din "tek"e indirildi ve devletin himayesi altına alındı. Bir yıl sonra tekke ve zaviyeler kapatıldı ve şapka kanunu ile belirli giysiler zorunlu hale geldi. 1926'da ise İsviçre medeni kanunu ile Mussolini İtalyasının ceza kanunu alındı. Tüm bu değişimin arka planında ise daha cumhuriyetin kurulmasının üzerinden 1,5 yıl geçmişken ortaya çıkan Kürt isyanı ve siyasi muhalefet vardı. Şeyh Sait hareketi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın aynı dönemde çakışması; yönetime önemli bir fırsat yarattı. Yeni kurulmuş olan cumhuriyetin savunulması gerektiği mantığı devletin aşırı merkeziyetçi ve otoriter bir tepki oluşturmasının gerekçesi olarak kullanıldı. 1925'deki Hıyanet-i Vataniye ve Mart 1926'da çıkarılan Takrir-i Sükun yasaları ile

³⁴⁹ Tanyol, a.g.m., s.153

³⁵⁰ Tanyol, a.g.m., s.146-147

³⁵¹ Mardin, a.g.e., s.292

devletin tüm siyasi tasavvurları denetim dışına çıkarıldı.³⁵² Bu devamlılığın sonucunda ise bir darbe anayasası olan 1982 Anayasası oluşturulmuştur. Bu anayasa 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesi ve sonrasının siyasi ortamıyla malul olan metin darbeci mantığının azami kontrol arzusunu her konuda kayda geçirir ve merkeze olağanüstü yetkiler verir.³⁵³ Bu iki anayasanın arasındaki en temel fark madde 127. maddede “merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtileri esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir” diye belirtilen idari vesayettir. Bu madde dolayısıyla da adem-i merkeziyetçi bir yönetimin uygulanması imkansız kılınmıştır. Çünkü darbeci hükümet yetkilerinin paylaşılmasına asla göz yumamaz. Bu düzenlenmiş yeni maddeye göre anayasanın 127. maddesinde, yerel yönetimlerin örgütlenmesi hem coğrafya hem de konu yönünden sınırlandırılmıştır. Maddeye göre, yerel yönetimler, ancak yöresel olarak örgütlenebilmekte ve yalnızca devletin ihtiyaç duyduğu o yöreyi yönetmede yardımcı olacak yerel ortak gereksinimlerin karşılanması yönünden görevlendirilebilmektedir.³⁵⁴

Prens Sabahattin ve fikirleri iktidarı ihtilallerle, hükümet darbeleriyle, komplolarla almayı değil, fikri bir hareketin insanların vicdanında kabul edilmesinden çıkan de facto bir sonuç olmasını hedeflemektedir. Bu görüş, hem o gün hem de bugün için, Türkiye’ye hâkim olan siyasi ölçülerin çok dışında ve çok üstünde bir görüştür.³⁵⁵ Çünkü Osmanlıdan Türkiye’ye doğru yaşanan tarihsel süreçte pozitivizm bir model, bir norm olarak işlev görerek devletin toplumu istibdat altına alarak biçimlendirmeye, onu tekdüze indirgemeye çalışmasının ardındaki meşruiyeti sağlamıştır. Dolayısıyla bizdeki modernleşme toplumsal açıdan çok merkezli, heterojen ve hiyerarşik bir yapıdan tek merkezli, homojen bir yapıya geçişi ifade ederek gerçekleşmiştir.³⁵⁶ Prens Sabahattin’in fikirleri ise toplumu daha özgür ve devlet karşısında daha donanımlı olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bunun için gerekli olan teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyettir.

³⁵² Mahçupyan Etyen, a.g.e., s.129

³⁵³ Aktar, a.g.e., s.42

³⁵⁴ Ahmet Nejdî Sezer Basın açıklamaları. Aktaran: Cengiz Aktar, *Ademimerkeziyet Elkitabı*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.45-47

³⁵⁵ Kutay, a.g.e., s.220

³⁵⁶ Mahçupyan, a.g.e., s.61

Adem-i merkeziyet aslında merkez ile çevre arasındaki yönetim üstünlüğü kargaşasını yok etmeye yönelik bir sistemdir. Çünkü Osmanlı resmî görevlileri, imparatorluk gerilemeye başlayınca, kendi toplumlarını talan eden kimselere dönüştüler. Bu görevliler ile çevre ve özellikle vergilerin ağır yükü altında ezilen köylüler arasındaki ilişki, "Doğu despotizmi" niteliğini gittikçe daha açıkça gösterdi.³⁵⁷ Bu, önceki dönemlerde merkezi yönetimin sertliğinden farklı bir yönetim şekliydi ve önceki sistem ile sadece yönetici grup olan memurlar ile onların dışında kalanların arasındaki kopukluğu sürdürme yönünden benzerlik gösteriyordu. Etkilerinin ve otoritelerinin artmasına rağmen yerel eşraf, Avrupa feodal soylularınkiyle karşılaştırılabilecek özerk bir statüye sahip değildi. Merkezin adamları olan yerel eşraf, belli bir yasallığa sahipti, fakat daha fazla özerklik ancak devlet gücüne meydan okumakla ya da düpedüz ayaklanmayla elde edilebilirdi ki buna sonraki dönemlerde İstanbul'a uzak vilayetlerde kalkışılmıştır. Yani merkeziyet insanların üzerinde baskı kurarak kendi fikirlerini söyletmez ve baskı altında tutulan topluluklar da bir süre sonra merkeziyetçi anlayışa karşı ayaklanırlar. Ancak Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi tezlerine göre yetişen bir insan ise siyasette düzenin gereklerinden ziyade kendi hür ifadelerini kullanır. Yani kendi fikirleri ile hareket eder, bir başkasına bağımlı olmadan kendi kararları ile kendi çıkarları doğrultusunda hayatına yön verir. Adem-i merkeziyetçi insan liberalizmdeki "laissez faire laissez passer" - bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler- söylemine uygun hareket eder. Her birey kendinden sorumludur ve bu sorumluluğunu başka bireylere aktaramaz ya da başka bireyin kararları ile hareket edemez. Buradan da şu çıkarılabilir ki Prens Sabahattin ve kurduğu cemiyet Avrupa'da burjuvazinin ihtilaller ile siyasi iktidarı elde etme geleneğinin Türkiye'de ihtilalsiz oluşmasının bir yansımasıdır. Fakat önemli bir nokta vardır ki batıdaki siyasi ve ekonomik gelişimin aksine burjuva ihtilalini yapacak olan toplum Osmanlı bünyesinde bulunmadığı için Prens Sabahattin kurduğu cemiyet ve yaydığı fikirler ile ihtilalci batı burjuvazisini oluşturmaya çalışmıştır.³⁵⁸

Prens Sabahattin'in yaşadığı dönemde farklı muhalifleri tarafından vatani bölmeye sevk eden fikirler olarak değerlendirilen düşüncelerine getirilen eleştirilerin bugün de aynı olması kayda değerdir. Kısaca, adem-i merkeziyet ve bölgeselleşme

³⁵⁷ Mardin Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.45

³⁵⁸ Reyhan, *Türkiye'de...*, s.75-76

ayrılıkçı eğilimleri cesaretlendireceği korkusu o dönemde de olmasının yanı sıra günümüzde de korkulan bir konu olarak yaşamaya devam etmektedir. Bütün fırtınanın adem-i merkeziyetçilik kavramının etrafında koptuğu bugün dahi bu kavramdan korkulduğunu, yeni anayasa ve başkanlık sistemi tartışmalarının merkezinde de bu “adem-i merkeziyet” kavramı yatmaktadır. Türkiye’de adem-i merkezi yapılar, demokratik özerklik teklifinden başka AKP’nin başkanlık sistemi teklifi etrafında gündeme gelmiştir. Bütün devlet işlerinde marazın gelişi önceden görüldüğü takdirde ki bu ancak çok derin görüşlü kişilere verilmiş bir haslettir, maraza çıkartan konu kısa zamanda tedavi edilir; ama ışık yokluğu yüzünden görülemeyecek olursa, herkesin gözüne çarpar hale geldiğinde ona çare bulmaya artık imkân kalmaz. Adem-i merkeziyetçilik ya da bu kavramın modernize edilmiş hali olan başkanlık sistemi yıllardır ülke ekonomisi, siyaseti üzerinde bir kara bulut olarak gezen sorunların ve hatta ülke halkının çoğunluğunun canını yakan sorunların çaresi olarak göze görülmektedir. Adem-i merkeziyetçi bir devlet ya da devletin yönetim şeklinde başkanlık sistemine yönelen bir eğilimin olması hem idari yapının iyileştirilmesi hem hızla özerkleşen farklı etnik grupların bir arada yaşamalarını sağlayacak bir idari yapının kurulmasına yönelik bir çalışma olacaktır.

Günümüzde bilginin yaygınlığı ve paylaşımı temelinde, o güne kadar yönetilen edilgen vatandaşın artık kendisini yöneten kadar donanımlı ve kimi zaman kendini yönetenlerden daha çok geliştirdiğini görüyoruz. Bu sayede yönetenlerle yönetilenler arasındaki kadim ilişki baştan aşağıya değişime uğramaktadır. Bu sürecin sonucu olarak küçük ölçekteki yerel erk giderek daha fazla kudretleniyor, söz sahibi oluyor ve kendi kaderini tayin edebilmektedir.³⁵⁹Bu sonuca binaen daha küçük siyasi birimlere bölünmüş bir yönetim hayatı, kamusal eylemi daha şeffaf ve anlaşılır kılar. Vatandaşın yerinden yönetim ilkesi uyarınca karar alma sürecine katılımını sağlar ve kamusal eylemi sahiplenmesini kolaylaştırır.³⁶⁰Yerinden yönetim ilkesi uyarınca yerelin yetki ve sorumluluk alanı en önemli gücüdür. Türkiye’deki yönetim zihniyeti ve alışkanlığı ise bunun tam aksidir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu günden bu yana adem-i merkeziyetçiliği değil güçlü ve katı bir merkeziyetçiliği benimsemiştir. Buna karşı olarak da adem-i merkeziyetçi bir düzenleme olduğu iddia edilen, “Büyükşehir

³⁵⁹ Aktar, a.g.e., s.13

³⁶⁰ Aktar, a.g.e., s.15

Belediyesi Kanunu” 2012 yılı sonunda yasalaşmıştır. Bu yasayla hükümet, aşırı kentleşmenin getirdiği yönetim sorunlarına çözüm arayışına bir cevap aramaktadır. Yapılan değişiklikler sayesinde, kentlerin il sınırlarına dayandığı Türkiye’de belediye, il özel idaresi ve köy tüzel kişiliğinden oluşan üç farklı yerel yönetim büyükşehir yapıları altında toplandı. Sayıları 30’a çıkan büyükşehirler ile 30 il özel idaresinin, 1.591 belde belediyesinin ve 16.082 köyün tüzel kişiliği kaldırıldı, yetkileri büyükşehirlere devredildi.³⁶¹ Bu sayede yaşayan halk Ankara’dan gelecek haber yerine kendi büyükşehir meclisinden daha çabuk çıkabilecek haberi bekler oldu.

Bunun yanında Prens Sabahattin denilince aklımıza gelecek en önemli şey daha fazla demokrasi, daha fazla özgürlüktür. Çünkü Prens Sabahattin liberal demokrasiyi dolayısıyla daha fazla özgürlüğü savunmaktadır. Adem-i merkeziyet fikri ise insanların özgürlüğüne vurgu yapan bir fikirdir. Fakat ülkemizde görülen ise <<statism>>devletçiliktir. Devletçilik iki şekilde ortaya çıkar: sosyalizm ve merkeziyetçilik. Bireyi kayıtsız şartsız devlet, yani zorlama ve baskı uygulayarak sosyal tek tipleştirme amacı, her ikisinde de ortaktır.³⁶² Merkeziyetçi yönetimde demokrasiden ve özgürlükten azami oranda bahsedilebilir. Bunun nedeni ise toplumun devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Merkezi sistem ile yönetilen toplumlarda devlet statükocu ve baskıcı bir “baba” rolündedir. Daima ondan korkulur. Tüm sözleri emir niteliğindedir, ivedilikle yapılması şarttır. Ancak adem-i merkezi bir yönetimde ise devletin görevi halkını iç/dış düşmanlara karşı korumak ve huzur, güven ortamını tesis etmek ve halkın refahını sağlamaktır. Yani tam bir “anne” rolündedir. Çünkü yerel yönetimleri genellikle baskı altına almaz, onları özgür bırakır ve onlara zorlama yolu ile bir şeyler yaptırmaya çalışmaz. Devletin iyi olması tam da burada görülmektedir. Çünkü devlette olması gereken “baba” baskısı değil; tam bir anne şefkatidir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu dönemlerde uygulanana devletçilik anlayışı tam bir otoriteriyenizmdir. Devletçilik, otoriter siyasetin toplumu bütünüyle kendi eliyle yönetmek iddiasının merkezindeki anlayışın ifadesidir.³⁶³ Ülkemizde halen bu anlayış devam etmektedir. Liberal demokrasilerde ise devlet hiçbir zaman halkından bir grubun asimilasyona uğramasına ne izin verir ne de kendisi asimile etmeye çalışır. Halk ne olarsa, kim olarsa o olur. İktidar buna

³⁶¹ Aktar, a.g.e., s.56

³⁶² Mises Ludving Von, a.g.e. s.57

³⁶³ Beriş Hamit Emrah, a.g.e., s. VIII

karışmaz. Ancak Cumhuriyetin resmî tutumu, Anadolu'nun parçalı yapısını reddetti. Cumhuriyet ideolojisinin benimsettirdiği kuşaklar da böylece, yerel, dinsel ve etnik grupları, Türkiye'nin eski dönemlerinden miras kalmış gereksiz kalıntılar olarak görüp reddetmek zorunda kaldılar. Böylece merkez, üst/egemen/baskıcı akıl rolünde çevrenin yeniden karşısına çıktı, bu da merkezin kasvetli ve sert görünümünü bir kez daha sergiledi.³⁶⁴ Ancak Prens Sabahattin'in önerdiği ve savunduğu sistemde topluma daha fazla özgürlük verilir. Türkiye'de bu aralar en sık özgürlük isteyen daha fazla demokrasi arzulayan halk Kürt halkıdır. Çünkü Kürt halkı tam da merkeziyetçiliğin pençesinde yaşamaya çalışan bir halktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 2009 yılında "Kürt Açılımı" ile bu ezilen, baskı gören halka bir takım imtiyazlar vermeye başlamıştır. Çünkü daha önceleri Kürt halkının bir takım devletin asimilasyon araçları tarafından çevrelendiği görülmektedir. Yani merkezi devlet Kürt halkının temel haklarının bir kısmını gasp etmiştir. Kürt açılımında yapılmak istenilen bütün halkları kapsayan ve uzun sürecek bir demokrasi adımı atılmak istenmiştir. Bu tam da Prens Sabahattin'in <<adem-i merkeziyet>> kavramına uygun düşen adımlar olarak görülmektedir. Fakat ne yazık ki adımlar iki tarafın isteksizliği ve konjonktürel çalışmalardan dolayı yarım kalmıştır.

³⁶⁴ Mardin, Türkiye'de..., s. 65

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1995). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akkaya, R. (2005). *Prens Sabahaddin*. Ankara: Liberte.
- Akşin, S. (1976). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (1972). 31 Mart olayı için Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası. *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul : Remzi Kitabevi.
- Aktar, C. (2014). *Ademimerkeziyet Elkitabı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aron, R. (2007). *Sosyolojik Düşüncenin evreleri*. (K. Alemdar, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1969). *31 Martta Yabancı Parmağı*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Bayraktar, B. (1996). Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 51-61.
- Bayur, Y. H. (1952). *Türk İnkılabı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Budak, M. (1998). *Toplumbilimci Prens Sabahattin*. İstanbul: Kurşit Ofset.
- Çavdar, T. (1978). Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler. *Ülke Dergisi*.
- Denais, J. (1909). *La Turquie nouvelle et l'ancien régime*. Paris.
- Doğan, A., & Alkan, H. (2010). *Osmanlı Liberal Düşüncesi Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, A., & Alkan, H. (2010). *Osmanlı Liberal Düşüncesi Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Durukan, K. (2004). "Prens Sabahattin ve ilm-i İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.1*. içinde İstanbul: İletişim.
- Ebenstein, W. (2001). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*. (İ. Özel, Çev.) İstanbul: Şule Yayınları.
- Ege, N. N. (1977). *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmi Müdafaalar*. İstanbul: Güneş Neşriyat.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1947). *İctimaiyat*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1934). *Türklerde İctimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp. İş Mecmuası*.

- Fındıkoğlu, Z. F. (1934). *Türklerde İctimaiyat Tarihçesi ve Ziya Gökalp. İş Mecmuası* .
- G.Roskin, M. (2013). *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset Coğrafya Kültür*. Ankara: Adres Yayınları.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Haluk, D. A.-A. (2010). *Osmanlı Liberal Düşüncesi Ulum-I İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri* . İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Osmanlı Devletinde Meslek-i İctima Akımı*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1982). *Prens Sabahattin'in Katolik Klisesi İle Olan İlişkileri , Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını.
- Hanioğlu, Ş. (1985). *Osmanlı Devletinde Meslek-i İctima Akımı. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi cilt 2. içinde* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hayek, F. A. (1999). *Kölelik Yolu*. (Y. A. Turhan Feyzioğlu, Çev.) Ankara: Liberte.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *Türk Sosyoloji Tarihi II*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi (Cilt VIII)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi (Cilt XII)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya savaşı (Cilt IX)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Knight, E. F. (2010). *1908 İhtilalinin Hikayesi Jön Türkler ve II. ABDÜLHAMİD*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Kongar, E. (2012). *Türk Toplum Bilimcileri*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kuran, A. B. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Tan matbaası.
- Kuran, A. B. (1956). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Kutay, C. (1964). *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttah ve Teakki*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Lean, J. (1998). *Uluslar ve Milliyetçiler*. İstanbul: Mestis Yayınları.
- Lewis, B. (2003). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yayınları.
- Maçupyan, E. (1998). *Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet, Devlet ve Din*. İstanbul: Yol Yayınları.
- Mardin, Ş. (1964). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2009). *Tarihin Işığında*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

- Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özdemir, M. Ç. (2013). *Türk Sosyologları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Özel, İ. (1996). *Bakanlar ve Görenler*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Paşa, S. Ş. (2004). *Hatıratım*. (H. Zerdecı, Dü.) İstanbul: Arma Yayınları.
- Prens Sabahattin. (1999). *Görüşlerim*. (A. Z. İzgöer, Dü.) İstanbul: Buruc Yayınları.
- Prens Sabahattin. (1965). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*. (M. Sencer, Çev.) İstanbul: Elif Yayınları.
- Prens Sabahattin. (2002). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*. (İ. Keser, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Ramsour, E. E. (2009). *Genç Türkler ve İttihat Terakki*. (H. Yüncü, Çev.) İstanbul: Etkin Kitaplar.
- Reyhan, C. (2007). *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Reyhan, C. (2008). *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Said, E. w. (1999). *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sencer, M. (1974). *Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: May Yayınları.
- Sezer, B. (1989). Türk Sosyologları ve Eserler I: Sabahattin Bey. *Sosyoloji Dergisi* .
- Tanyol, C. (1949). İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin. *Sosyoloji Dergisi* .
- Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalp ve Türkçülük. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* .
- Tunaya, T. Z. (1959). *Hürriyetin İlan*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1962). *İslamcılık Cereyanı*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938] Kanun-i Esası ve Meşrutiyet dönemi* . İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler(1876-1938)*. İstanbul: İBÜ Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2010). *Türkiye'de Siyasal Partiler (Cilt 2)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2007). *Türkiye'de Siyasal Partiler (Cilt 1)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tütengil, C. O. (1949). Prens Sabahattin. *Sosyoloji Dergisi* .
- Tütengil, C. O. (1954). *Prens Sabahattin*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Tütengil, C. O. (1954). *Prens Sabahattin*. İstanbul: İstanbul MATbaası.
- Ülken, H. Z. (1957). Dünyada Science Sociale. *Türk Sosyoloji Cemiyeti 21 Aralık 1957 İlmî Kongre*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (1940). *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Ülken, H. Z. (2001). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Yücel, Y. (1974). Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyon'a Dair Genel Gözlemler. *Bellekten* .

Zürcher, E. J. (2000). *Modern Türkiye'nin Tarihi*. (Y. S. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	HAKAN ATEŞ
Tez Adı	Günümüzün Sosyal ve Politik Kontekstinde Ankara'da Marketing ve Prens Sabahattin
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Sosyoloji
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Hüsnüettin Arslan
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlanmış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih:

04.01.2018

İmza:

HA